Românii Nomazi.

Studiu din viaţa Românilor din sudul Peninsulei Balcanice.

Introducere.

In studiul de faţă se va vorbì despre una din laturile specifice din viaţa păstorilor români din sudul Peninsulei Balcanice: nomadismul. Obiceiul lor de a-şi schimbà aşezările, odată cu mutarea turmelor la văratec sau la iernatec, se continuă încă până azi. El s'a desvoltat în cursul îndeletnicirii lor cu creşterea turmelor de oi, prin urmare, ţine de păstorit. Se înţelege, dar, că în legătură cu nomadismul acestor Români, va fi atins şì păstoritul.

Pentru o mai bună orientare, în tratarea materialului, întregul studiu l-am împărţit în două: In prima parte tratez despre Aromânii nomazi; în partea a doua despre Aromânii păstori.

Informaţiunile de care am avut nevoie pentru tratarea acestui subiect, mi le-am procurat în timpul şederii mele în Peninsula Balcanică, fie prin excursiuni făcute la Aromânii fărşeroţi din ţinutul Vodena, la Aromânii originari din Pind, în regiunea Veriei, la Aromânii grămosteni din Livădz, fie prin comunicări ulterioare ce mi s'au făcut de către păstorii aromâni din cele trei tulpini ale românismului din sudul Dunării.

Aici, în Ţară, comunicări preţioase am primit din partea cumnatului mieu Ioan Caranica, născut în Selia din ţinutul Veriei, în prezent profesor la liceul „Regele Ferdinand I" din Turda şi de la colegul mieu Christea Geagea, născut în Avdela din Pind, în prezent lector de dialectele transdanubiene la Facultatea de Litere de la Universitatea din Cernăuţi. Amândoi, ca eminenţi cunoscători ai vieţii de la ţară, pe care ei înşişi au trăit-o, în vârsta copilăriei, în mijlocul păstorilor aromâni, mi-au

dat toate acèle lămuriri complementare, pentru care eu mă simt dator să le mulţumesc în fruntea acestei lucrări[1].

Imi dau seamă că, în multe privinţi, încercarea mea nu va fi completă. Ar fi fost mai bine dacă, înainte de publicarea acestui studiu, mi-ar fi fost cu putinţă să mai fac încă o călătorie pe la aşezările româneşti din Peninsula Balcanică, ca să mai revizuesc şi completez materialul strâns cu zece-doisprezece ani înainte. Dar lucrul acesta mi-ar fi fost cu neputinţă, pe de o parte, din lipsă de mijloace, pe de altă parte însă şi din cauza nouălor stări de lucruri în Balcani, în urma cărora, în multe ţinuturi, păstoritul la Aromâni a ajuns într'un stadiu care ameninţă cu totala lui dispariţie. Ceva mai mult, în unele regiuni ca Vodena Veria şi Meglen, în care avem păstori nomazi din cele trei tulpini: Fărşeroţi, Grămusteni şi Români din Pind, Românii, din cauza unor împrejurări care vor fi expuse în cuprinsul acestei lucrări, au început să-şi părăsească vechile lor aşezări, mutându-se în Ţară. Mişcările periodice cu turmele ale acestor păstori, la iernatec şi la văratec, s'ar pierde cu desăvârşire, dacă nu s'ar fixà acum, până când ele sânt proaspete în mintea tuturora. Iată deci, atâtea motive care m'au determinat să nu mai întârziu cu prelucrarea materialului avut, lăsând altora însărcinarea să completeze ceea ce eu voiu fi lăsat neatins.

I

Aromânii nomazi.

1. Formele vieţii păstoreşti la Aromâni: nomadismul şi transhumanţa. Cauzele nomadismului la păstorii aromâni.

Dacă, într'adevăr, viaţa păstorească este condiţionată nu atât de existenţa vitelor de tot soiul, cât mai cu deosebire de abondenţa păşunilor extensive[2], atunci Peninsula Balcanică, cu

[1] In urmă de tot, am primit unele lămuriri şi din partea domnilor I. Zeana, institutor român în Vodena (Macedonia), şi T. Hagi-Gogu, directorul revistei „Peninsula Balcanică", cărora le mulţumesc.

[2] Une région peut donc être très riche en bétail sans être pour cela vouée à la vie pastorale: par exemple le Danemark, un des pays du monde, où l'élevage est le plus prospère, mais qui nourrit ses animaux presque exclusivement à l'étable; de même la Flandre orientale, qui tient enfermées toute l'année les vaches qui font la prospérité de ses agriculteurs, de même la Picardie, dont le troupeau bovin et ovin est aussi reclus. Dans ces contrées l'exploitation agricole, en même temps qu'elle fournit directement ou indi-,

un relief atât de variat, în care plaiurile munților și zănoagele văilor se întrec în cea mai bogată vegetație, a fost și continuă să fie încă până astăzi țara cea mai potrivită pentru o astfel de îndeletnicire. Impărțită în trei zone bine distincte: la miază-noapte zona balcanică, dealungul munților Balcani până la coastele Mării Egee; la apus zona dinarică, dealungul munților din Albania și Epir până în Peloponez; la mijloc zona centrală, cuprinzând marile basine cu șirul de munți Rodope, această Peninsulă prezintă toate acele contraste fizico-climaterice care sânt proprii să determine pe locuitori la o astfel de ocupațiune[1] Mai întâiu, în ce privește clima, ea prezintă atâtea deosebiri, încât variațiile nu există numai de la o zonă la alta, dar și în cuprinsul diferitelor regiuni. In partea de miază-noapte a Macedoniei care ține de zona centrală, clima se prezintă mai unitară: iarna este mai aspră, zăpada cade în cantități mai mari, iar gerul susținut de vântul de nord, pe care păstorii aromâni îl numesc *seaver*, ține și în regiuni cu altitudini mai mici In Albania și Epir, în care așezările păstorilor aromâni se înfățișează în număr mai mare, din contră, în câmpia de pe litoralul Adriaticei ca și în Tesalia, în timpul verii, avem o climă cu călduri care se apropie de stepă și cu o iarnă dulce, iar la munți o vară răcoroasă cu o iarnă aspră. Și ca să dau un exemplu despre această deosebire ce există în clima unei regiuni mai mici și mai bine cunoscută, este destul să adaog că, pe când în satele românești din regiunea Veriei (aproape de Salonic), așezate pe povârnișurile muntelui Neaguș, la altitudini nu prea mari, vara, în luna lui August, pe la orele patru sau cinci după amiazi, temperatura scade până aproape de zero și cineva nu poate ieși la câmp decât numai dacă se îmbracă ceva mai bine, la aceeași oră, dacă se coboară numai cu câteva sute de metri mai jos, în orașul Veria, căldura devine insuportabilă. Această căldură apare și mai mare pe imensa

rectement toute l'alimentation du bétail, fourrage artificiel, racines fourragères, tourteaux, pulpes, drèches etc. occupe complètement le sol et ne laisse pas de terrains disponibles pour la dépaissance. La où „l'élevage est un succédané de la culture" intensive il n'y a pas de vie pastorale. (Philippe Arbos, *La vie pastorale dans les Alpes françaises*. Etude de géographie humaine. Paris, p. 5).

[1] Cf. Giotto Dainelli, *La regione balcanica*. Sguardo d'insieme al paese e alle gente. Firenze (1922).

câmpie a Salonicului, iar în Salonic, care se găseşte situat abià la o depàrtare de 80 km. de satele româneşti, termometrul înregistrează 39° la umbră şi viaţa este aproape moartă.

Că la o variaţie de climă aşa de mare, vegetaţiunea arata aceleaşi deosebiri, se înţelege de la sine. In timp ce în regiunile cele mai ridicate ale Albaniei zăpada rămâne şi în timpul verii, jos, pe colinele de pe povârnişurile aceloraşi munţi, cresc măslinii Şi cam aceeaşi deosebire în vegetaţie o întâlnim în Epir şi Tesalia. Iar în regiunea Veriei, pe când sus la munte, în Selia şi Xirolivad, nu se vede nici un pom roditor, afară de corn, ceva mai jos, la Veria, rodiile şi zmochinii cresc pe toate căile în cea mai mare abondenţă, iar în câmpia Salonicului migdalii înfloresc în mijlocul lui Februarie.

Cu aceste mari deosebiri în climă şi vegetaţie, Peninsula Balcanică a prezentat încă din timpurile cele mai vechi toate acèle condiţiuni fireşti pentru desvoltarea unei vieţi păstoreşti aşa cum se cunoaşte din vremuri străvechi în toate ţările cuprinse în basinul mediteranean: Italia de Sud, Provenţa, Spania, Portugalia şi Algeria. Şi ceea ce apare şi mai interesant pentru studiul acestei vieţi, este faptul că, pe când în ţările civilizate unele forme ale ei au întrat în domeniul legendei, în Peninsula Balcanică, şi în special la păstorii Aromâni ca şi la o parte dintre Albanezi, ele s'au păstrat, toate, până în zilele noastre, bine înţeles, în proporţii mai reduse. Printre acestea, cea mai caracteristică din viaţa lor este, fără îndoială, n o m a d i s m u l.

De oare ce prin nomadism, în sfera vieţii păstoreşti, nu întotdeauna se înţelege elementul specific care stă la baza acestei vieţi, în cele ce urmează vom căutà să ne oprim puţin la înţelesul acestui termen.

Domnul Iorga, vorbind într'o conferinţă despre păstorii Turanieni, a găsit prilejul binevenit ca să atingă în treacăt şi această chestiune. După d-sa „ceea ce se spune în anumite manuale rău redactate de istorie naţională, că păstorii sânt nomazi, este o mare greşeală. Păstorii nu sânt nomazi, decât în sensul că-şi schimbă periodic locuinţa cu altă locuinţă anumită, având două aşezări: una de vară şi alta de iarnă, fie că e vorba de păstorii din Pirinei, de cei din Apenini, din Pind ori de Mocanii noştri din Carpaţi; ei nu se strămută dintr'o ţară într'altă, ci

numai circulă, potrivit cu anotimpurile, pe aceeaşi bază teritorială"[1]. Aceste schimbări de locuinţă se potrivesc cu mutările păstorilor transhumanţi, nu şi cu acelea ale păstorilor nomazi. Se înţelege că la baza nomadismului, la păstori, stă schimbarea periodică a locuinţelor, însă, întru cât de multe ori se întâmplă ca aceste schimbări să nu se facă în aceleaşi aşezări, şi aceasta, bine înţeles, din cauza unor împrejurări neprevăzute, atunci mişcarea păstorilor în massă, care ia o altă direcţie decât cea obicinuită, până când dă de locuri mai sigure, ia caracterul unei adevărate migraţiuni nomade. Când păstorii aromâni din regiunea muntoasă a Pindului se coborau toamna regulat în câmpiile Tesaliei, pentru ca primăvara să se întoarcă iarăşi în aşezările lor fixe pe vremea aceea, cu toate că, odată cu turmele îşi mutau familiile cu tot avutul lor mişcător, ei nu erau nomazi, pentru că nu o luau razna în lume, ca să trăiască azi într'un loc mâne într'altul. Tot aşa şi când păstorii aromâni din munţii Albaniei se coborau regulat vara, în apropiere de Cavaia în Muzachia, sau în câmpia dintre Valona şi Arta. Când însă împrejurări de nesiguranţă îi sileau să-şi facă mutările pe o distanţă mai mare, obligând *fălcările* cu *celnicii* în frunte să o apuce pe unde puteau mai bine, spre a se aşezà în *tende* (corturi) sau *călive* (colibe), atunci mişcările lor nu mai erau simple deplasări periodice, ci mutări în toată regula, pe care le puteà face numai o populaţiune care, în căutarea unei vieţi mai tihnite, nu simţeà vreo greutate prea mare că într'un anomit timp îşi va întinde corturile într'o regiune, pentru ca numai după câtva timp să se strămute în altă parte. Acest fel de mutări, care se observă şi astăzi la Aromânii păstori din Albania, şi chiar la păstorii albanezi, se datoreşte numai apucăturii de a duce o viaţă nomadă. Ceva mai mult, Fărşeroţii, chiar după ce s'au aşezat odată la munte cu toate familiile şi avutul lor, n'aşteaptă decât să se isprăvească iarba bună de păscut ca să se mute în altă parte. Ei continuă aşà cu mutările până aproape de toamnă, când se coboară la şes. Se înţelege că nomadismul în păstorit, prezentându-se subt o formă de civilizaţie mai înaintata, trebue deosebit de acela al triburilor de stepă, aşà cum, pe nedrept, l-a

[1] N. Iorga, *Români şi Unguri*, în broşura intitulată *Români şi Slavi-Români şi Unguri*, două conferinţe ale Inst. p. studiul Europei sud. orient. Bucureşti 1922 p. 41. Vezi şi *Études Roumaines* I. *Influences étrangères sur la nation roumaine* p. 83; *Geschichte des rum. Volkes* I, p. 94, 98, 151.

socotit odată Pouqueville[1]. In ori ce caz, întru cât, odată cu mutările turmelor de vite, se asociează şi grupul uman, ele ţin tot de nomadism, şi populaţiunile care iau parte la ele nu pot fi decât nomade. Faptul acesta va fi făcut pe toţi aceia care s'au ocupat cu geografia umană a Peninsulei Balcanice ca să numească pe păstorii aromâni „les derniers nomades européens“[2]. Din cauza acestui nomadism cu mişcări periodice numai în vremuri de linişte, populaţiunile româneşti din Peninsulă s'au mişcat, în cursul veacurilor mai întâiu de la miază-noapte spre miază-zi, iar după năvălirea Turcilor în Europa, aproape în fiecare veac se îndepărtau din centrele lor de la sud, în spre miază-noapte. Ei se instalau mai întâi în *călive* provizorii. După ce se încredinţau bine despre siguranţa locului, în apropierea călivelor îşi zideau case în piatră, din care mai târziu ieşeau comune mari, şi chiar orăşele In foarte multe părţi din Macedonia cele două feluri de aşezări se văd încă până astăzi. In *Livădz*, mare comună locuită de păstori grămosteni, am avut prilejul să văd urme din aşezările provizorii în călive. Ele erau grămădite mai multe la un loc, la o distanţă de un chilometru departe de comună. Tot ca urme de aşezări provizorii sânt şi *Călivele al Badralexi* de lângă Selia, în regiunea Veriei. Aceluiaşi proces de mutări cu caracter nomad se datoresc aşezările din Albania; acèle din sudul Tesaliei, în care unii dintre păstorii nomazi, cu timpul, s'au văzut nevoiţi să-şi schimbe şi ocupaţiunea; în fine, aşezările din munţii Balcani în Bulgaria şi Serbia, precum şi în Velebit. Ca urmare a acestui nomadism, a rezultat răsfirarea elementului românesc transdanubian peste întregul cuprins al Peninsulei Balcanice, iar din aceasta păstrarea, încă până în zilele noastre, a acelei puteri de coeziune, care se oglindeşte în portul şi limba lor: ori unde se întâlnesc păstori aromâni, în Grecia ca şi în Albania, în Serbia ca şi în Bulgaria, ei se înfăţişează îmbrăcaţi în acelaşi port tipic numai al lor[3], vorbind un graiu unitar, fără mari diferenţieri locale.

[1] „J'appellerai ces mêmes bergers — este vorba despre Aromâni — nomades, parce que, comme les Arabes du désert, ils vivent sous la tente, portant avec eux leurs autels, leurs familles et leur richesse" F. C. H. L. Pouqueville: *Voyage dans la Grèce* Vol. II p. 208.

[2] Cf. Philippe Arbos, *La vie pastorale dans les Alpes françaises*. p. 7.

[3] Vezi capitolul „Păstorul aromân, viaţa şi îmbrăcămintea lui“.

Trecând acum la celelalte popoare balcanice, nomadismul se mai întâlneşte la păstorii albanezi. Grecii, Bulgarii şi Sârbii cunosc viaţa păstorească numai subt forma de transhumanţă. Numai la păstorii sârbi din Bosnia se mai păstrează cevà care s'ar asemânà cu nomadismul. Cvijić, vorbind despre stânele păstorilor din Hum, spune că ele „sânt colibi mici şi puţin înălţate; ele sânt acoperite cu scânduri sau cu paie şi se găsesc în părţile bogate în păşuni din sud-estul Bosniei: pe Igman, Bjelašnica şi Treskovica. Păstorii vin în munţi pe la începutul lui Iunie şi se coboară după Adormirea Maicii Domnului. *Ei se mişcă ca şi Fărşeroţii:* Iarna trăesc lângă sate, iar locuinţele de vară stau departe trei-patru zile drum pe jos. La stâne rar se văd oameni mai în vârstă. Acolo se găsesc femeile lor[1]". In ce priveşte pe Albanezi, viaţa nomadă la ei, astăzi, este mai puţin răspândită decât la Aromâni. Insă, în timpurile mai vechi, dintre triburile de păstori aşezate în nordul Albaniei, în munţii Tomor şi în o parte din regiunea Pindului, unde, în mijlocul aşezărilor româneşti întâlnim nume de loc. albaneze din sfera vieţii pastorale[2], cele mai multe duceau viaţă nomadă. Chiar astăzi o bună parte dintre păstorii nomazi din tribul Malisorilor petrec lunile de iarnă în partea apuseană a oraşului Tirana, pe şesul care se întinde până la ţărmul Mării Adriatice[3]. In timpurile mai vechi foarte mulţi păstori albanezi, din partea sudică a Albaniei, apucau drumul pe valea Voiusei în spre Tesalia. Unii se reîntorceau la locurile de obârşie; însă alţii nu mai apucau să revină de unde plecaseră, pierzându-se, fie prin românizare, în mijlocul populaţiunilor aromâneşti, fie mai ales prin grecizare.

La Dacoromâni, ca şi la celelalte popoare romanice, păstoritul subt forma lui nomadă, lipseşte. Din cele ce vor urmà în celalalt capitol se va vedeà că nomadismul la Români, odată, a trebuit să aibă o întindere mult mai mare decât aceea care se vede astăzi la populaţiunile româneşti din sudul Peninsulei Balcanice. Cu toate acestea, referindu-ne la stările actuale sau la acelea din veacurile mai apropiate de noi, încă nu s'au găsit nici în documente şi nici în tradiţia populară, dovezi din care am

---

[1] *Naselja srpskih zemalja* (1902) p. CXL şi urm.

[2] Vezi capitolul „Păstoritul Aromânilor în toponimia balcanică".

[3] Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens.* Berlin (1925) p. 167.

puteà aflà că această formă a păstoritului s'a continuat până în urmă de tot şì la populaţiunile din stânga Dunării. De altfel, în privinţa aceasta, nu avem nici lucrările de trebuinţă. In afară de expunerea lui Emmanuel de Martonne[1] şi de studiul lui Ovid Densusianu[2], toate celelalte încercări, despre care se va vorbì pe rând şi la locul lor, în cuprinsul acestui studiu, sânt simple expuneri parţiale şi cu caracter regional din viaţa păstorească actuală la Dacoromâni. In toate aceste lucrări păstoritul, subt forma lui nomadă, nu apare nicăieri. Este drept că Ovid Densusianu, plecând de la părerea lui Ratzel după care „Hirten- und Nomadenleben sind fast gleichbedeutend" admite că mutările păstoreşti la Dacoromâni s'au făcut subt forma nomadă. Dar din puţinele citate ce dă autorul pentru ilustrarea acestui fapt, forma nomadă, cel puţin pentru veacurile mai apropiate de noi, nu reiese deloc. De altfel, Ovid Densusianu admite această formă şì pentru celelalte popoare romanice, când spune „Acelaşi nomadism păstoresc e cunoscut în Sardinia, Elveţia şi Italia". Din toată literatura ce am cetit privitor la păstoritul celorlalte popoare romanice[3] n'am putut da de forma lui nomadă. Aici avem păstoritul numai subt forma lui de transhumanţă, despre care vom vorbi imediat. De altfel, şì pasagiile pe care le citează autorul pentru mutările păstorilor din Spania sau Franţa se referă numai la transhumanţă şi nicidecum la nomadism. Poate că Ovid Densusianu consideră transhumanţa aceeaşi cu nomadismul. Noi, după definiţia pe care o dă A. Fribourg, despre care va fi vorba mai jos, facem o deosebire între una şi alta. De fapt, această deosebire este foarte mare. Intr'un fel se prezintă păstoritul, când turmele de oi pleacă la văratec sau la iernatec însoţite n u m a i de ciobanii şi câinii lor — cum este cazul la transhumanţă — şi într'altfel, când, odată cu turmele şi cu păstorii, se ridică, după expresia păstorilor macedo-români, întreaga *fară*, adică toate familiile dintr'un sat cu tot avutul lor mişcător — cum este cazul la nomadism. Din studiul vieţii păstoreşti, la Aromâni, noi nu prea credem nici în

[1] *La Valachie, essai de monographie géographique* Paris, 1902. Vezi mai departe despre această lucrare, în capitolul următor.

[2] *Păstoritul la popoarele romanice.* Extras din „Vieaţa Nouă", 1913. Vezi şi P. Cancel, *Păstoritul la poporul român* în *Conv. Lit.* XLVII p. 852.

[3] Acì este locul să mulţumesc colegului mieu G. D. Serra pentru preţioasele indicaţiuni ce mi-a dat cu privire la literatura păstoritului la popoarele romanice.

ceea ce spune Ratzel, că adecă „viaţa de păstori cu viaţa de nomazi ar fi aproape aceeaşi". Din viaţa păstorească se poate naşte uşor, în împrejurări despre care vom vorbì la sfârşitul acestui capitol, viaţa nomadă. Insă etapa intermediară între cea dintâi şi cea din urmă este transhumanţa. Această formă de viaţă păstorească este generală la toate popoarele romanice care se ocupă cu păstoritul şi ea s'a păstrat şì la Dacoromâni. Aceasta, însă, nu ne împiedecă să admitem faptul că, în veacurile de mijloc, în vremurile de nelinişte pentru neamul românesc, pe alocuri, transhumanţa a evoluat la nomadism.

O altă lucrare asupra păstoritului din ţinutul Sibiului[1], în care autorul se încearcă, numai în treacăt, să aducă în legătură forma mutărilor păstoreşti din Ardeal cu migraţiunile păstorilor aromâni, este şì aceea a lui M. Dragomir[2], care se va publicà în Lucrările Institutului de Geografie din Cluj. Nici în această lucrare, pe care am cetit-o cu multă atenţiune, graţie bunăvoinţii domnului coleg G. Vâlsan, care mi-a pus-o la dispoziţie în manuscris, nu s'au adus dovezi suficiente pentru ilustrarea păstoritului la Dacoromâni subt forma lui nomadă. Alcătuirea stânelor jinăreşti, din care autorul se încearcă să dovedească migraţiunile păstorilor ardeleni cu caracter nomad nu ajung aproape mai deloc. Ele ar fi putut fi întrebuinţate tot aşa de bine şì de către păstorii transhumanţi.

O altă formă a păstoritului la Aromâni este şì t r a n s h u - m a n ţ a.

Prin transhumanţă se înţelege, de obiceiu, mutarea alternativă şì periodică a turmelor, însoţite numai de păstori, între două regiuni de climat deosebit[3]. Intre nomadism şi transhumanţă,

---

[1] Tot despre oieritul din ţinutul Sibiiului găsim un interesant capitol în lucrarea lui Victor Păcală, *Monografia comunei Răşinariu*, Sibiiu (1915), p. 291 şi urm. Autorul acestui studiu susţine într'un loc că păstorii ardeleni „Nu arare ori, trecând Dunărea în Bulgaria şi Rumelia, vărau prin munţii Balcani şi chiar şì prin Macedonia şi Peloponez". Migraţiunile lor în Bulgaria şi Rumelia ar fi cu putinţă. Dar pentru cele din Macedonia şi mai ales, din Peloponez ar trebuì să avem dovezi.

[2] *Din trecutul oierilor mărgineni şi în deosebi al celor sălişteni.*

[3] Nous définissons la transhumance: le déplacement alternative et périodique des troupeaux entre deux régions déterminées de climat différent. La transhumance peut être effectuée par le gros ou le petit bétail. (A. Fribourg, *La transhumunce en Espagne*, publicat în *Annales de Géographie*. No. 105, Anul XIX, p. 231, nota.)

aceasta din urmă este mai veche. Cu toate acestea, ţinându-ne de starea actuală a păstoritului la Aromâni, transhumanţa nu numai că nu este aşa de răspândită, dar nici măcar plăcută. Ea se practică mai mult de nevoie şi anume în regiunile în care bărbaţii, putându-se ocupà şi cu altceva decât cu creşterea turmelor de oi, se duc în parte cu vitele la păscut, o altă parte rămâne acasă cu femeile ca să se îndeletnicească cu alte treburi. Aromânii din Tesalia, grupaţi în comunele Ṣescu, Alimeri, Bahče şi altele, din apropierea oraşului Volo, vara îşi trimet turmele de oi la munte, numai subt conducerea câtorva păstori, iar restul familiilor rămâne acasă, ocupându-se cu munca câmpului.

Nu se ştie adevărata cauză, pentru care păstorii aromâni, în regiunile şi vremurile liniştite, n'au continuat cu această formă a păstoritului. Se pare că ei au evitat mişcările subt formă de transhumanţă, numai din pricina neplăcerilor ce se iveau în viaţa de familie. Păstorii trebueà să stea luni întregi departe de femeile şi copiii lor. Nu arare-ori întâlnim în poeziile lor populare accente de durere, tocmai din cauza că femeile se vedeau nevoite să stea vecinic despărţite de bărbaţii lor:

Picurarl'i di la oi	Păstorii de la oi
Tut ma fug ş-mutresc napoi.	Tot se duc privind napoi.
Ṣi laile mul'eri a lor	Ṣi bietele neveste ale lor
Blăstimà cu caplu gol.	Blestemau cu capul gol.
Blăstimà cu caplu gol,	Blestemau cu capul gol,
Di s'avdzà păn tu nior:	De se auzià până la nori:
O moi, lai, punte din Arta,	Tu, punte din Arta blestemată,
S-cadă sfulgul si te-aspargă!	Trăznì-te-ar fulgerul odată!
S-easă arâulu si-ń-ti neacă,	Să iasă râul să te înece,
S-no-aibă oile pri iu s-treacă!	Să n'aibă oile pe unde trece!
Să s-toarnă bărbaţl'i acasă,	Să se'ntoarcă bărbaţii acasă,
S-n'adunăm deadun pri measă,	Să ne strângem şi noi la masă,
Că nă h'im cavai di noi,	Căci sântem ca vai de noi,
Mpărţîte ca ńel' di oi!	Impărţite ca miei de oi[1]!

Lit. Pop. 936.

[1] Ṣi tot aşà întâlnim foarte des cântece cu versuri ca:

Ună veară mare, mare,	Timp de o vară, vară mare,
Nu-ţ viniş, lai picurare,	Nu venişi, măi păcurare,
Ta s-dai pân di mul'are,	Să-ţi vezi biata ta muiere,
Să dai semnu că ti doare!	Să dai semn că te doare!

Lit. Pop. 937.

Dintre celelalte popoare balcanice transhumanţa este cunoscută mai mult la Sârbi şi Albanezi; mai puţin la Bulgari şi Greci. In ce priveşte păstorii transhumanţi sârbi, aşezările lor de pe versantul panonic se întindeau odată în regiunea Moravei din Zlatibor şi de la muntele Rogozna (între Mitroviţa şi Novi-Pazar) până la Lika în Croaţia. Chiar astăzi numărul păstorilor transhumanţi din această regiune întrece pe acela al locuitorilor care se ocupă numai cu agricultura[1]. Mutările păstorilor muntenegreni nu diferă de acelea ale păstorilor albanezi. Vara îşi ţin turmele pe înălţimile munţilor, iar iarna se coboară pe ţărmul mării din regiunea Muntenegrului şi pe lângă Podgoriţa. Cu patruzeci de ani înainte, ei îşi mânau turmele la iernatec şi mai în spre miază-noapte, în Posavina din Bosnia[2].

La păstorii Albanezi mişcările de transhumanţă se fac mai cu deosebire între Şcodra (Scutari) şi Avlona. Păstorii malisori de pe versanturile meridionale ale munţilor Prokletje precum şi Miridiţii din regiunile muntoase de lângă Drin iernează în litoralul de lângă Leš (Alessio), la poalele munţilor M a l i - R e n s i t şi M a l i K a k a r i č i t[3]. Păstorii bulgari pleacă din trei centre în tot atâtea direcţiuni: cei din munţii Balcani îşi mână turmele la iernatec în regiunile dunărene, în ţinuturile oraşelor Ruşciuc şi Svistov, iar înainte de războiul balcanic şi le mânau în Dobrugea; cei din Sredna-Gora în comunele situate pe valea Mariţei, iar păstorii din Rodope ajung până în Tracia, în satele din câmpia ce se'ntinde dealungul litoralului Mării Egee[4].

La popoarele romanice transhumanţa este singura formă a vieţii pastorale. In Italia de sud drumurile urmate de păstorii transhumanţi „tratturi" se menţin încă din epoca păstoritului roman. Iarna turmele petrec în Tavolieri di Puglia, iar vara în regiunile muntoase din Molise şi Abruzzi[5]. Cu toate acestea, în foarte

---

[1] Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, Paris, 1918, p. 180.

[2] *Naselja srpskih zemalja* (1902). Vol. I, p. CXXVII.

[3] Cvijić, *o. c.*, p. 182.

[4] Despre păstoritul la Bulgari, vezi D. Marinov, *Gradivo za veštestvenata kultura na zapadna Bălgarija*, capitolul *Skotovatsvo*, publicat în *Zbornik*, XVIII, p. 163. — B. Dečev, *Srednorodopsko ovčarstvo*, publicat în *Zbornik*, XIX, p. 3–92, şi Cvijić, *o. c.*, 182.

[5] „Die Ueberreste der römischen Hirtenwirtschaft sind bis heutzutage in der Vieh-, besser Schafzucht Apuliens in den sogenannten „Tratturi" zu finden, welche in den Provinzen Apulien, Kalabrien und Basilicata des

multe regiuni din ţările romanice, ea îşi schimbă din ce în ce mai mult forma ei veche. Progresul în mijloacele de locomoţiune ca şi neajunsurile de tot soiul ce se iscau între păstori şi agricultori, din pricina stricăciunilor ce pricinuiau turmele de oi, în drumul lor la munte, au făcut pe proprietarii de turme să se gândească la găsirea altor mijloace de transport pentru mutarea oilor la văratec. In multe părţi, astăzi, ea nu se mai practică aşà cum ne-o descrie autorul celui mai bun studiu de transhumanţă în Spania[1]. Cu începerea veacului al XX s'au construit trenuri speciale pentru transportul turmelor de oi. Acestea sânt mânate numai până la staţia cea mai apropiată, unde vagoane amenajate anume pentru acest scop şi prevăzute cu tot nutreţul de trebuinţă le aşteaptă ca să le transporte până la locurile de păşunat. In modul acesta direcţiile drumurilor urmate de păstorii transhumanţi încep să dispară.

La Dacoromâni această formă de viaţă păstorească continuă încă până în zilele noastre, ca la popoarele din Peninsula Balcanică. Până pe la 1906 mişcările de transhumanţă se făceau liber dintr'o parte şi alta a Carpaţilor. Faţă de o astfel de mişcare nu există nici o graniţă. Păstorii ardeleni cunoscuţi subt numele de m o c a n i (cei din Săcele şi împrejurimi), m o r o e n i

heutigen italienischen Königreiches Staatsgüter bilden. „Tratturi" werden jene breiten Wiesenwege genannt, auf welchen das Vieh auf die Weide getrieben wird. Im Winter hält sich die Herde in der Gegend des sogenannten Tavogliere di Puglia auf, im Sommer wird sie aber auf die Weiden der Molise und der Abruzzen getrieben" (Dr. Ludwig von Thallóczy, *Illyrisch-Albanesische Forschungen*, Bd. I, p. 49).

[1] „Depuis près de mille ans, la transhumance s'est exercée en Espagne avec une ampleur et dans des conditions telles qu'on ne les retrouve à ce degré nulle part ailleurs dans l'Europe. Du Nord au Sud, de l'Est à l'Ouest, d'immenses troupeaux se deplaçaient hier encore; des Pyrénées à l'Ebre, de la Galice et de Monts Cantabriques à la Manche et à l'Estremadoure, des Monts Ibériques à la Nouvelle Castille, de l'Andalousie à Valence, c'était comme un flux et reflux de laine, une oscillation rythmique des troupeaux. Par groupe de 10.000, suivant des routes spéciales, les moutons allaient, tondant l'herbe à ras, piétinant et tassant la terre. Chaque groupe était divisé en troupeaux secondaires, de 1000 à 2000 têtes; un „mayoral" guidait la bande; des „rabadanes", aidés de bergers, poussaient les bêtes; armés de frondes, porteurs de longues houlettes, les pasteurs traversaient, deux fois l'an, la péninsule, avec leurs mules, leurs chaudrons et leurs chiens". (A. Fribourg, *La transhumance en Espagne*, în *Annales de Géographie* XIX Année, No. 105, din 15 Mai 1910, p. 231).

(din partea Branului şi Ţara Bârsei), ţ u ţ u e n i (din părţile Sibiului) şi f r ă t u ţ i (din Banat) îşi iernau turmele de oi în şesurile Munteniei sau pe colinele Olteniei[1]. Până pe la 1630 ei nu erau supuşi la nici o dare către stat. Plăteau ca şi celnicii aromâni, numai o dare boierilor, proprietari pe terenurile de păşunat[2].

*

Trecând acum la cauzele care au determinat nomadismul la păstorii aromâni, trebue să mărturisim că cunoaşterea lor nu prea este uşoară, dacă ţinem seamă de vechimea lui. De obiceiu se crede că la baza nomadismului păstoresc din orice ţară, în afară de cursul anotimpurilor care determină contraste între feluritele părţi ale aceleaşi regiuni, mai stă şi repartiţia rară a păşunilor precum şi epuizarea lor după un anumit interval[3]. Toate acestea puteau foarte bine să determine mutările de transhumanţă. Pentru mutările nomade trebue să fi intervenit încă un factor. Aceasta nu poate fi decât nesiguranţa. Autorul unui studiu asupra vieţii păstoreşti în Algeria, arată că, înainte de ocupaţia franceză, toate triburile care se îndeletniceau cu creşterea turmelor de oi, trăiau într'un continuu războiu. Mutările de turme nu se puteau face decât numai dacă, împreună cu păstorii şi alaiul de câni ciobăneşti, plecà şi întregul trib, înarmat până în dinţi. Ei duceau aceeaşi viaţă nomadă ca şi păstorii aromâni. Mai târziu, când ocupaţia franceză, odată cu administraţia sănătoasă, a adus şi siguranţa în viaţa şi avutul triburilor, acestea nu mai simţeau nevoia ca să însoţească turmele la munte cu tot avutul lor, şi treptat viaţa păstorească, subt forma ei nomadă, s'a schimbat în simplă transhumanţă[4].

Şi la păstorii aromâni lucrurile, la început, trebue să se fi întâmplat la fel. Ne aducem aminte de stările triste în care se află întreaga Peninsulă Balcanică în timpul năvălirii popoarelor

---

[1] E. de Martonne, *La vie pastorale et la transhumance dans les Carpathes méridionales. Leur importance géographique et historique* (Sonderabdruck aus den Sammelwerken zu Fr. Ratzels Gedächtnis, Leipzig, 1904, pag. 227—245).

E. de Martonne, *Viaţa păstorească în Carpaţii români.* (Conferinţă publicată în *Conv. Lit.*, XLVI 122—127).

[2] Ştefan Meteş, *Păstori Ardeleni în Principatele Române* (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" Anul III), p. 7 (în Anuar p. 299).

[3] Philippe Arbos, *o. c.*, p. 7.

[4] N, Lacroix, *L'évolution du nomadisme en Algérie.* Alger et Paris, 1906.

slave. Ele n'au fost mai bune nici după aşezarea Turcilor în Europa. Ar trebui să reproduc toate capitolele din magistrala lucrare a lui Cvijić, referitoare la mişcările popoarelor balcanice subt nefasta stăpânire otomană, ca să se vadă ce au avut de îndurat atât agricultorii cât mai ales crescătorii de vite. In vremurile acelea, singurul mijloc de apărare pentru păstorii aromâni nu puteà fi altul decât dacă, odată cu mutările periodice ale turmelor de oi, se mutau şi *fălcările* înarmate, întocmai ca triburile algeriene, pentru preîntâmpinarea oricărui atac din afară. Acest procedeu, la început, justificat prin stările de nesiguranţă, mai târziu a ajuns un fel de obicinuinţă. Iar astăzi, când pretutindeni la Aromâni păstoritul este în decădere, se mai găsesc comune în Pind cu totul lipsite de turme de oi, care nu aşteaptă decât apropierea toamnei, ca să apuce drumul pribegiei în oraşele şi comunele din şes. Iată în ce termeni ne caracterizează această pornire a păstorilor aromâni arheologul francez L. Heuzey, care a cunoscut mai de aproape pe păstorii nomazi din Acarnania, Etolia şi Olimp: „Deplasarea pentru Aromân nu este una din acèle necesităţi pe care numai forţat trebue să o suporte, ci o simplă nevoie a naturii sale; este propriu zis viaţa sa. Nu ştiu ce spirit schimbăcios şi mobil i-a trecut prin vine. Desprins din solul, în care alţii sânt ca şi înrădăcinaţi, cineva ar crede că de la turmele de oi şi-a luat acest instinct, care, în fiecare an, îl face să suie munţii, pentru ca mai pe urmă să-l coboare în regiunile de la şes"[1].

---

[1] L. Heuzey, *Le monte Olympe et l'Acarnanie*, Paris (1866) p. 270. Acest pasaj este citat şi de N. Iorga din François Lenormant (scriitor francez care a scris în urma lui Heuzey) în întinsa recenzie făcută asupra lucrării *The nomads of the Balkans* de Wace şi Thompson în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, II-ème année (1915), p. 107. Lenormant, afară de primele câteva pagini, în care se ocupă cu istoricul Aromânilor, toate celelalte informaţiuni le-a luat de la W. Martin Leake (*Researches in Greece*) şi mai cu deosebire de la Heuzey, a cărui operă apăruse cu şase ani înainte de publicarea micului studiu *Les pâtres valaques de la Grèce* apărut în *Revue Orientale et américaine* dirigé par M. Léon de Rosny (1865), pp. 237—255. Dar Lenormant nu s'a mulţumit să împrumute de la autorii citaţi numai unele cunoştinţe privitoare la Aromâni, ci a reprodus şi pasagii din Heuzey, cum este cazul cu rândurile de mai sus, fără să citeze pe autor. Faptul acesta a fost observat şi de E. Picot, *Les Roumains de la Macédoine* (1875), p. 30, când spune: „M. François Lenormant, qui a publié, en 1865, une étude sur *les Pâtres valaques de la Grèce* n'échappe pas aux

2. Vechimea nomadismului la Aromâni.

Aromânii nomazi din veacurile de mijloc. — Agricultura la Aromâni. — Celnicatul și fălcările.

Viața nomadă la Aromâni se arată a fi mult mai veche decât primele informațiuni care ne vin din partea scriitorilor bizantini. Dacă dintre toate îndeletnicirile poporului român, păstoritul a fost o specialitate a lui, în schimb, nomadismul a fost și continuă să fie, încă până astăzi, o specialitate a Aromânilor și peste tot a românismului din dreapta Dunării. Nu se poate ști dacă în vremurile istorice și Românii din nordul Dunării au cunoscut această viață. Judecând însă după documentul viu al graiului, care se arată același pentru toți Românii de pretutindeni până la despărțirea lor definitivă în populațiunile actuale, se pare că o bună parte dintre Românii nordici care nu se ocupau cu agricultura, au împărtășit această viață. Identitatea schimbărilor ce a suferit graiul Românilor din regiunile carpato-dunărene spre a ajunge la același idiom romanic, din care, mai târziu erà să iasă o limbă românească unitară, se arată nu numai în elementul de bază — latin, dar și în cele mai vechi împrumuturi de la Albanezi, Greci și Slavi, ca și în unele rămășițe de moștenire străbună. Toate aceste semne, care se văd lămurit în documentul limbei, ne dau dovada sigură că, într'o vreme de mare neliniște pentru romanitatea carpato-dunăreană, care a urmat dupa cotropirea Peninsulei Balcanice de către Slavi sau alte popoare năvălitoare, cea mai mare parte din populațiunile românești, conduse în organizații sociale primitive: în voivodate și cnezate dintr'o parte, în celnicate din altă parte, trăind mai mult în munți și îndeletnicindu-se cu păstoritul, treceà de la o regiune la alta, se întâlneau între ei, vorbind același graiu românesc.

De altfel, aceste treceri sau mutări de la o regiune la alta se fac încă până astăzi. Păstorii nomazi din Albania și Pind, după un drum de 15—30 de zile, ajung cu turmele unii în Acarnania și Etolia, alții în Tesalia până la Poalele Olimpului, iar cei din munții Gramoste, până în Macedonia. Cu două sute de ani înainte,

critiques que nous avons dirigées contre les voyageurs français. Il n'a songé aux Roumains de la Grèce que loin de la Grèce et s'est contenté d'en parler d'après les *Researches* de Leake et *l'Exploration* de M. Heuzey. Qu'on ne cherche donc pas dans son mémoire des faits peu connus".

păstorii din Pind ajungeau până în Tracia occidentală, iar cei din Gramoste înaintau şi mai departe, până în munţii Rodope şi Balcani din Bulgaria. De aci, care mai puteau, se întorceau în ţinuturile lor de obârşie, însă cei mai mulţi îşi schimbau direcţia mutărilor, unii îndreptându-se în spre câmpiile dunărene, acolo unde se puteau întâlni cu fraţii lor din nordul Dunării, alţii în regiunile de şes, dealungul Mării Egee, iar alţii până aproape de câmpia Salonicului. Tot aşà trebue să se fi mişcat cu 7—8 veacuri înainte şi fălcările celnicilor de subt stăpânirea lui Niculiţă, pe care, probabil, după o denumire aromânească „papu Niculiţa", cronicarul anonim al răscoalei Aromânilor din Tesalia (1065) şi-l însemnează „πάππος Νικολίτζα"[1]. Nu vorbim, desigur, despre migraţiunile Vlahilor din Serbia, pomeniţi în atâtea hrisoave şi documente sârbeşti. Aici am vrea să insistăm numai asupra faptului că aceste mutări, subt forma lor nomadă, n'au putut lipsì, în vremurile mai vechi, nici în nordul Dunării. Pentru aceasta, în primul rând, ne dau dovadă urmele toponimice din sec. XII—XIII, rămase până la noi în Galiţia[2] şi peste tot în nordul Carpaţilor, după aceea mişcările de mai târziu ale ciobanilor români din Ardeal pe câmpiile Principatelor române până în Dobrogea, iar pentru Românii din Ţară, coborîrea regulată a păstorilor din regiunile Carpaţilor în ţinuturile de şes dealungul Dunării. Aceste mişcări periodice care au avut loc în toate timpurile şi peste tot în cuprinsul ţinuturilor locuite de populaţiunile româneşti au făcut pe E. de Martonne, care cel dintâiu a schiţat în mod sistematic viaţa păstorească la Români, să ajungă la convingerea că odată aceste migraţiuni, subt forma lor nomadă sau de transhumanţă, au avut loc „de la Galicie jusqu'au cœur de la Grèce[3]".

Dar dacă mişcările păstorilor aromâni subt forma lor nomadă până în sec. X. se pot numai presupune, de la această dată ele apar în istorie, ori de câte ori întâmplări din imperiul bizantin se legau cu mici evenimente din viaţa păstorilor vlahi din Peninsula Balcanică. Ceva mai mult, dacă ar fi să ne luăm după un pasagiu luat din însemnările mânăstirii Castamunitu

---

[1] N. Iorga, *Notele unui istoric* publicate în *Anal. Acad. Rom.* XXXV p. 138.
[2] Fr. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen.*
[3] Emmanuel de Martonne, *La Valachie, essai de monographie géographique.* Paris (1902). Capitolul: *La vie pastorale* p. 117.

şi relevat pentru întâia dată de Tomaschek[1], Vlahi, care nu puteau fi decât numai păstori nomazi, se pomenesc în apropierea peninsulei Calcidice încă din sec. VII, acolo unde astăzi ei nu există decât numai pentru lunile de vară, însă, după cum vom vedeà în capitolul următor privitor la migraţiunile actuale ale Aromânilor, pomeniri vechi despre existenţa lor la Sfântul Munte nu lipsesc pentru vremurile care au urmat după sec. XIII. In aceste însemnări se spune că „în zilele împăratului iconoclast Vasilie (726—780) neamurile din amândouă malurile Dunării, folosindu-se de neliniştea în care se aflà imperiul, mai cu deosebire fiindcă împăratul însuşi duceà lupta în contra icoanelor, pe atunci aşa numiţii Rinchinii şi mai cu deosebire Vlahorinchinii şi Sagudaţii, ocupând Bulgaria şi întinzându-se puţin câte puţin în diferite locuri, se făcură stăpâni pe Macedonia, şi la urmă veniră la Sfântul Munte cu femei şi cu copii, căci nu erà nimeni care să-i oprească şi să se lupte cu ei. Aceştia fură, cu timpul, introduşi în învăţăturile creştineşti de către sfiinţii părinţi, crezură în aceste învăţături şi la urmă de tot ajunseră creştini. Iată şi citatul: κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν εἰκονομάχω βασιλέων (726—780) τὰ ἔθνη ἀπὸ τὰ παραδουνάβια μέρη, εὑρόντα καιρὸν ἀναρχίας, διότι οἱ βασιλεῖς τῶν ρωμαίων εἶχον πόλεμον κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων οἱ ἀσεβεῖς, τότε δὴ τότε οἱ λεγόμενοι Ῥηχῖνοι καὶ ἁπλούστερον Βλαχορηχῖνοι καὶ Σαγονδάτειοι, ’εξουσιάσαντες τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἁπλώσαντες ἀπὸ ὀλίγον κατ’ολίγον εἰς διάφορα μέρη, ἐκυρίευσαν καὶ τὴν Μακέδονίαν, τέλος ἦλθον εἰς τὸ Ἅγιον ὄρος με ὅλα τοὺς τὰ γυναικόπαιδα, διότι δὲν ἦτο τινάς, νὰ τοὺς ἀντισταθῇ καὶ νὰ τοὺς πολεμήσῃ οἵτινες μὲ τὸν καιρὸν ἐπειδὴ ἐκατηχήθησαν ἀπο τοὺς ἁγίους πατέρας, ἐπίστευσαν καὶ ἔγιναν τέλειος χριστιανοί. Mai întâiu, observăm că Vlahii apar în tovărăşia Rinchinilor şi a Sagudaţilor, două tulpini slave, dintre care cei dintâi îşi aveau locuinţele lângă râul Ῥήχιος, care curge în Golful Rendina, la nordul Calcidicei, iar cei din urmă între câmpia dintre Salonic şi Veria[2]. Dacă greutăţile ce prezintă această însemnare, după cum observà Tomaschek, prin transpunerea celor două tulpini Slave în vremea lui Vasilie Iconoclastul, atunci când ei se aflau aşezaţi în acèle părţi încă pe vremea lui Constantin Pogonatul, s’ar puteà înlăturà, şi pe lângă aceasta, părerea lui

[1] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel* p. 43.

[2] Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren.* Praga (1875) p. 120. Vezi şi Lubor Niderle, *Manuel de l'antiquité slave*, Tome I, harta de la sfârşit.

Drinov asupra originii numelui Rinchini de la râul Ῥήχιος, ar rămâneà stabilită, atunci n'ar fi greu să admitem că acei Vlahorinhini ar fi Vlahi care îşi aveau locuinţele în apropierea aceluiaşi râu, după care au fost numiţi şi Slavii[1]. De această părere este şi N. Iorga[2]. Cum că aceşti Vlahi erau populaţiuni româneşti din ramura românismului sud-dunărean, prin urmare aceiaşi cu strămoşii Aromânilor, aceasta se dovedeşte şi din informaţiunile de mai târziu ce avem asupra acestui element din aceste părţi. Tot din aceste informaţiuni rezultă şi ocupaţiunea lor cu păstoritul. Dar că şi aceşti păstori Vlahi duceau o viaţă nomadă ca şi acei pomeniţi cu un veac doi mai târziu, aceasta, cred că se lămureşte pe deplin din adaosul explicativ al scriitoarei Anna Comnena, când, vorbind despre Vlahii care luaseră parte în armatele lui Alexios I (1091) în lupta în contra Cumanilor, socotindu-i ca nomazi: ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἵλοντο, mai adaogă: Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος (= quos Blachos vulgari lingua vocare solent)[3]. Acest adaos, pe care scriitoarea găseşte de trebuinţă ca să-l dea numai pentru specificarea Vlahilor nomazi, provine desigur din faptul că, până la ea, Vlahii din Peninsula Balcanică nu erau cunoscuţi numai ca un popor care se ocupă cu păstoritul, dar care duc şi o viaţă nomadă. De aceea şi în pasagiul din Skilitses-Kedrenos, relevat pentru întâia dată de Tomaschek[4]: τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας;

---

[1] „Neu und eigentümlich in jener Notiz ist nur die vulgäre Namensform Βλαχορηχῖνος, welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse Ῥήχιος, Ῥύγχος Βρύχος in der nördlichen Chalkidike genannte) Volk der Ρυγχῖνοι ausser dem herrschenden slowenischen Bestandteile auch noch das einheimische wlachische Volkselement umfasst hat, das sich mit der Zeit stärker erwies". (Tomaschek *o. c.* p. 44).

[2] N. Iorga, într'o recenzie făcută asupra lucrării lui Constantin I. Amantos, Μακεδονικά συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν τῆς Μακεδονίας; Athènes 1920, vorbind despre aceşti „Vlachorynchines (βλαχορύγχνοι), qui survécurent, dans la compagnie des Slaves, dans la Macédoine au VII-e siècle", adaogă că „ce sont des Vlaques dont le nom ethnique est effublé d'un épithète qui vient de la rivière sur les bords de laquelle ils vivaient" (*Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII-ème année, N-os 10—12 p. 81).

[3] Anna Comnena, Vol. I p. 395.

[4] *Ueber Brumalia und Rosalia* p. 401.

καὶ τὰς λεγομένας καλὰς δρῦς παρά τινων βλαχῶν ὁδιτῶν [1], este vorba tot despre Vlahii nomazi, dar care de astă dată nu erau nici păstori şi nici vagabonzi, ci, *cărvănari*, sau cum am zice în limba albaneză *uδetar* (de la uδε „drum"), aşa cum mai târziu îi întâlnim şi la Vlahii din Serbia subt numele de *chelători* sau *călători* (de la „cale") [2].

Dacă însă din toate aceste întâmplări relevate de scriitorii bizantini viaţa nomadă a Vlahilor mai mult se subînţelege, iată că în sec. XI un eveniment de mai mare însemnătate se petrece în aceea Tesalie, care acum erà ocupată aşa de mult de Vlahi, încât stăpânirea bizantină se văzù nevoită să institue o administraţie specială pentru toţi Vlahii din Elada: ἀρχὴ τῶν βλάχων Ελλάδος [3], eveniment care de astă dată ne arată şi direcţia în cotrò se făceau mutările Vlahilor nomazi. Este vorba despre aceea mişcare a Aromânilor din 1065 în contra stăpânirii bizantine, relatată de Kekaumenos, la care fu nevoit să se asocieze şi bătrânul Niculiţă, mai-marele peste Vlahii din Tesalia. Erà gata să înceapă lupta, însă fiind în mijlocul verii, mulţi dintre Vlahi lipseau din Tesalia. Această lipsă dă prilej cronicarului, care ne povesteşte întâmplarea în toate amănuntele ei, să adaoge că Vlahii petrec vara în Munţii Bulgariei: Ἐις τὰ ὄρη τῆς Βουλγαρίας, unde din luna lui Aprile şi până în Septemvrie, ei locuesc împreuna cu avutul lor în vite şi cu familiile lor, pe munţii cei înalţi şi în locurile cele mai reci: τὰ κτήνη καὶ φαμιλίαι αὐτῶν εἰσιν ἀπὸ Ἀπριλλίου μηνὸς ἕως Σεπτεμβρίου μηνὸς ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσι καὶ ψυχροτάτοις τόποις [4]. Noi nu putem şti cu preciziune care munţi anume înţelege autorul prin „munţii Bulgariei". Ştim atâta numai că Bulgaria lui Kekaumenos este aceea a lui Simeon, supusă de către Vasilié al II Bulgaroctonul şi că în cazul acesta s'ar puteà presupune mai de grabă munţii Macedoniei şi ai Traciei decât munţii Balcani. De fapt, numai cu un veac mai târziu, când grosul populaţiunilor nord-dunărene se găseau în locurile pe care le ocupă şi astăzi, pomenirea Vlahilor în Munţii Balcani ca şi în Rodope şi Tracia abundă tot mai mult. O *Valahie Albă* (Bela-Vlaška) în opoziţie cu Valahia Neagră (Kara-Vlaška) din nordul Dunării

---

1 G. Cedrenus, II, p. 435.

2 Vezi V. Bogrea în *Bulletin de l'Inst.* VII p. 50—53 şi S. Dragomir *Vlahii din Serbia* p. 286 şi 298.

3 Vezi mai pe larg N. Iorga, *Notele unui istoric* p. 132.

4 W. Tomaschek, *o. c.*, p. 64

apare între munţii Balcani şi Dunăre[1]. Nu putem şti cu siguranţă, dacă Vlahii din acest ţinut făceau parte din populaţiunile româneşti sud-dunărene, dar dacă ar fi să admitem la baza acestei denumiri haina albă a Vlahilor balcanici, atunci am fi înclinaţi să credem că ei ţineau mai mult de fraţii lor din Balcani şi Rodope. De altfel, şi cronicarii, începând cu Niceta Honiatul până la Cantacuzen[2] vorbesc despre aceşti Vlahi nomazi. Cel dintâiu, povestind felul cum Petru şi Asan au început lupta în contra stăpânirii bizantine, adaugă că în biserica cu hramul Sf. mucenic Dimitrie, zidită de amândoi fraţii, între lumea strânsă la biserica, ca să aţâţe pe Români în războiul ce trebuià să fie dus în contra Bizantinilor, „se aflau mulţi oameni îndrăciţi, bărbaţi şi femei, *cu pleoapele întoarse şi înroşite*, cu părul vâlvoiu . . ." [3]. Acest obiceiu de a-şi întoarce pleoapele, când cineva vrea să sperie pe alţii şi în special pe copii, Aromânii nomazi îl au şi astăzi. Nu ştiu dacă el există la Greci şi la Albanezi, însă Bulgarii nu-l au (cf. şi G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* p. 49—50). Sistemul de luptă al acestor Vlahi, relevat de N. Iorga[4], se aseamănă cu acela al Vlahilor lui Niculiţă din Tesalia, despre care s'a vorbit mai sus. Dacă, acum din punctul de vedere filologic, urmele acestor Vlahi, care se văd astăzi în numele de localităţi de origine românească în Balcani, arată mai mult o înfăţişare dacoromână, prin aceea că ele prezintă labiale nealterate[5], această constatare vine să confirme ceea ce am susţinut

[1] „Die zwischen Hämos und Donau lebenden Wlachen, deren Land meist als Weiss-Wlachien bezeichnet wird, verschmelzten sich allmälig mit den slavisierten Bulgaren" (C. Hopf, *Geschichte Griechenlands*, vol. VI, p. 165), „Klein-Wlachien war zu jener Zeit in Aetolien, Weiss-Wlachien in Moesien, Schwarz-Wlachien (Μαυροβλαχία) in der Moldau" (Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* p. 218. Vezi şi p. 376. Cf. şi Cvijić, *La Péninsule Balkanique* p. 165: „Il y avait une Valachie Blanche dans les Balkans et au Nord des Balkans". Cf. acum în urmă şi Al. Philippide, *Originea Românilor* vol. I p. 709.

[2] *Ἕνα δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ γένους νομάδα Συρμπάνου ὠνομασμένον τῶν ὄντον ἀποστερήσας* (I. Cantacuzen, vol. I p. 146'.

[3] Gheorghe Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, in Anal. Acad. Rom. Tomul XXVIII, p. 379.

[4] N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*. B. I p. 95.

[5] Const. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* p. 123—124; G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* în Jahresbericht XIII p. 45 şi Th. Capidan, *Raporturile linguistice slavo-române* în *Dacoromania* III p. 145 şi urm.

la congresul filologilor din ţară[1] că a existat o vreme, când şi în dialectul aromân nu toate labialele erau alterate. In munţii Rodope păstorii nomazi valahi s'au păstrat până în veacurile din urmă[2]. In fine, pretutindeni până unde au ajuns strămoşii Aromânilor la nordul ca şi la sudul[3] Peninsulei Balcanice, şi din timpurile cele mai vechi, ei sânt relevaţi ca păstori care îşi schimbă locuinţele: *„erat id genus hominum vagum, incertis errans sedibus“*[4], ducând împreună cu ei familiile şi tot avutul lor.

Dintre toate celelalte popoare balcanice, această vechime se constată numai pentru poporul albanez. Intr'o lucrare scrisă de un călugăr francez, în anul 1308, alături de informaţiunile ce ni se dau cu privire la producţiunea solului din Albania, ni se mai spune, în ce priveşte aşezările şi îndeletnicirile Albanezilor, că ei *„civitates, castra . . . non habent, sed habitant in papilionibus et semper mouentur de loco ad locum per turmas et cognationes suas“*[5]. Acest citat, precis în expunerea mişcărilor nomade ale Albanezilor, ar puteà servì ca un pendant la ceea ce a spus Kekaumenos despre Aromâni. Mai departe, în cuprinsul acestei lucrări vom vedeà cum acest paralelism în viaţa celor două popoare cu legături vechi în Peninsula Balcanică se arată şi în alt domeniu din viaţa lor păstorească[6].

*

Dar dacă din cele expuse mai sus, reiese faptul sigur că, de la începutul aşezării lor în Peninsu'a Balcanică, Aromânii au

---

[1] Th. Capidan, *Aromânismele din dialectul dacoromân şi problemele care se leagă de ele* publicat în *Junimea Literară* An. XIV p. 275.

[2] „Südlich von Morrha lag das Ländchen Merope, von bulgarischen und rumunischen (Wlachischen) Hirten bewohnt“. (C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* (1877) p. 98).

[3] „Der Genuese Domenico Mario Negri erzählt in seiner Geographie [Domin. Mar. Niger, Geographicorum comentariorum libri XI Basileàs 1557 fol. p. 279], dass unweit des Flusses Echedoros (jetzt Gallico) *„ager a pastoribus vicatim habitatur, quos Morias seu Flaccos appellant“*. Letztere sind ohne Frage Wlachische Colonisten, Hirten die sich zelbst Rumänen d. h. Ῥωμαῖοι nannten“. (Hopf, *Geschichte Griechenlands* VI p. 267).

[4] Cf. Pachymeres, vol. II, p. 106: „τὸ δέ γε βλαχικόν, ὃ δὴ σχεδὸν ἀπὸ τῶν ἐξωτέρω τῆς πόλεως ἐς βιζύην καὶ πόρρω εἰς πλῆθος ἀριθμοῦ κρῖττον ποσούμενον παρατέτατο, ἔθνος δυσχωρίαις χαῖρον καὶ βοσκήμασι προσανέχον...“

[5] Olgierd Gorka. *Anonymi descriptio Europae Orientalis „Imperium Constantinopolitanum Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia“* Anno MCCCVIII exarata. Cracoviae (1916) p. 26.

[6] Pentru forma veche a păstoritului la Albanezi vezi şi V. Dvorsky în *Riv. Geogr. Ital.* XXII (1915) pp. 298–304.

fost relevaţi de către scriitorii bizantini numai ca o populaţiune de păstori, trebue să cădem şi noi în greşeala acelora care inventează tot felul de teorii, în baza cărora se încearcă să dovedească originea exclusiv păstorească nu numai a Aromânilor, dar şi a întregului neam românesc?[1] Desigur că nu. Mai întâiu de toate, despre o îndeletnicire exclusivă a Aromânilor pentru timpurile mai vechi cu păstoritul nu sânt suficiente nici atestările istoriografilor bizantini şi nici schimbările ce a suferit numele Românilor subt forma lui slavo-greacă „Vlah"[2] sau subt forma albaneză *Rəmər*[3], trecând de la înţelesul etnic la acela de „păstor" faţă de mărturiile vii ce ne procură graiul lor şi faţă de unele urme din tradiţia centrelor mai însemnate. locuite astăzi

[1] „Und Hirten, von Ort zu Ort wandernd, waren die Walachen zu aller Zeit während des Mittelalters, den Landbau müssen sie nur spärlich nebenbei betrieben haben. von Städten, die sie auschliesslich bewohnten ist gar keine Rede." (Robert Rösler, *Romanische Studien*, (1871) p. 119.)

Vezi, în privinţa aceasta, şi studiul lui Ladislau Rethy, *Daco-Roumains ou Italo-Roumains*, étude historique et philologique. Budapest, 1897 : „Les Valaques descendent — leur langue le prouve — d'un peuple de pâtres des Appennines, qui a habité, sans doute, la région sabino-ombrienne, qui s'appelait dans les Etats pontificaux Roman, d'après l'habitude du peuple italien de se désigner d'après le nom de la province ou région qu'il habite. Une tribu de ces pâtres — elle appartenait au culte romano-catholique, car la terminologie de la langue valaque le prouve — partait vers le IX^e siècle par le Friaoul et par la Carniole et descendait au cours du X^e siècle dans la péninsule balkanique, dans l'ancienne Illyrie. Ici le contact entre Roumains et Albanais a donné naissance à la langue valaque qui n'est pas une langue italienne, mais un idiome moitié italien moitié albanais, c'est-à-dire que les mots sont italiens, tandis que les formes grammaticales et le tour d'esprit emprunté à l'albanais" (p. 4).

Vezi, la aceasta, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Balkanhalbinsel* publicat de Dr. Ludwig von Thallóczy in *Illyrisch-Albanische Forschungen*. Band I, p. 38 şi urm.

De asemenea I. Peisker, *Abkunft der Rumänen* (Graz) 1917, în care autorul, continuând cercetările sale începute in *Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turko-Tataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung*, Stuttgart (1905), încearcă să dovedească asemănarea ce există între viaţa păstorească la Români şi între aceea la Turci, conchizând că ea se bazează pe o moştenire străveche şi că, prin urmare, Românii se înfăţişează ca descendenţi ai Turco-Tatarilor.

[2] Despre care vezi mai pe larg în Th. Capidan, *Raporturile albano-rom.* în *Dacoromania* II p. 487.

[3] Pentru înţelesul acestui cuvânt vezi acum în urmă Kadlec, *Vlasi i vlaşke pravo* p. 1 şi urm.

de Aromâni La această trecere de înţeles precum şi la generalizarea ocupaţiunii lor numai cu păstoritul va fi contribuit, desigur, şi felul mutărilor lor. Aceste mutări care, după cum am văzut în capitolul precedent, trec dincolo de transhumanţa obicinuită mai la toate popoarele cu îndeletniciri păstoreşti şi ajung la nomadism, au făcut ca mişcările lor să nu fie văzute de către streini numai în mutări de turme, ci şi în deplasări de populaţiuni întregi, grupate împrejurul *celnicilor* lor conducători. Din cauza acestui nomadism, ei nu erau văzuţi de celelalte popoare din Peninsula Balcanică, cu turmele de oi, numai în timpul verii la munte, ci cu aceleaşi turme apăreau şi iarna la şes, sălăşluiţi mai în toate satele aşezate pe câmpii bogate în păşuni, ca şi în împrejurimile oraşelor mai mari, unde puteau să-şi desfacă produsele precum şi o parte din turmele lor. Această dublă apariţie a Aromânilor noştri, care în mod firesc rezultă din cele două migraţiuni periodice din cursul anului, le înmulţeà în mod aparent aşa de mult aşezările, încât numeroşi cum erau ei în veacurile de mijloc şi chiar după venirea Turcilor, răspândirea lor în Peninsula Balcanică păreà şi mai extraordinară, iar celelalte ocupaţiuni ce vor mai fi avut, ca a g r i c u l t u r a şi chiar unele meserii, dispăreau cu desăvârşire.

Nu se poate urmărì extensiunea agriculturii în Peninsula Balcanică înainte de năvălirea Turcilor, însă din puţinele indicii ce avem din actuala ocupaţiune a unor populaţiuni româneşti, precum şi din unele cuvinte referitoare la plugărie din graiul lor, reiese mai mult ca sigur, că cultura ogoarelor nu erà streină la o parte dintre Aromâni, în momentul când ei s'au aşezat în locurile unde îi găsim.

Referindu-ne la vremurile mai nouă, vom găsì Aromâni aproape din toate tulpinile şi în toate regiunile, care, în afară de păstorit, cunosc şi cultura pământului [1].

Mai întâiu, în ce priveşte regiunea Pindului, Aromânii din ţinutul Zagori — astăzi, în cea mai mare parte grecizaţi — se ocupă cu agricultura [2]. Dintre aceştia, Aromânii care nu şi-au pierdut limba românească şi continuă să se îndeletnicească cu munca câmpului sânt din comunele P a l i o s e l i, P ă d z, aşezate mai în spre miază-noapte, în versantul apusean al Pindului,

[1] Cf. N. Baţaria, *Agricultura la Aromâni* în *Lumina* Anul II (1904) p. 161.
[2] Cf. *Lumina* Anul I (1903) p. 166 şi urm.

aproape de Samarina, şi Paliohori, Floru, Grebeniţi, aşezate pe acelaşi versant însă mai în spre miază-zi[1]. Dintre comunele din Epir, care nu fac parte din Zagori, o bună parte dintre Aromânii din Aminciu (Meţova), după cum ne-asigură G. Weigand[2] cultivà pe vremuri pământul tot aşa de bine ca şi Slavii. Scriitorul englez Leake ne asigură că în Siracu şi femeile se îndeletnicesc cu munca pământului[3]. Aromânii din Turia, care, pe vremuri, se alcătuià, după tradiţia locală, din cătunele Scornu, Căldăroasă, Codru-Mare şi Turia, nu se mută cu locuinţele. Ei rămân pe loc, pentru că îşi cultivă ogoarele[4]. De asemenea Aromânii din Calarli, în timpurile cele mai vechi, după cum ne asigură Pouqueville[5], se îngrijeau tot aşa de bine de cultura câmpului ca şi de creşterea vitelor. Şi Aromânii păstori din Perivoli cunoşteau odată agricultura[6]. Comuna Smixi n'a fost peste tot niciodată comună nomadă. Încă din timpurile cele mai vechi, o bună parte dintre locuitori se ocupà cu agricultura. Regiunea numită Biga, din apropierea comunei, erà odată peste tot cultivată de Aromâni. Din această regiune ca şi din alte ţinuturi mai îndepărtate Aromânii s'au aşezat în Smixi[7]. In fine, Aromânii din Furca şi Armata ş. a. nu sânt streini de cultura pământului[8]. Un eminent cunoscător al stărilor economice din Pind, prof. G. Zuca, ne asigură într'o

---

[1] Wace and Thompson, *The nomads of the Balkans.* London (1914) p. 202.

[2] G. Weigand, *Die Aromunen,* Vol. I p. 130.

[3] „At Syrako ... the gardens and the small quantity of arable land wich sourrounds these towns are chefly cultivated by the women" (William Martin Leake, *Travels in Northern Greece.* Vol. I (1835) p. 275).

[4] Wace and Thompson. *o. c.* p. 180.

[5] „Quand on se rend de Calaritès dans le canton d'Aspropotamos, on gravit, dans la direction nord-est, l'espace d'un mille, le Padure-Mouré [Pădure-Mure] jusqu'au Lazareth établi par le Valaques ... Autrefois, toute cette contrée était couverte d'arbres que les pasteurs valaques incendient chaque année aux approches de l'automne, afin de laisser mûrir les ceindres sous la neige pour ensemencer quelque champs en siègle au retour du printemps" (*Voyage dans la Grèce* II p. 185 şi urm.). Despre incendiarea ierbii, ne vorbeşte şi Jireček la Românii grămosteni din Bulgaria (*Das Fürstentum Bulgarien* p. 119. *Cf.* şi I. Bogdan în *Conv. Lit.* XXIII. p. 104).

[6] Wace and Thompson, *o. c.* p. 175.

[7] Wace and Thompson, *o. c.* p. 172.

[8] Per. Papahagi, *Notiţe Etimol.* p. 43. Pentru Furca vezi şi *Lumina* Anul IV (1906) p. 51.

lucrare asupra ocupaţiunii Aromânilor că „numărul satelor şi orăşelelor româneşti din Pind care se ocupă şi s'au ocupat cu creşterea oilor, este cu mult inferior acelora care s'au ocupat şi se ocupă cu agricultura, ori cu industria mai mică. Aşa spre exemplu comunele cari au avut celnici mari întotdeauna sânt: Aminciu, Sâracu, Ameru, Băeasa, Perivole, Abela, Samarina, Smixi, Furca, Deniscu, Gramostea; în total vre-o unsprezece sate, fără a enumerà şì acelea care actualmente fac parte din Tesalia grecească. Restul până la 50 de sate din Pind, nu se ocupă decât cu agricultura ori cu îndeletniciri de altă natură"[1].

Dacă trecem în Macedonia, şì aci găsim centre şi ţinuturi în care, în timpurile mai vechi, când Aromânii nu se dedaseră încă bine comerţului, se ocupau cu agricultura. In ţinutul Ohridei şi în special Aromânii din Beala-de-jos se ocupă numai cu agricultura; foarte puţini sânt şì păstori[2]. Pentru Molovişte şi Gopeşi ne asigură bătrânul poet naţional Const. Belimace, că amintirile legate mai cu deosebire de trecutul comunei Molovişte spun că locuitorii acestei comune, la început, se ocupau cu agricultura[3]. Acelaşi lucru îl aflăm şì din scurtele monografii ale altor comune, cum este Vlaho-Clisura. „Se zice că cu câteva sute de ani înainte în locul orăşelui de acum, la picioarele piscului Agurlu al Chiacu, de o parte şi de alta, existau trei comune aromâneşti: Iaja, Cârâgè şi Cireşi, a căror populaţiune se ocupà cu agricultura şi cu păstoritul şi care în acele vremuri turburi a trebuit să-şi părăsească vechile sale locuinţe şi să se ascundă în desişul acelui munte, spre a fi la adăpostul oricăror încălcări"[4].

La o bună parte dintre Aromânii din Albania agricultura a fost din toate timpurile şi continuă să fie şi astăzi una dintre ocupaţiunile lor de bază. Ţinutul în care ei se îndeletnicesc cu munca câmpului este Muzachia. Acì mă voiu mulţumì să reproduc constatările unui vechiu cunoscător al stărilor de lucruri din Albania, cum a fost J. G. von Hahn, „In Mittelalbanien (dem

[1] G. Zuca, *Studiu Economic asupra Românilor din Pind* (Epir şi Tesalia). Extras din *Foaia de Rapoarte Consulare şi Informaţiuni comerciale* No. 16. Bucureşti (1906) p. 6.

[2] Cf. revista macedo-română *Lumina* Anul IV (1906) p. 267.

[3] Vezi *Lumina* Anul II 115.

[4] Const. Ghica, *Oraşul Vlaho-Clisura* publicat în *Lumina* Anul II. p. 117.

Gramosland und dem Vorland der Alpen) sind die Volksverhältnisse weit einfacher, weil hier das griechische Element gänzlich fehlt und zwischen dem albanesischen nur wlachische Colonien, wiewohl zahlreich, eingestreut sind. Diese letzteren verbreiten sich nicht nur über die Bezirke von Elbassan, Pekin und Cawaja, sondern finden sich auch zahlreich in dem Gebiete von Berat, besonders in dessen Küstenebenen, der sogenannten Muzakjá, wo sie (im Gegensatze zu ihren Stammsverwandten) vorzugsweise dem Ackerbau obliegen)[1].

*

După ce am văzut felul cum se înfăţişează ocupaţiunea Aromânilor cu agricultura, în vremurile mai de mult ca şi astăzi, să vedem acum dacă ei, ca păstori eminenţi, au învăţat această îndeletnicire în timpurile mai nouă sau au moştenit-o de la strămoşi.

In privinţa aceasta,dovezi mai sigure decât acelea care ni le oferă graiul lor, nu putem găsì. Mulţimea termenilor din sfera vieţii agricole care se păstrează în dialectul aromân, nu ca simple cuvinte moarte, ci cu întrebuinţare generală, ne arată că străbunii Aromânilor nu erau streini de agricultură.

Vom înşirà mai întâiu aceşti termeni, şi după aceea vom vorbì despre valoarea acelora dintre ei, care privesc direct chestiunea ce ne interesează.

Pentru însemnarea solului arabil avem *agru* (lat. ager, -um) cu înţelesul păstrat din limba latină şi pierdut în celelalte limbi romanice. Pentru munca câmpului avem: *săpare* (sappo, -are); *ariţă* (area); *arare* (aro, -are); *siminare* (semino, -are); *siţirare* (sicilo, -are); *triirare* (tribulo, -are); *zvinturare* (ex-ventulo, -are); *măţinare* (machino, -are); *nţirnare* (cerno, -ere) şi *sărcl'are* (sarc(u)lo, -are) „a curăţì ogoarele de ierburi“[2].

Pentru sculele de trebuinţă la munca câmpului avem; *sapă* (sappa, -am); *aratu* din mai vechiu **aratru* „plug“ (aratrum); *vomeră* (vomer, -em) „fierul lat al plugului“; *seaţire* (sicilis, -em); *ţir* (cribrum) „ciur“.

---

[1] J. G. von Hahn, *Albanesische Studien*. Jena (1854) p. 16. Vezi şi G. Weigand, *Die Aromunen* I p. 82. Pentru Românii din Cavaia vezi *Lumina*. Anul I (1903) p. 266. C. N. Burileanu *I Romeni di Albania* pp. 103, 105, 163, 331, 334 etc. Tache Papahagi, *La Românii din Albania* p. 20.

[2] Per. Papahagi, *Notiţe Etimol.* p. 43.

Pentru cereale: *siminţă* (sementia, -am); *grânu* (granum); *grânuţă* şi *gârnuţă* (granuceum); *sicară* (secalis, -em); *mel'u* (milium); *ordzu* (hordeum).

Pentru păioase: *sk'icŭ* (spīcum); *pal'e* (palea).

Deoarece mulţi dintre aceşti termeni agricoli Aromânii puteau să-i păstreze prin contactul cu populaţiunile agricole cu care aveau legături în timpul verii, când îşi desfăceau produsele lor şi se aprovizionau cu cele de trebuinţă pentru iarnă, pentru mai multă claritate şi ca să nu se creadă că noi, cu orice preţ vrem să scoatem pe strămoşii Aromânilor agricultori, vom face o strictă deosebire între termenii care s'ar putea explicà din acest contact cu populaţiunile câmpene şi între aceia pe care ei nu i-ar fi păstrat dacă într'adevăr nu s'ar fi ocupat în tot timpul cu cultura pământului.

Printre cei dintâi punem în primul rând numele cerealelor: *siminţă, grânu, sicară, mel'u, ordzu.* Toţi aceştia şi i-ar fi putut procurà de la locuitorii de şes în schimbul laptelui şi derivatelor lui. Prin urmare, nu pot dovedì numai decât că ei au cunoscut odată şi cultura pământului. Tot în categoria lor trecem şi pe *agru, câmpu.* Când se coborau păstorii de la munte, de multe ori treceau şi prin ogoare. Deci şi aceste cuvinte le-ar fi putut aveà în dialect şi fără să fi fost cultivatori ai ogoarelor. Tot aşa: *sapă,* şi *săpare.* Intru cât acestea slujesc şi pentru alte munci, prezenţa lor în dialect s'ar puteà explicà şi în afară de agricultură.

Trecând la a doua categorie de cuvinte, acì dăm mai întâiu de forma *ariţă,* a cărei prezenţă în dialect n'am putea-o explicà, decât dacă admitem că Aromânii se ocupau şi cu treieratul grâului. De fapt, Aromânii au şi *triirare* cu *zvinturare.* Dacă mai adăugăm la acestea şi *seaţire* cu *siţirare* avem toată terminologia din sfera activităţii agricole. Insă cuvintele din această categorie care ne dovedesc până la evidenţă că Aromânii s'au îndeletnicit multă vreme în mod intens, şi cu agricultura sânt **sărcl'are, aratŭ** şi **vomeră.**

N. Iorga a susţinut, cu drept cuvânt, în a sa *Geschichte des rumänischen Volkes* că munca câmpului nu le-a fost streină, în propriile lor aşezări, nici Aromânilor [1]. Insă Iorga tratând de-

[1] „Selbst den Arămînen im Pindus war — das zeigt schon in gewissem Masse ihr Wortschatz für Feldarbeit und Felderzeugnisse — der Ackerbau auf eigener Scholle nicht grundsätzlich fremd". (N. Iorga. *Geschichte des rum. Volkes* Bd. I p. 143).

spre această chestiune într'o lucrare istorică, a crezut că ar fi prea mult ca să aducă dovezi linguistice din dialectul nostru pentru întărirea susţinerii sale şi mai cu deosebire pentru dovedirea faptului că, în străromâna, înainte de pătrunderea la Dacoromâni a cuvântului *plug*, existà forma comună pentru toţi Românii *aratu*. Faptul acesta precum şi alte consideraţiuni unilateral concepute, au făcut pe H. Dumke, autorul unei lucrări asupra terminologiei la Dacoromâni[1] să susţină că, în perioada istorică, nu numai Aromânii, dar nici Dacoromânii n'au cunoscut agricultura. De aci el conchide că străromânii au fost păstori, iar Dacoromânii au învăţat munca câmpului de la Bulgari (p. 119). La Aromâni ca şi la Dacoromâni termenii latineşti păstraţi pentru agricultură ţin de tezaurul lexical al păstorilor (p. 122). De aceea „Iorga ist unkritisch an die Beurteilung der rumänischen Ackerbauterminologie gegangen. So ist es natürlich, dass er zu einem falschen Resultat kommt: er zieht den Schluss, dass die Urrumänen Ackerbauer gewesen sein müssen" (p. 114). Cât de „kritisch" în schimb, a procedat autorul ca să ajungă la concluziunile de mai sus, aceasta se vede de acolo, că toată greutatea chestiunii, dacă strămoşii Românilor au fost agricultori sau nu, el o pune în seama lipsei din limba română a unui cuvânt de origine latină pentru denumirea plugului, care, după autor, este instrumentul cel mai de seamă pentru o cultură mai intensă a pământului. „Aber den Pflug können die Urrumänen selbst nicht geführt haben; denn die Terminologie des Pfluges weist kein einziges lateinisches Element auf. Der Pflug, das wichtigste Gerät für die intensivere Bodenkultur, ist also später von den Bulgaren zur den Rumänen gekommen. *Daraus folgt, dass die Urrumänen keinen Ackerbau getrieben haben können*".

Iată la ce concluziuni pripite poate ajunge cineva, când la studierea unei chestiuni de aşa mare însemnătate, se lasă influenţat de acèle câteva cuvinte slave, de ordin secundar, şi nu îmbrăţişează întreg domeniul limbei române şi subt aspectele ei dialectale. Şi aceste afirmări pripite sânt cu atât mai regretabile, cu cât existenţa lui *aratu* pentru „plug", în aromână, era cunoscută. Ce ar fi fost dacă şi *aratu* s'ar fi pierdut din limba română, aşà cum s'au pierdut atâtea cuvinte de origine latină,

[1] H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaues im Dakorumänischen* publicat în Jahresbericht XIX—XX p. 65—151.

pe care noi le cunoaştem numai din limba textelor mai vechi. Cu siguranţă că, în cazul acesta, s'ar fi stabilit în mod definitiv că strămoşii noştri n'au cunoscut agricultura. Dar iată că acum alături de *aratu*, cuvânt de bază, mai există şi *vomeră* cu *sărcl'are*. Cel dintâiu însemnează un lucru de amănunt din părţile plugului; al doilea arată o acţiune tot de amănunt la cultura pământului. Ele nu puteau ajunge până la noi, decât numai admiţând că nu numai Românii, peste tot, dar şi Aromânii, după despărţirea lor de Dacoromâni, au trebuit multă vreme să se ocupe cu agricultura, tot aşa de intensiv, cum mai târziu au continuat să se ocupe cu păstoritul.

La această concluziune, deşi pe alte căi, vorbind despre Dacoromâni, pare că ajunge acum în urmă un alt colaborator al Jahresberichtului, W. Domaschke, în lucrarea sa *„Tezaurul lexical latin din limba română“* [1]: „Die hauptsächlichsten Bezeichnungen der Bodenkultur werden durch lateinische Wörter gebildet, zu ihnen zählen auch alle Getreidearten ausser ovăz „Hafer“ (slav.). Dieses Ergebnis spricht aus, dass die Rumänen den Ackerbau seit ältester Zeit gekannt haben; es setzt aber nicht voraus, dass sie ihn in ihrer Mehrheit auch betrieben haben“. Fraza din urmă este spusă numai ca să îndulcească poziţia lui Dumke, despre care autorul, după cele spuse mai sus, înşiră câteva cuvinte fără nici o însemnătate şi numai ca să salveze în mod aparent continuitatea de vederi pe această temă a anuarului, în care este angajată în bună măsură şi autoritatea directorului. Această tendinţă se vede mai ales de acolo, că autorul, pomenind despre etimologia lui *vomeră* la Aromâni, nu uită să adaoge că „Weigand se îndoeşte despre existenţa acestui cuvânt“ [2]. De ce să se îndoiască Weigand despre existenţa lui în dialect? Cuvântul este dat de Cavallioti, care îl înregistrează pentru întâia dată în vocabularul său de cuvinte [3], dându-l pentru corespondentul grecescului ὔνις şi alb. *vjeje*. In afară de aceasta, cuvântul este cunoscut în domeniul limbilor romanice (cf. ital. *vomero*). Ceva mai mult, din existenţa, în limba albaneză, a formei *umb*, cu acelaşi înţeles de „Pflugschar“ ca aromânescul *vomeră*, care reproduce nu direct

[1] *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* în *Jahresbericht* XXI—XXV. pp. 65—173; cf. (în special despre dispariţia lui *aratru* la Dacoromâni) şi S. Puşcariu în DR. I 404.

[2] „Weigand bezweifelt die Existenz dieses Wortes“ (p. 137).

[3] G. Mayer, *Alban. Stud.* IV 117.

pe *vomer* cì pe *vomis*, o variantă a lui *vomer*, alături de *pl'uar*, cuvânt autocton şi cu acelaşi înţeles, rezultă că forma latină erà cunoscută şì în romana balcanică. Aşa dar, şì unul (umb) şì altul (vomeră) ca şì *parmɛndɛ* (lat. per aramentum) precum şi alţi termeni referitori la plug din limba albaneză, arată până la evidenţă, că populaţiunile aborigene din Orientul romanic, romanizate în întregime sau pe jumătate, n'au aşteptat să năvălească Slavii ca să înveţe de la ei cultura pământului, ci au cunoscut această cultură parte de la strămoşii lor Traco-Iliri — cum aceasta se dovedeşte din terminologia agricolă de origine indigenă la Albanezi — parte de la Romani. Că cevà mai târziu, după veacuri de simbioză cu Slavii, ei vor fi învăţat cevà şì de la aceştia, aceasta se înţelege de la sine, şi terminii slavi din amândouă limbile o arată. Dar de acì şi până la concluzia că peste tot „die Urrumänen keinen Ackerbau getrieben haben können“ sau, şì mai rău, că „die intensivere Bebauung des Bodens als alleinige Erwerbsquelle haben die Rumänen von den Bulgaren erst etwa um die Wende des 12. und 13. Jahrhunderts gelernt“ (p. 123), este o distanţă mare, pe care numai unul cu o pregătire prea superficială o mai poate susţineà! Iar în ce priveşte forma lui *vomeră* în aromână pentru **voameră* sau **voamere*, cu *o* accentuat netrecut în *oa* din cauza lui *e* (*ă*) din silaba următoare, aceasta se explică, după cum am arătat în altă parte [1], prin particularitatea Aromânilor din Albania, de a preface diftongul *oa* în *o*.

Recunoscând dar faptul că nu numai Românii peste tot au cunoscut agricultura, cu mult înainte de venirea lor în contact cu Slavii, dar că ea n'a fost streină nici Aromânilor, multă vreme după despărţirea lor de Dacoromâni, noi trebue să admitem că, dacă încă din timpurile cele mai vechi o parte din strămoşii Aromânilor s'au îndeletnicit cu păstoritul subt forma lui nomadă sau de transhumanţă, tot de pe vremea aceea restul cultivà *agrele* (ogoarele) ca şì fraţii lor din nordul Dunării şi, prin urmare, cunoşteà şì viaţa sedentară. De altfel, de această părere este şì marele etnograf şi istoric Jireček, când, vorbind despre vechile legături ce au existat odată între populaţiunile româneşti de pretutindeni şi Slavii, adaogă: „Die Rumunen waren ursprünglich ein fest ansässiges Stadt- und Landvolk, aber die grossen Stürme

---

[1] Th. Capidan, *Raport. albano-române* în *Dacoromania* II p. 496.

der Völkerwanderung machten sie, wenigstens zum Teil, zu einem unstäten Hirtenvolk"[1].

Ca populaţiune sedentară şi agricolă, Aromânii nu au păstrat în graiul lor numai acèle cuvinte care se referă la cultura pământului, dar şi cuvintele de trebuinţă pentru transportul cerealelor. Astăzi, în dialectul vorbit aproape pretutindeni, orice ce drum se cheamă *cale*. Nici un alt cuvânt nu există pentru exprimarea acestei noţiuni. Generalizarea acestui cuvânt latinesc şi lipsa formelor relativ mai nouă, de provenienţă streină, *drum* (vsl.) şi *potecă* (bulg.), care se găsesc în dialectul dacoromân, se explică, desigur, din ocupaţia cu păstoritul, care, de veacuri, ajunsese îndeletnicirea de căpetenie la Aromâni. In timpurile străvechi, drumul pe care umblau ciobanii cu oile Românilor de pretutindeni se numeà *cale*. De fapt, lat. *callis*, *-is*, din care derivă cuvântul românesc, în spre deosebire de celelalte forme latineşti pentru aceeaşi noţiune, însemnează „potecă care duce peste înălţimile dealurilor şi munţilor; drum pentru vite care sânt mânate la păscut, drum care duce la păşune"[2]. Nicăieri nu puteà fi păstrat mai bine acest cuvânt decât la Aromâni care se găsesc vecinic pe *căl'uri* (drumuri). Dar alături de *cale*, există din timpurile vechi şi pretutindeni, cuvântul *cărare* din lat. *carraria*, un derivat al lui *carrum*, care, la origine, erà drumul pe unde treceau carele. Astăzi acest cuvânt este rar, însă el există în toate dicţionarele şi glosarele noastre[3], şi este atestat şi în literatura populară:

Inşi ţaplu tu cărare	Ieşi ţapul în cărare
Griţ-l'i al Nica şi-l'da sare	Chemaţi pe Nica să-i dea sare
	Lit. Pop. p. 1021.

---

[1] Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* p. 112.

[2] „Ein über Anhöhen und Berge führender ungebahnter Pfad, ein Bergpfad, Gebirgspfad, Waldweg, nur dem der Vieh zugänglicher Triftweg, Viehsteig" (Georges). Cf. şi S. Puşcariu, *Locul limbei rom.*, p. 34—35.

[3] Pascu l-a introdus şi în dicţionarul macedo-român de curând apărut, însă Pascu nu cunoaşte dialectul şi-l confundă cu un alt cuvând de origine turcească. Dalametra dă subt *cărare* înţelesurile: 1 potecă, 2 desluşire, 3 verdict. Repausatul Dalametra nu erà filolog şi, prin urmare, nu ştià că forma *cărare* cu înţelesul „potecă" de origine latină, nu este tot una cu omonimul *cărare* „desluşire, verdict" din turcescul *carar*, care, ca termen juridic întrebuinţat zilnic la tribunalele turceşti, a pătruns în toate limbile balcanice, şi prin urmare, trebuià despărţit unul de altul. Pascu, luând lucrurile pe deasupra, nu şi-a dat seamă deloc de această nepotriveală în înţelesuri şi le-a trecut şi el subt acelaş cuvânt de origine latină.

şi-l întâlnim şi în toponomastica aromânească: Cărarea lui Lampi, despre care vezi mai pe larg capitolul „Păstoritul Aromânilor în toponimia balcanică". Şi tot aşà, alături de cuvântul *k'eră*, de origine albaneză, singura formă de întrebuinţare generală la Aromâni pentru „car", în timpurile mai vechi există şi cuvântul de origine latină *car*. Şi acesta ca şi *cărare*, astăzi, nu se întrebuinţează decât foarte rar. Prezenţa acestor două cuvinte la Aromâni, pe de o parte întăresc presupunerile noastre despre îndeletnicirea lor cu agricultura, pe de altă parte ne arată că în timpurile mai vechi, alături de Aromânii chervanagii, despre care vom vorbi în altă parte, mai erau şi Aromânii cărăuşi, care se îndeletniceau cu transportul cerealelor. Astăzi această ocupaţiune a dispărut cu desăvârşire, după cum ameninţă să dispară şi cuvintele *cărare* şi *car*, din cauza lipsei lor de întrebuinţare. Generalizarea tot mai mult a păstoritului, subt forma lui nomadă, a schimbat cu desăvârşire aspectul vieţii lor primitive, care nu se deosebeà prea mult de aceea a fraţilor lor din nordul Dunării, şi pe care astăzi ni-l mai putem înfăţişà numai graţie acestor rămăşiţe de cuvinte, asupra cărora am insistat ceva mai mult în acest capitol[1].

Dar pentru noi, deşi argumentele trase din terminologia agricolă la Aromâni sânt hotărîtoare pentru chestiunea dacă ei, la început, au cunoscut şi agricultura, ducând viaţă sedentară, mai vin şi alte dovezi, poate de mai puţină însemnătate, însă de natură ca să întărească deducerile noastre.

Intre acestea, cităm prezenţa celnicatului.

Păstorii nomazi de pretutindeni, la Aromâni, trăesc în fălcări. O *fălcare* este o alcătuire de mai multe familii, sau, după numirea proprie a Aromânilor, *fămel'i* (*fumel'i*). Astăzi numărul acestor *fămel'i* — care, de obiceiu, se cam înrudesc între ele — se ridică până la 50 într'o fălcare; înainte vreme ajungeà şi până la 200. In fruntea fălcării stă *celnicul*. Când vrea să ştie cineva dacă celnicul are mulţi supuşi sau nu, întreabă: are multă *fălcare*, are multe *fămel'i*? Poziţia socială a celnicului faţă de fălcare, judecând după stările actuale, este aceea care decurge din situaţia lui de cel mai mare bogătaş dintr'o comună în turme de oi, în cai şi în catâri, având toată autoritatea faţă de fălcării

[1] Despre termenii agricoli la Români vezi şi Dr. Constantin Diculescu *Die Gepiden* I. Band (1922), p. 202 şi urm.

în toate treburile lor privitoare la păstorit. Inainte, celnicul erà singura autoritate care hotărà în toate chestiunile care priveau buna gospodărie a comunei precum mai ales şi păstrarea liniştei printre membrii unei fălcări; prin urmare, avea şi autoritate judiciară. De asemenea celnicul erà acela care apărà siguranţa fălcărilor. Puterile lui treceau şi în domeniul militar. Pe baza acestor nepreţuite servicii ce le aduceà fălcărilor, dreptul celnicatului erà ereditar. Un celnic se simţeà moştenitor al unei poziţiuni speciale în mijlocul unei fălcări, poziţiune creată nu numai prin averea lui, care câte odată întreceà jumătate din averea unei fălcări, dar şi prin dreptul de moştenire în familie: „Personnage tout pacifique il prétend cependant tenir ses droits d'ancêtres guerriers, qu'ils ont acquis, le sabre en main μὲ τὸ σπαθί“ [1].

In ce priveşte originea celnicatului cu atribuţiuni deosebite decât acele arătate până aci, deocamdată ştim numai atât, că el este foarte vechiu. In sec. XI aveà, după Kekaumenos, funcţiunea unui στρατιγὸς: ὁ δὲ στρατιγὸς τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τσελνίκος λέγεται. Ca formă, cuvântul la Aromâni vine din limba slavă. El este un derivat de la *čelo* „frunte“ şi însemnează propriu zis „fruntaş“. De însemnat este faptul că la Slavii din sud, de la care l-au împrumutat Aromânii, el astăzi mai că nu există. Ceea ce au Bulgarii, după cum am arătat în altă parte, vine de la păstorii Aromâni [2], iar la Sârbi el apare numai în documentele din sec. XIV şi XV, însemnând un mare demnitar la curtea sârbească, pe care Const. Jireček îl identifică cu un „comes palatinus“ [3]. Acest înţeles pe care l-a avut la Sârbi este de mare însemnătate pentru noi. El trebue să fie cel original, pe care чєльникъ l-a avut în paleoslavă, de unde, probabil, îl vor fi împrumutat Aromânii. Dar indiferent de căile pe care a ajuns *celnicul* la Aromâni, prin Paleoslavi, Bulgari sau Sârbi, fapt cert este că, la origine, celnicul nu erà un fruntaş printre păstori, aşa cum el este astăzi la Aromânii nomazi, ci o autoritate a cărei evoluţie a ajuns numai la demnitatea pe care o aveà în sec. XIV la Sârbi, popor sedentar. In această funcţiune el a trebuit să existe odată şi la Aromâni. Aceasta se potriveşte şi cu vechea organizaţie la populaţiunile aromâneşti. Ei erau pentru poporul

[1] L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie* p. 268.
[2] Th. Capidan în *Dacoromania* III p. 130.
[3] Th. Capidan, *Elem. Slav. în dial. arom.* p. 86.

aromân, ceea ce juzii erau pentru Dacoromâni. Numai mai târziu, subt Turci, când cu toată libertatea de care se bucurau în administraţie, atribuţiunile lui militare au trecut asupra „căpitanilor" ajutaţi de „armatoli", despre care ne vorbeşte tradiţia centrelor mai vechi aromâneşti şi este consemnată şi de scriitorul francez Pouqueville[1]. Iar faptul că *celnicul* la Aromâni aveà aceleaşi atribuţiuni, încă din timpurile cele mai vechi, pe care Kekaumenos, după cum am văzut din citatul de maî sus, le explică pentru Bulgari, aceasta se vede şi din traducerea lui în greceşte. Heuzey, vorbind despre vechimea şi însemnătatea celnicului la Aromâni, spune că în greceşte el este tradus prin *skouteris*. Apoi adaogă „Σκουτέρις dans la langue des Byzantins, était le nom que portait un officier du palais, l'Ecuyer; il est probable que ce titre, multiplié, comme tant d'autres, par les derniers princes qui se disputèrent les débris de l'Empire, fut donné dès cette époque à quelques chefs Valaques"[2]. Fără a ne grăbì să precizăm epoca când acest titlu a fost dat şefilor aromâni, pentru noi partea însemnată din traducerea grecească a cuvântului celnic la Aromâni este, că ea se identifică cu interpretarea lui Kekaumenos a lui τσελνίκος la Bulgari. Şi la unii şi la alţii avem στρατιγὸς şi „officier du palais". Dacă la aceasta mai adaogăm faptul că la Sârbi până în sec. XV cuvântul se păstrà cu înţelesul de „comes palatinus", atunci vom înţelege că funcţiunea celnicului cu înţelesul de astăzi, la Aromâni este relativ mai nouă. Ea s'a generalizat atunci când din împrejurările expuse la sfârşitul acestui capitol, cea mai mare parte dintre Aromâni au fost nevoiţi să treacă de la starea de populaţiune sedentară la aceea de populaţiune păstorească cu viaţă nomadă.

La această concluziune pare că ne duce şi organizaţia *fălcărilor.*

Dacă vom căutà să cercetăm felul de viaţă la popoarele nomade şi agricole, vom vedeà că încă din timpurile cele mai vechi, obiceiul de a se strânge membrii unei familii la olaltă se arată mai ales la popoarele sedentare, care se ocupă cu munca câmpului. La Romani *gentes* (identic cu *fălcările* la Aromâni) erau alcătuite din *cognationes* (*fămel'le* dintr'o fălcare) şi se ocupau cu cultura pământului[3]. Astăzi *zadruga* la Slavi, şi în special la

[1] *Voyage dans la Grèce* II p. 216.
[2] L. Heuzey, *Le mont Olympe et Acarnanie.* Paris (1860) p. 273 nota.
[3] Vezi despre aceasta mai pe larg Hirt, *Die Indogermanen* Vol I p. 204.

Sârbi, ţine, după cum a arătat Cvijić, tot de organizaţia unor popoare eminamente agricole[1]. La origine, fălcarea nu se alcătuià din familii fără legătură de înrudire; cele mai multe erau, ca şi astăzi, înrudite direct sau prin alianţă, ca în zadruga slavă. Se înţelege că *fălcarea* Aromânilor, care a stat în totdeauna subt ordinele unui celnic, nu este chiar *zadruga* slavă. Insă asemănarea în alcătuirea ei este aşa de mare, încât, la baza ei, noi trebue să vedem aceeaşi organizaţie economică, care se întâlneşte numai la popoarele sedentare cu ocupaţiune agricolă. Dealtfel, această presupunere rezultă şi din rolul politic pe care Aromânii l-au jucat în veacurile de mijloc în sudul Peninsulei Balcanice. In vremea aceasta ei au creat, după spusele lui Kekaumenos, o domnie românească în Elada: ἀρχὴ τῶν βλάχων Ἑλλάδος, care, după Tomaschek, cuprindeà în primul rând, satele şi oraşele din Tesalia, după aceea Epirul şi Acarnania cu Etolia[2]. Evident că în această domnie elementul de bază îl formau Aromânii. Nu se poate admite ca toată această populaţiune să fi fost alcătuită numai din păstori nomazi. Printre ei se găseà o bună parte care îşi aveà locuinţele fixe în Tesalia, unde natura solului îi ţineà legaţi de cultura pământului.

*

Când au trecut Aromânii de la starea lor de populaţiune sedentară la aceea nomadă, aceasta scapă cercetărilor noastre. Se pare însă că epoca cea mai nimerită pentru această trecere trebue pusă în timpul năvălirii popoarelor barbare şi în special a Slavilor. Ţinând seamă de mărturiile scriitorilor, care au apucat să ne transmită felul barbar cum Slavii căutau să se impună elementului roman din Peninsulă, singurul loc de scăpare pentru acest element erau munţii. In munţi ei nu mai puteau continuà cu agricultura. Aci singurul mijloc de ocupaţiune erà creşterea turmelor de oi, o îndeletnicire pe care o parte din aceste populaţiuni o cunoşteà mai de mult. Această îndeletnicire, la început cu caracter de transhumanţă, mai târziu, din cauzele arătate în capitolul precedent, luà forma unei vieţi nomade. Ea se continuă la o bună parte din ei până astăzi în ţinuturile despre care va fi vorba în capitolul următor.

---

[1] Cvijić, *La Péninsule Balkanique*. Capitolul „Propriété rurale" p. 171.
[2] W. Tomaschek, *o. c.* p. 64.

3. Starea actuală a nomadismului la Aromâni.

Aromânii nomazi din Pind, Tesalia, Acarnania, Etolia, Olimp, peninsula Chalcidică şi Veria. — Aromânii nomazi din Gramoste, Macedonia, Tracia şi Bulgaria. — Aromânii nomazi din Albania munţii Murihova, şi ţinutul Vodena (Edessa). — Inceputurile de desnaţionalizare la păstorii nomazi din mijlocul Slavilor, Albanezilor şi Grecilor.

După ce am văzut vechimea nomadismului la păstorii aromâni, în cele ce urmează vom încercà să ne ocupăm de starea lui actuală. Inainte de a specificà regiunile în care Aromânii nomazi îşi fac mutările periodice, vom spune câteva cuvinte despre aşezările lor vechi şi nouă.

Aromânii se găsesc răspândiţi în întreaga Peninsulă Balcanică. Cu toate acestea, când vorbim de aşezările lor de obârşie, trebue să înţelegem în primul rând munţii B a l c a n i, R o d o p e şi ţinutul T r a c i e i răsăritene; în al doilea rând munţii G r a m o s t e, P i n d şi câmpia T e s a l i e i. Aşezările din Balcani şi Rodope sânt cele mai vechi. Ele datează încă din epoca străromână, când elementul aromân se găseà în unitate teritorială şi linguistică cu Dacoromânii. Numele de localităţi româneşti din Balcani[1] precum şi evenimentele istorice din cursul sec. XII—XIII sânt singurele rămăşiţe care ne mai vorbesc despre prezenţa lor în număr mai mare în acèle părţi.

Dacă însă primele lor aşezări s'au şters, în schimb, aşezările lor din Gramoste, Pind şi Tesalia nu numai că s'au păstrat încă până astăzi, dar, cu timpul, ele au format centre de iradiaţiune pentru Aromânii din întreaga Peninsulă: Din Pind şi din Tesalia păstorii aromâni, coborîndu-se în sud cu turmele, după păşune, au ajuns în Grecia până în Atica, aproape de Atena, şi chiar în Peloponez. Tot din Pind Aromânii s'au aşezat în Macedonia şi în Tracia. Păstori aromâni din regiunea muntoasă a Gramostei şi unii chiar din Pind s'au revărsat aproape peste toată Albania de miază-zi şi mai cu deosebire în ţinutul F r a ş e r i, dând naştere la tulpina păstorilor nomazi cunoscuţi subt numele de F ă r ş e r o ţ i. Că atât în Pind cât şi în Albania vor

---

[1] Vezi Const. Jireček *Das Fürstentum Bulgarien* p. 123. G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* p. 40 şi Th. Capidan, *Raporturile linguistice slavo-române* în *Dacoromania* II p. 145.

fi existat populaţiuni r o m a n e răzleţe, înainte de coborîrea elementului românesc din părţile nordice, aceasta nu ar fi cu desăvârşire cu neputinţă, dacă ţinem seamă de faptul că trecerea lor din nordul Italiei în Peninsula Balcanică nu erà exclusă, după romanizarea desăvârşită a populaţiunilor aborigene din Balcani[1]. Totuşi, despre lucrul acesta, dacă avem unele indicii din dialectul Aromânilor[2], dovezile ne lipsesc. Iar identitatea ce se vede în graiul celor două mari tulpini ale românismului carpato-dunărean, din care au ieşit Aromânii (cu Meglenoromânii) şi Dacoromânii (cu Istroromânii) este atât de desăvârşită, încât originea nordică a păstorilor aromâni, cel puţin din punctul de vedere linguistic, nici nu mai are nevoie să fie demonstrată. In fine, foarte mulţi păstori aromâni din regiunea Gramostei au ajuns cu turmele până în munţii Balcani şi Rodope; iar cei din Pind şi mai cu deosebire F ă r ş e r o ţ i i din Albania s'au suit până în Muntenegru, Bosnia, Herţegovina şi peste tot pe coasta Dalmaţiei.

Cunoscând acum regiunile ocupate de Aromâni în Peninsulă, să vedem care din centrele lor mai continuă să ducă viaţă nomadă, indicând, în acelaşi timp, şi regiunile pe unde emigrează cu turmele.

1. *Aromânii nomazi din Pind, Tesalia, Acarnania, Etolia, Olimp, peninsula Calcidică şi Veria.*

Dintre toţi Aromânii din Peninsula Balcanică, aceştia formează masa cea mai compactă a românismului sud-dunărean.

Direcţiunea Pindului merge de la miază-noapte spre miază-zi, ajungând până în Grecia. Porţiunea locuită de păstorii aromâni începe din muntele Gramoste, tot o prelungire a Pindului însă care are direcţia spre răsărit; ea se întinde spre sud până la munţii nordici ai Tesaliei. Pe această porţiune, de unde îşi iau naştere la miază-noapte râul Voiusa, iar mai în spre sud râurile Arta, Aspropotam şi Salamvria, cu toţi afluenţii lor, se găsesc toate aşezările aromâneşti, cele mai multe pe povârnişurile prăpăstioase ale munţilor, iar altele pe văile încântătoare ale râurilor. Acestea vin de la nord spre sud: pe muntele Smolica sânt aşezate Samarina, una dintre comunele mai mari, Furca, Breaza, Armata, Pădz şi Palioseli. Mai în spre sud, pe munţii Vaseliţa,

---

[2] Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, p. 8.

[3] Th. Capidan, *Românii din Peninsula Balcanică* în Anuarul Inst. de Ist Naţ. din Cluj, Anul II p. 98.

Culò, Ou şi Mavrovuni vin comunele Avdela, Perivoli, Turia (Kranja); după aceea Sınixi, Lăbăniţa, Ameru, Paltin ş. a. Coborîndu-ne şi mai în spre sud, dăm de regiunea cuprinsă între cursul superior al râurilor Aspropotam şi Salamvria. Acì avem mai întâiu Aminciu (Meţova), cel mai mare centru aromânesc. Apoi vin comunele aşezate pe cursul râului Arta: Chiare, în faţa lui Aminciu; Vutunosi, Siracu şi Calarl'i. Şi tot aşa, urmând direcţia în spre sud, dăm de multe aşezări aromâneşti, situate pe Aspropotam ca: Coturi, Milia, Dragovişti, Viličani, Caliki, Cardiki, Pertuli etc. etc.

O altă regiune locuită cu două sute de ani înainte numai de Aromâni erà şi Zagori, situată în partea apuseană a râului Raşinit, un afluent al Artei. Aromânii din acest ţinut au fost grecizaţi. Ei se mai păstrează, alături de Greci, numai în Laişta (Laca), Băiasa, Leşniţa, Paliohori, Dobrinovo, Macrini, Flamburari, Cerneşi, Drăstinic, Leşi, Grebeniţi, Dragari şi Doliani.

In Tesalia, Aromânii sânt grupaţi în satele din apropierea oraşului T r i c a l a. Pe acestea nu le numim aici, deoarece ele vor fi citate când vom arătà mutările păstorilor Aromâni. In această provincie Aromânii se întind, la răsărit, până la L a r i s a, T â r n o v a şi E l a s o n a (L ă s u n).

In Acarnania şi Etolia numărul Aromânilor de astăzi, în comparaţie cu ceea ce a fost odată, este mic. Despre localităţile deţinute de păstorii aromâni se va vorbì mai pe larg în cuprinsul acestui capitol.

Dacă pentru mişcările păstorilor nomazi din Albania avem din partea scriitorilor streini, de pe la începutul sec. XIX, foarte puţine informaţiuni, iar pentru păstorii grămosteni ele ne lipsesc cu desăvârşire, în schimb, pentru mişcările Aromânilor din Pind ele nu numai că sânt relativ mai numeroase, dar ne vin şì de la cei mai de seamă cercetători ai Greciei antice din acea epocă.

Printre aceştia vom pune în primul rând pe călătorii englezi T h o m a s H e r b e r t, care a călătorit în 1626, G e o g e W h e l e r în 1675 şi doctorul S i b t h o r p în 1794; după aceea pe H e n r y H o l l a n d şi V i l l i a m M a r t i n L e a k e. Colonelul W. M. Leake a străbătut Grecia între 1800—1810, iar H. Holland între 1812—1815. Lucrările lui Leake au fost publicate în două rânduri. In 1814 au apărut *Researches in Greece*, în care sânt

strânse toate mărturiile istorigrafilor bizantini, referitoare la trecutul populaţiunilor aromâneşti, iar in 1835 *Travels in Northern Greece.* Pentru chestiunea care ne interesează ambele lucrări sânt de mare valoare. După aceştia vin trei scriitori de seamă francezi. Printre aceştia locul dintâiu îl ocupă F. C. H. L. Pouqueville „ancien consul-général de France près d'Ali, pacha de Ianina", care vizitează pe Aromânii din Pind între 1808 şi 1813, în două excursiuni făcute în Grecia. Pentru vechile mutări ale păstorilor nomazi în Pind, Pouqueville ne dă cele mai preţioase şi ample amănunte în *Voyage dans la Grèce* (vol. II) apărut în 1820. După el vine arheologul L. Heuzey. Acesta este singurul izvor din epoca ce ne interesează pentru cunoaşterea păstorilor nomazi din Acarnania, Etolia şi Olimp. Lucrările lui au apărut în 1860. In 1865, după cinci ani de la cercetările lui Heuzey, un alt scriitor francez, François Lenormant, s'a încercat să dea o descriere mică, numai de 18 pagini, *Les pâtres valaques de la Grèce,* în care, în afară de interesanta introducere istorică privitoare la trecutul Aromânilor, restul, după cum am arătat în altă parte, este luat mai mult după Leake şi Heuzey. El nu s'a mulţumit să ia de la Heuzey numai ideile, dar şi fraze întregi, ca pasagiul indicat la p. 196, însuşindu-şi cuvintele proprii ale lui Heuzey, fără să indice pe autor. In afară de aceştia au mai scris şi alţii, printre care în primul rând trebue puşi câţiva călători englezi, ca George Ferguson Bowen, Henry Tozer şi Mary Adelaïde Walker, care au călătorit în Epir şi Albania, atingând, în treacăt, migraţiunile Aromânilor nomazi. In fine mai vin Lejean[1], J. G. von Hahn[2] şi Burnouf[3]. Dintre aceştia Lejean este cel mai bogat în informaţiuni. Alţii, care au scris

---

[1] Vezi *Ethnographie de la Turquie d'Europe,* p. 22 şi mai ales p. 123.

[2] „Die Pinduswlachen leben übrigens in schönen fleckenähnlichen Dörfern und erfreuen sich bei ihrer nüchternen und arbeitsamen Lebensweise grossen Wohlstandes. Ein Theil der Bevölkerung setzt nach der Sitte der Väter das nomadische Schäferleben fort und bringt den Sommer in den Bergen, den Winter in den warmen Küstenebenen von Thessalien und Griechenland zu". (J. G. von Hahn, *Albanesische Studien.* Jena (1854) p. 15).

[3] Emile Burnouf, *Le brigandage en Grèce; — le drame de Marathon, les Vlaques leurs origines et leurs moeurs* publicat în *Revue des Deux Mondes* din 15 Iunie (1870) p. 987—1008. Articol plin de confuziuni, în care păstorii aromâni din Epir şi Tesalia sânt confundaţi cu Albanezii: „Les bergers pour la

despre popoarele din Peninsula Balcanică, au amintit şi despre mutările Aromânilor nomazi, însă cât se poate de scurt. In cele ce urmează, vom căută să ne folosim de relatările numai acelora dintre scriitorii înşiraţi până aici, care au scris din văzute despre mutările Aromânilor.

Provincia, în care Aromânii din Pind coborau toamna cu turmele la iernatec, eră Tesalia. Pe vremuri, în câmpia Tesaliei, existau atâtea sate româneşti încât, toamna, după coborîrea Armânilor munteni la şes, întreaga provincie aveà un aspect cu desăvârşire aromânesc [1]. In Tesalia se coborau, pe vremuri, Aromânii nomazi, atât cei cu turme cât şi cei fără turme, din toate aşezările de pe povârnişurile nordice ale Pindului, dar mai cu deosebire din comunele Samarina, Avdela, Perivoli şi Smixi; mai puţin din Furca şi Băiasa. Mutările din aceste comune continuă încă până astăzi. După comunele din nordul Pindului, veneau păstorii nomazi din părţile nordice ale râului Aspropotam. Toţi, atât cei din Pind cât şi cei din Aspropotam, se revărsau în întreaga câmpie a Tesaliei, dar mai cu deosebire în Târcol, capitala Tesaliei şi metropola românismului din această provincie.

Samarina, care încă până astăzi este comuna cea mai populată, ca una care are peste 800 de case, dădeà Tesaliei cel

plupart ne sont point Grecs; ceux qui sont mariés ont leur famille dans une région intermédiaire entre le nord et le sud, c'est-à-dire dans les montagnes de l'Epire el de la Thessalie. On les considère généralement comme des Albanais et on leur donne le nom de *Vlachopimènes* (βλαχοποιμένες) ou simplement de *Vlaques*. Je ferai cependant observer, que les Albanais des côtes de l'Adriatique, habitants de la plaine, ne semblent pas être de la même race qu'eux et les redoutent singulièrement, el que, d'un autre côté, les Albanais qui habitent la Grèce et y forment quelquefois des villages entiers n'offrent point le même type que ces bergers. L'Albanais des plaines est court, de formes alourdies; il a le visage déprimé et le nez aplati; ces bergers, au contraire, sont grands, dégagés de taille, ils ont la figure souvent allongée, les cheveux blonds ou noirs, souvent bouclés sans être crépus. C'est une race de montagnards auxquels je donnerais volontiers le nom d'Albanais, qui est peut-être leur vrai nom, et dans ce cas, c'est eux qui l'auraient donné à l'Albanie, mais le nom de Vlaques qu'ils portent dans tout le pays leux convient exclusivement, et les désigne sans qu'il soit possible de s'y méprendre".

[1] Vezi *Lumina* articolele: *Despre Românii din Tesalia* de V. Diamandi (Anul I 1903, p. 45) şi *Românii din Tesalia şi Epir* de G. Zuca (p. 257).

mai mare contingent de păstori nomazi. Aceştia ajungeau toamna cu turmele în spre Târcol şi Veleştin, după aceea în Cardiţa, Târnova şi Larisa, unde încă până astăzi se mută o bună parte dintre locuitorii acestei comune. Dar foarte mulţi din păstorii nomazi din Samarina înaintau cu turmele mai în spre răsărit, unii ajungând până la Elasona, pe care Aromânii din Pind o numesc Lăsun[1], alţii până la poalele muntelui Olimp, aproape de mare, la Caterina, şi chiar până în câmpiile Salonicului. O altă direcţie pe care o urmau Aromânii din Samarina, unde petrec iarna şi astăzi, erà în Grebena, Discata, Custur (Castoria), Cojani, Hrupiştea, Ciotili şi Peritore. Despre mişcările Sămărniaţilor în regiunile de pe litoralul Mării Adriatice se va vorbì mai jos.

Românii din Avdela urmau aceeaşi direcţie în spre Tesalia. Ei se răspândeau toamna în toate satele din această provincie, dar mai cu deosebire în Zarcu, Damaşi, Damaşuli, Târnova, Niohori şi Grizano, între Tricala şi Larisa, unde îşi continuă mutările încă până astăzi. Mutările Avdeliaţilor, în Tesalia, erau relativ mai puţine. După cum vom vedeà mai departe, foarte mulţi din ei înaintau cu turmele până în regiunea Salonicului. Aci o bună parte din ei, conduşi de celnicul *Badralexi*, au rămas pentru totdeauna, fixându-se în satele din regiunea Veriei.

Păstorii nomazi din Perivoli se coborau cu turmele cei mai mulţi în Târcol. In acest oraş, încă până astăzi se găsesc 200 de familii originare din Perivoli. Judecând după numărul Aromânilor din această comună rămaşi în Tesalia, pe vremuri, Perivoli erà o cumună destul de mare. Astăzi ea are numai 200 de case. Este situată într'o poziţie încântătoare. In faţa ei se ridică o culme acoperită cu păduri de pini, numită *Codru*. Mai departe o altă localitate *Sâmtul*, de unde se poate admirà frumuseţea comunei. Spre sud de Perivoli se ridică lanţul de munţi *Caluta*; în dosul acestor munţi se aflä *Valea caldă*. Spre apus de această vale se ridică falnic piscul *Ou*, de pe înălţimile căruia se pot vedeà, cu ochiul liber, Târcol (Tricala), Calabaça, Volos şi faimoasa Valea Tempe, dealungul râului Salambria; iar munţii Vasiliţa, Papingul, Bălţăli şi Ciuca-roşie, dimprejurul lui, apar ca nişte deluşoare. Numai vârful *Smolcu-moaşa*, din spre

[1] Cf. *Lumina*, Anul II (1904) p. 234 şi urm.

miază-noapte, s'ar puteà măsurà cu el în înălţime. Păstorii din Perivoli sânt oameni frumoşi, chipeşi şi voinici peste măsură:

Feate di Samarina	Fete din Samarina
Şi ğońi di Perivoli	Şi tineri din Perivoli
Nu s'află to-altă hoară!	Nu se găsesc în alte sate!

Tradiţia locală spune că Românii din Perivoli s'au strâns din mai multe cătune: Bitulţi, Câriţa, Băniţa, Călivilį şi Băitani (acesta din urmă derivat din băiat, ca nume apelativ pierdut în dialect?) ca să alcătuiască actuala aşezare[1]. La început, satul se aflà situat mult mai jos decât unde se găseşte acum. In Tesalia, Aromânii nomazi din Perivoli se coborau la iernetec mai mult în spre Veleştin, Târcol, Calabaca şi în satele din apropiere: Tactalasman, Dedireni, Cočobasi şi altele, de unde foarte multe familii nu s'au mai înapoiat. Dar mulţi dintre păstorii nomazi din aceste comune înaintau în părţile răsăritene ale Tesaliei până la valea Tempe. Aici ei, cu timpul, au fondat mai multe comune ca Toivaş, Şuflear i şi altele. Mulţi dintre bătrânii din aceste comune îşi mai aduc aminte şi astăzi de comuna lor de origine. Ei nu s'au mai întors la văratec, probabil, după anexarea Tesaliei la Grecia. O parte din ei, obicinuiţi cu viaţa nomadă, cu toate greutăţile ce le pricinuià trecerea graniţei, au continuat să emigreze cu turmele în regiunile muntoase dintre Ohrida şi Resna, unde s'au aşezat unii din ei pentru totdeauna, iar alţii, în urmă de tot, au fondat un sat al lor numit Istoc[2]. Numai Aromânii perivoliaţi din Târcol nu s'au mai îndepărtat prea mult de acest oraş. O parte din ei îşi mână turmele la văratec în Coromila, aşezată pe colinele deasupra lui Calabaca, în partea de miazănoapte de Târcol. Astăzi Românii din Perivoli se mută numai în Târcol şi Veleştin.

Românii din Smixi, nu erau toţi păstori; cei mai mulţi din ei se îndeletniceau cu agricultura. Din această cauză numai un număr relativ mic plecà toamna cu turmele în Tesalia. Aci ei petreceau iarna mai mult în centrele Lăsun (Elasona) şi Larisa.

[1] Cf. *Lumina* Anul V (1907) p. 85 şi urm.

[2] Cf. Weigand, *Die Arumunen* II 173; Wace and Thompson *o. c.* p. 209.

Şi astăzi păstorii din Smixi se mută în aceleaşi centre; unii din ei iernează şi în Grebena.

Cam în aceleaşi centre şi comune din Tesalia se mută şi păstorii din restul aşezărilor aromâneşti din munţii Pindului. Despre mişcările Aromânilor din Aminciu şi împrejurimi, care coincide cu direcţiile localităţilor indicate mai sus, a scris ceva, acum în urmă, şi V. Diamandi, amincean de origine [1].

In afară de Tesalia, o altă regiune, în care păstorii aromâni îşi mânau turmele la iernatec, erà Acarnania şi Etolia, situată la sudul Tesaliei. Dintre aceste două provincii, Etolia erà mai muntoasă, iar Acarnania mai şesoasă. In aceasta din urmă se coborau cu turmele păstorii nomazi aproape din toate comunele din Epir, dar mai cu deosebire cei din regiunea Aspropotamului superior. Comunele care îşi mutau aşezările în Acarnania erau: Calichi, Lepeniţi, Veličani, Coturi, Cornu Cardichi, Pertuli şi altele. Drumul acestor păstori erà acèla care mergeà pe valea Aspropotamului. Ei şi-au continuat mutările lor şi după anexarea Tesaliei la Grecia, deoarece cea mai mare parte dintre ei aflându-se în regiunea sudică a Epirului, care cădeà în Grecia, nici o greutate de graniţă nu-i mai împiedecà ca să continue cu o viaţă moştenită din strămoşi. Iată şi relatările lui Pouqueville privitoare la mişcările acestor Aromâni „Les nomades Aspropotamites descendent vers la mi-octobre des gorges supérieures de l'Achélous, en parcouraut, de ressaut en ressaut, les croupes, les retraites et les groges du Pinde, jusqu' à la fin de novembre, qui est le temps de leur arrivée dans l'Acarnanie. Familiarisés avec les bandes de voleurs de cette province, ils vivent en bonne intelligence avec elles, en évitant toute fois de se compromettre auprès du satrape de Ianina qui, de son coté, ferme les yeux sur quelques abus dépendants des localités. Ainsi il n'exige pas des bergers de denoncer les voleurs, persuadé qu'il les exposerait à des vengeances terribles; et les Valaques se tiennent, à leur tour, spectateurs neutres entre les Albanais et les brigands auxquels ils fournissent secrètement des vivres, et dont ils soignent charitablement les blessés. Ces pasteurs ne dépassent pas la rive droite de l'Aspropotamos: comme ils ont une frontière étendue avec la mer à l'occident et au

[1] Cf. *Peninsula Balcanică* III (1925) p. 119. Vezi şi *Lumina* Anul IV (1906) p. 51 şi urm.

septentrion, ils jouissent d'une température douce qui les préserve des inconvénients occasionnés par les hivers de la Thessalie. Comme toutes les montagnes sont boisées et couvertes de terre végétale, ils trouvent sur leurs versants et dans les vallées, d'abondants pâturages, que l'inculture du pays multiplie au-delà de leurs besoins. Ils ont des cantonnements abrités et commodes dans les forêts, au bord des ruisseaux et des lacs, et ils sont sous ce rapport les mieux partagés de toutes les tribus errantes" [1].

Dar păstorii nomazi din regiunea Aspropotamului şi chiar din părţile sudice ale Tesaliei înaintau, odată, cu turmele la iernatec mult mai în spre sud. Călătorul englez George Wheler întâlnì pe colinele ce se lasă în faţa golfului Lepante, din nordul Peloponezului, mai multe fălcări de păstori nomazi. Deşì el nu ne vorbeşte nimic despre neamul acestor păstori, totuşi din scurta descriere pe care o face asupra vieţii şi portului lor, rezultă că ei sânt păstori aromâni [2]. Alţii ajungeau până în Atica. Un alt călător englez Dr. Sibthorp a cunoscut pe păstorii nomazi din părţile muntoase ale Tesaliei, care îşi coborau turmele în câmpiile din Atica şi din Beoţia: „In timpul lunilor de iarnă păstorii nomazi îşi coboară turmele din munţii Tesaliei în câmpiile din Atica şi Beoţia; ei plătesc paşei din Negroponte şi voivodului din Atena o dare anuală în bani. Aceşti oameni sânt bine cunoscuţi pentru fabricele lor de lână, şi în special pentru îmbrăcămintea şi capoatele care se poartă de către mateloţii greci" [3]. Dar mulţi dintre ei îşi coborau turmele până aproape de împrejurimile Atenei. „Lorsqu'arrive la saison d'hiver, et que les neiges commencent à couvrir les sommets du Parnès et du Cithéron, les pâtres nomades, qui erraient avec leurs troupeaux dans les hautes parties de ces montagnes, descendent vers la plaine pour chercher un pâturage plus fertile, et leur principal campement dans les environs d'Athènes est autour du monastère Daphni. On les y rencontre alors, logés sous leurs petites tentes noires ou leurs cabanes de feuillage, avec leurs femmes et leurs enfants, le cheval qui dans le changement de demeure porte le bagage

---

[1] Pouqueville, *o. c.* p. 212.

[2] *A. Journey into Greece*, London, 1682, p. 303, ap. M. Bezz, *Papers on the rumanian people and literature*, p. 32.

[3] Robert Walpole, *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey* (London, 1817, vol. I, p. 141), ap. M. Bezz, *o. c.*, p. 32.

et la tente, des énormes molosses qui gardent contre les loups et les voleurs, la famille et les troupeaux, les poules que dans la vie errante on emporte avec soi dans des paniers, et qui pendant les stations d'hiver ou d'été picorent autour du campement avec autant de tranquillité qu'elles le feraient dans la cour d'une ferme, les chèvres et les brebis qui broutent les jeunes pousses des arbres, et dont le pâtre va vendre à la ville le lait, le beurre et le fromage. Ils mènent encore sans aucun changement la vie qu'Homère décrit comme celle d'Eumée. „Le pasteur ne veut point dormir sur sa couche, loin de ses troupeaux. Il sort et s'arme. Il jette son épée tranchante sur ses robustes épaules; il revêt un large manteau qui le garantit contre le vent, et met sur son dos la peau d'une grande chèvre . . ." Comme ceux de presque toute la Grèce, les pâtres nomades de l'Attique, ceux qui dans l'hiver campent autour de Daphni, appartiennent à la race Valaque ou Roumaine, si spécialement adonnée à cette profession dans les provinces helléniques que l'usage ordinaire du grec moderne ne connaît qu'un seul mot Βλάχος, pour désigner *un Valaque* et *un berger*" [1].

O altă regiune în care păstorii nomazi din Pind îşi mânau turmele la iernatec, erà şi câmpia Κάμπος (lat. campus) dintre Arta şi Preveza, pe coasta Mării Ionice. In această câmpie Aromânii care veneau să ierneze erau din Aminciu şi din satele din partea răsăriteană a ţinutului Zagori, ca: Grebeniţi, Tristinicu, Flamburari. Tot în Κάμπος iernau şi Aromânii nomazi din satele aşezate mai în spre sud, în direcţia râului Arta, Călarl'i, Siracu, Paliohori etc. Mai târziu, când Tesalia a fost anexată Greciei, numărul păstorilor nomazi, care iernau în regiunea Artei, a scăzut în mod simţitor. Satele româneşti care nu trecuseră la Greci, cum erà Aminciu şi împrejurimile, nu mai puteau coborî în jos, din pricina greutăţilor ce întâmpinau la trecerea frontierii în Grecia.

La coborîre, ei urmau drumul dealungul râului Arta. Pe acest drum care duce direct de la Ianina la Arta, scriitorul englez Henry Holland a întâlnit păstori nomazi coborîndu-se în spre Preveza. După mărturiile lui [2], turmele acestor păstori erau

[1] François Lenormant, *Les pâtres valaques de la Grèce* p. 237.

[2] *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonian during the years 1812 and 1815.*

aşa de numeroase încât, în mersul lor, ele ocupau mai multe mile. Impreună cu turmele ei mai aveau mulţi catâri şi o mie de cai, care umblau grupaţi câte douăzeci şi erau legaţi unul de altul. Caii erau încărcaţi cu toată gospodăria şi cu copiii mai mici, băgaţi în coşuri aşezate în dreapta şi în stânga samarului. Bărbaţii cu femeile şi cu băieţii mai mari, având doi preoţi în frunte, umblau în urma turmelor. Scriitorul englez mai adaogă că drumul care îl făceau pe jos păstorii aromâni, ţineà zece până la douăsprezece zile.

Urmele acestui drum se întâlnesc, după cum am văzut la p. 192 şi în literatura populară aromână. Iar puntea, care treceà peste râul Arta, a dat naştere la cea mai frumoasă baladă aromână, cunoscută subt numele Puntea di Narta, având ca motiv aceeaşi jertfă de om pe care o întâlnim peste tot în Peninsula Balcanică[1].

In afară de aceste trei direcţiuni care duceau în Tesalia, Acarnania şi Arta, mulţi dintre Aromânii din Pind, unii originari din Furca, Breaza, Pădzi, alţii din Perivoli, Avdela şi alte comune, apucau drumul spre ţinutul şesos din Grebena. De aci foarte mulţi înaintau până la poalele muntelui Olimp. Mutările periodice în Grebena durează încă până astăzi; acelea din regiunea Olimpului nu. In această regiune păstorii nomazi apucau drumul dealungul râului Venetico, un afluent al Bistriţei, treceau Bistriţa îndreptându-se mai în spre răsărit până în apropiere de oraşul cu un trecut istoric pentru luptele Bizantinilor cu Slavo-Românii, Servia, pe turceşte *Selfiğe*. Din acest oraş îşi continuau drumul ceva mai în spre miază-zi şi ajungeau la poalele apusene ale muntelui Olimp. In această parte a Olimpului prima aşezare a păstorilor aromâni din Pind a fost marele centru românesc Vlaho-Livadi, situat pe povârnişul de miază-zi al Olimpului numit Şapca (vechiul Titarion). Celelalte aşezări s'au făcut treptat şi mai târziu. Dintre acestea avem Cokinopoli, situat mai în spre sud de Vlaho-Livadi; Fteri, pe povârnişurile nordice ale muntelui Şapca; Neohori în spre ră-

[1] Obedenaru, *Texte macedo-române* p. 184; Weigand, *Die Aromunen* II 165, precum şi studiul lui Kurt Schladebach din *Jahresbericht* I p. 79–119. Vezi şi lucrarea fundamentală în această chestiune, pentru toate popoarele balcanice, a lui Dr. Friedrich L. Krauss, *Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven*. Münster i. W. 1890.

sărit, pe drumul ce duce în spre Selfiğe şi Milia cu totul în spre miază-noapte. Dintre acestea, populaţiunea din Neohori şi Milia este aproape grecizată. Cu 70 de ani înainte, ea se mai păstrà încă. Heuzey, care a vizitat aceste părţi prin 1856, a găsit amândouă satele populate numai de păstori nomazi din Pind[1]. Cu timpul, mare parte din populaţiunea românească din aceste sate şi în special din Neohori s'a aşezat în Selfiğe. Alţii însă, împreună cu păstori din Vlaho-Livadi, s'au răspândit în diferite direcţiuni; unii ajungând până la mare, în orăşelul Caterina, acolo unde alţi păstori nomazi din regiunea Murihova, Vodena şi Veria vin la văratec; alţii coborînd spre sud până în Lăsun (Elasona), Ţariţena etc.

Dintre scriitorii mai vechi care ne vorbesc despre mişcările păstorilor nomazi din Pind în direcţia Olimpului, este Pouqueville: „Les Roumains d'Avdéla et de Périvoli s'écoulent dans les plaines de Gréveno, et jusqu'au fond des Vallées orientales du mont Olympe“[2]. Insă Pouqueville nu i-a vizitat. Aceasta se vede şi din greşala pe care o face în fixarea poziţiei geografice a satelor româneşti. După cum am spus mai sus, ele nu sânt aşezate pe „văile orientale“ ale Olimpului, ci pe văile apusene, cu faţa în spre apus. Dacă însă Pouqueville vorbeşte în treacăt despre mutările acestor păstori, mai cu deosebire că regiunea Olimpului nu intrà în sfera ţinutului cercetat de el, în schimb, arheologul francez Heuzey ne dă amănunte mai complete într'un studiu special asupra Olimpului. In cursul călătoriilor sale în Olimp, el a avut prilejul să cunoască mai de aproape toate satele aromâneşti Tot Heuzey ne vorbeşte şi despre spiritul neastâmpărat al acestor Aromâni care se mişcau în continuu de la un loc la altul: „C'est une curieuse population que ces Valaques, descendants de tribus errantes Ils ont bâti des maisons, formé des villages et même une ville, mais ils sont restés pasteurs au fond de l'âme“. Vorbind despre unele întreprinderi comerciale ale acelora dintre păstori care s'au aşezat în comunele sau centrele mai mari, adaogă: „Cependant il ne faut pas s'y tromper, le travail et le gain n'ont pu rendre ces Valaques tout à fait sédentaires, et détruire en eux l'esprit inconstant des nomades. J'appris à Livadhi un fait singulier: 1854, à l'approche des bandes ve-

[1] L. Heuzey, *o. c.* p. 46.
[2] Pouqueville, *o. c.* Vol. II p. 217.

nues de Grèce, la ville n'étant ni grecque ni turque et ne sachant trop quel sort l'attendait, prit le parti d'émigrer tout entière: on chargea les mulets, et l'on alla camper pendant plusieurs jours dans le voisinage des sommets de l'Olympe. La population, même en temps ordinaire, est toujours plus ou moins flottante; les approches de la mauvaise saison, un peu de gêne ou d'ennui font partir les plus pauvres. J'ai rencontré bien souvent dans les chemins de l'Olympe de ces familles en voyage; jamais ils n'ont l'air plus gai et plus heureux que lorsqu'ils ont plié bagage et pris en main leur bâton de route. Ils s'établissent dans quelque autre village, mais il est rare qu'ils y achètent ou qu'ils y bâtissent une maison; ils louent un logement et s'en vont quand il leur plaît"[1].

In ce priveşte acum mişcările actuale ale Aromânilor din Olimp, aceia dintre ei care continuă să se mai ocupe cu păstoritul, toamna, cum începe vremea să se răcească, îşi mută turmele împreună cu familiile în regiuni mai calde. Aromânii din Vlaho-Livadi se răspândesc prin Servia şi Lăsun (Elasona). Unii dintre ei îşi mână turmele şi dealungul litoralului mării, lângă Caterina. Păstorii din Fteri iernează tot în Caterina. Cei din Cochinopoli se coboară cu turmele în părţile din spre Elasona. Din vechile mutări ale Aromânilor din Pind, n'au mai rămas decât acelea care se fac în comuna Ţeriţena de lângă Elasona. Tot din părţile nordice ale Pindului, şi în special păstori nomazi din Samarina, vin iarna cu turmele în comuna Vlahoiani, aproape de Târnova, creată de Fărşeroţii din Albania, despre care se vorbeşte mai pe larg[2].

In fine, o altă parte dintre Aromânii din Pind, în special cei din comunele aşezate pe povârnişurile muntelei Smolica porneau cu turmele la văratec în spre direcţia lacului Castoria. Aci ei se aşezau în părţile şesoase ale acestui lac şi în spre miază-zi, pe valea râului Bistriţa (vechiul Haliacmon). Despre mişcarea Aromânilor în această direcţie ne vorbeşte şi Pouqueville: „Les bergers de San Marina, conduisent d'immenses troupeaux, se dirigent vers Castoria et du coté du fleuve Haliacmon, d'où ils s'étendent de parcours en parcours parmi les Bardariotes.

---

[1] L. Heuzey, *o. c.* p. 46 şi urm.

[2] Despre Românii din Olimp vezi şi *Lumina*, Anul II (1904) pp. 41 şi 76.

qui habitent les rives de l'Axius"[1]. Aceştia, în drumul lor spre răsărit, înaintau şi mai departe. Unii trecând râul Bistriţa s'au aşezat în marele centru Şaişl'i (Sisani), din care astăzi n'a rămas decât un cătun locuit numai de păstori nomazi. Din acest orăşel păstorii nomazi s'au răspândit cei mai mulţi în spre miază-zi, populând aproape exclusiv cu element românesc comuna Săcişta, astăzi grecizată peste tot. Alţii, însă, au apucat drumul în spre miază-noapte creind comunele româneşti Pipilişte, Blaţa (pe jumătate grecizată) şi ajungând până în marea comuna Vlaho-Clisura, cu populaţiune curat românească. Alţi păstori nomazi din Pind, anume cei din Perivoli, Samarina, Avdela, la care s'au adăogat şi un număr din Bătuţi, şi-au continuat drumul spre răsărit de râul Bistriţa şi mai departe. Dintre aceştia unii s'au oprit în muntele Neaguş, deasupra Veriei lângă Salonic, creind aşezările pur româneşti: Selia-de-jos, în spre deosebire de Selia-de-sus, ocupată de Aromâni fărşeroţi, despre care vezi mai pe larg la mutările Aromânilor din Albania. Această comună mare de vreo 600 case se alcătueşte din vechea Selie, Măruşa şi Volada. După Selia-de-jos, vine Xirolivad (turc. Ozungiova), Doliani şi Castania cu Ţarcoveani. Aceste două din urmă, aşezate între Xirolivad şi râul Bistriţa — Ţarcoveani este chiar pe Bistriţa — astăzi sânt părăsite.

Dintre toate acestea, cea dintâi aşezare a fost Selia-de-jos, în care, după cum am spus, intră Volada şi Maruşa. Cele mai multe case ţin de Selia, mai puţine de Maruşa şi şi mai puţine de Volada. In Selia-de-jos Aromânii din Pind au venit pe la 1775, din pricina mişcărilor albanezeşti. Unii din ei au ajuns şi mai târziu. Cei mai mulţi dintr'înşii erau originari din comuna Avdela, aduşi subt conducerea marelui celnic Badralexi. Insă printre ei se aflau şi familii româneşti din Samarina şi Perivoli. Primele aşezări ale acestor Aromâni erau făcute din călive (colibe). De atunci au rămas încă până astăzi numele de Calivele-al-Badralexi, deşi ele nu există, căci în locul lor s'au ridicat clădiri frumoase. Odată aşezaţi păstorii români din Pind în aces'e părţi, ei n'au fost lăsaţi multă vreme

[1] Pouqueville, o. c. p. 217.

în linişte. In timpul mişcării revoluţionare din 1821 pentru liberarea Greciei, turburările ajungând până în Macedonia, primele aşezări din Selia — Călivele-al-Badralexi — au fost jefuite. Teama de un nou jaf au făcut pe mulţi Aromâni originari din Pind şi în special păstorii Sămărniaţi să-şi caute alte locuri de adăpost pentru ei şi turmele lor. Acestea nu puteau fi decât acelea din Neaguşta. Nici Xirolivadi n'a putut scăpà de prădăciunile bandelor turceşti şi albaneze. Inainte de aşezarea păstorilor aromâni din Pind, Xirolivad fusese o comună grecească părăsită, din pricina atacurilor continue După aşezarea Aromânilor ea a fost atacată şi distrusă în 1819 de către Albanezi şi Turci. Din această pricină mulţi din locuitorii ei s'au refugiat tot în Neaguşta, unde se rufugiaseră şi cei din Selia veche[1].

Toţi aceşti Români îşi mână turmele la iernatec, o parte în comunele din câmpia Salonicului, altă parte pe ţărmul mării, lângă Caterina, la poalele muntelui Olimp, în comunele: Corinò, Libanovo, Chitros, Colindrò şi altele. Deoarece Românii care iernau la Caterina, în drum spre mare, trebuiau să treacă râul Bistriţa, toţi aceştia se numeau *Pirateani* (de la ngr. πέρα „dincolo"), un fel de „Dincoleani", căci treceau dincolo de râu, ca să ierneze cu turmele. Aceste două din urmă emigrări periodice de la Veria la Salonic şi la Caterina se fac încă până în zilele noastre.

Dar o bună parte din păstorii nomazi din Pind care apucau această direcţie, înaintau spre răsărit şi mai departe. Resturi din aceşti păstori, dintre care mulţi au ajuns sedentari, se întâlnesc peste întreg litoralul Mării Egee, ajungând până la Dardanele. Alţii au înaintat în interiorul Traciei până la Sear (Seres), Cavala, Nevrocop şi peste tot în câmpiile subbalcanice şi dealungul râului Mariţa, amestecându-se, după cum vom vedeà, cu alţi Români din Gramoste şi din Albania[2]. Toţi aceştia nu s'au mai reîntors în comunele lor şi astăzi ei, numai după graiu se mai recunosc că sânt veniţi din Pind. De asemenea legăturile de familie pe care unii din ei, cei mai bătrâni, le mai au cu Aromânii din Avdela, Perivoli şi alte comune, dau dovada cá migraţiunile păstorilor nomazi din Pind au mai continuat multă vreme până în urmă de tot.

---

[1] Cvijić, *o. c.* p. 179.
[2] Wace and Thompson, *o. c.* p. 210.

Pentru mişcările păstorilor nomazi din peninsula Chalcidică, în vremurile mai nouă, ştirile ne lipsesc cu desăvârşire. Deşi astăzi elementul aromânesc se află răspândit şi în această parte a Peninsulei Balcanice, mai cu deosebire în Casandra, cu toate acestea, aşezări permanente din partea celor trei grupuri de păstori aromâni (din Pind, Gramoste şi Albania) lipsesc. Se pare însă că cu câteva veacuri înainte şi, mai ales, în evul de mijloc, Aromânii nomazi cunoşteau şi ţinuturile Calcidicei. Informaţiuni asupra acestor Aromâni avem mai întâiu pe căi indirecte, din partea Slavilor din nordul Peninsulei Balcanice. In ţinutul ocupat de Bulgarii numiţi *Mijaţi*, despre care vezi mai pe larg în capitolul „Influenţa păstorilor aromâni asupra celorlalte popoare balcanice", se află aşezări aromâneşti slavizate. Intre acestea, comuna muntoasă *Galičnik* este chiar aromânească. „On sait que quelques-unes des plus anciennes familles de Galičnik ont une origine aromoune. Leurs encêtres menaient pendant l'été les bestiaux aux pâturages des montagnes environnantes pour descendre en hiver le long de la rivière Galik, près de Salonique"[1]. In această comună se păstrează încă până azi o familie de Bulgari cu numele *Ţinţarević* (de la *Ţinţar*, numele dat de către Sârbi Aromânilor). De asemenea într'o altă comună, Lazaropolje, o familie de origine aromânească, cunoscută subt numele *Drakuli*, continuă încă până astăzi să se ocupe cu păstoritul. Ea este slavizată; însă continuând vechiul drum de mutare, încă până mai înainte de războiul balcanic, ea îşi mână turmele, iarna, în regiunea Salonicului. „A Lazaropolje, une des familles les plus nombreuses porte le nom aromoune *Drakouli:* elle est d'origine aromoune et tous ces membres ont un teint très brun. Seule, elle s'ocupe encore de l'élevage des bestiaux et descend chaque année avec ses troupeaux dans la plaine de Salonique"[2]. După toate acestea ne vine şi o informaţiune directă din Sfântul Munte.

Intr'un document al mănăstirii Iberon, publicat de P. Uspenski (*Istorija Ahona*, Kiev, 1877, III, p. 355), este vorba despre o aşezare de treizeci de familii ale păstorilor Vlahi: τριακοσία φαμελίαι ἦσαν ἅπαντες οἱ Βλάχοι. Aceşti Vlahi procurau călugărilor de la Sfântul Munte lâna, laptele, brânza şi untul de care aveau trebuinţă. In acest document se mai spune că femeile şi

[1] Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris (1918), p. 399.
[2] Cvijić, *o. c.*, ib.

fetele lor erau îmbrăcate cu haine bărbăteşti. Dintre acestea, unele păzeau oile, iar altele rămâneau acasă şi se ocupau cu gospodăria. Deoarece, însă, mulţi dintre călugări, profitând de prezenţa sexului frumos, începuseră să se dedeà la unele petreceri nepermise de regimul ascetic al Muntelui sfânt, patriarhul din Constantinopole, Nicolaos, prinzând de veste despre lucrul acesta, a stăruit pe lângă împăratul Alexie Comnen ca să mute familiile păstorilor vlahi în altă parte a Peninsulei Balcanice. In urma acestei stăruinţi, Vlahii au fost mutaţi în Peloponez. Tomaschek, care relevează faptul, crede că aceşti Vlahi nu reprezintă resturi din vechiul element Vlah din aceste părţi, ci că ei sânt păstori nomazi veniţi din părţile apusene ale Macedoniei. Această mişcare de populaţiuni el şi-o explică prin năvalirea Normanilor. Tot în această epocă încep să apară şi populaţiunile albaneze [1].

Nu se poate afirmà cu deplină siguranţă dacă ei ţineau de tulpina Vlahilor din Serbia sau de tulpina păstorilor nomazi din Pind. Eu cred că ei erau strămoşii Aromânilor slavizaţi în Galičnik. Faptul relevat în documentul mănăstirii Iberon, după care femeile şi fetele acestor păstori nomazi se purtau în haine bărbăteşti, ne dă unele indicaţiuni despre apartenenţa lor la tulpina Aromânilor. Nu ştim care va fi fost portul Vlahilor din Serbia. In ce priveşte însă portul păstorilor aromâni, despre care se va vorbi într'un capitol special, acesta, în trăsăturile lui fundamentale, este încă până astăzi acelaşi atât la bărbaţi cât şi la femei. Intr'un alt document de dată mai nouă, relevat tot de Uspenski, mişcările Vlahilor din Peninsula Balcanică şi în special acelea ale Vlahilor din Sfântul Munte sânt aduse în legătură cu Cruciaţii. In acest document nì se spune precis că aceşti Vlahi care se cheamă Κουτζόβλαχοι nu sânt decât σταυροφόροι din Italia, prin urmare aceiaşi cu Cruciaţii. Această confuzie între păstorii Vlahi şi Cruciaţii a făcut-o autorul manuscrisului, din cauza asemănării primului element Κουτζὸ- din porecla lor Κουτζόβλαχοι cu cuvântul aromânesc *cruţe*. Căci, după autor, κροῦτσε γὰρ παρ' αὐτοῖς ὁ σταυρός... adică „crucea de către aceştia se numeşte cruţe". Se vede că el cunoştea ceva din graiul păstorilor aromâni din Sfântul Munte, căci numai aşà se poate explicà etimologizarea curioasă ce încearcă să facă pentru porecla Κουτζόβλαχος, adu-

[1] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, Wien, 1882, p. 41.

cându-o în legătură cu grecescul σταυροφόρος „cruciat". El vedeà în primul element din Κουτζόβλαχος acelaşi cuvânt κροῦτσε (arom. cruţe), ca şi în grecescul σταυροφόρος elementul σταυρός (gr. cruce). Din această încercare greşită de identificare a unei porecle, a cărei origine este cunoscută, reiese clar că păstorii de la Sfântul Munte erau Aromâni. Aceasta se dovedeşte nu numai prin transcrierea cuvântului *cruţe* prin κροῦτσε (cu ţ pentru č, deşi transcrierea lui č din dacor. *cruce* ar fi fost foarte greu de redat în greceşte, poate cel mult prin τσσ) aşa cum pronunţă Aromânii, cât mai cu deosebire prin întrebuinţarea numelui etnic Κουτζόβλαχοι, care, după cum se ştie, se aplică numai Aromânilor [1].

Mai avem un cuvânt despre mişcările Aromânilor din Zagori, şi cu aceasta isprăvim întreaga expunere despre stările mai nouă ale nomadismului Românilor din Epir. Mai întâiu câteva cuvinte asupra ţinutului Zagori. Acest ţinut are 40 de sate, dintre care numai 13 mai sânt locuite de Români; în celelalte se găsesc numai Greci. Aceştia erau odată Români. In afară de costumul românesc şi de unele cuvinte româneşti care se păstrează în graiul lor, toate satele din Zagori, până în urmă de tot, erau înregistrate la autorităţile turceşti subt numele de *Olah köui*, sate româneşti [2]. Această denumire este veche şi a rămas, încă de pe vremea când toate satele erau locuite de Români. Comunele cu populaţiune românească din Zagori ocupă două regiuni deosebite: una spre răsărit, în care intră Greben iţi (300 fam.), mai la miazănoapte Floru sau Flamburari (200 fam.), având în faţă muntele Ciuca-roşie, după aceea Şeş-Cerneşi (200 fam), şi mai la sud Drăgari (Dragai). Toate celelalte comune sânt aşezate spre vest şi vin dealungul râului Voiusa: Aci avem în primul rând Băiasa, comună aşezată pe amândouă malurile râului Voiusa, la poalele muntelui „Ou"; după aceea Laca (400 fam.); mai la nord Dobrinovo (250 fam.), Paliohorii (70 fam.), Leasniţa (250 fam) şi altele. Aromânii din Zagori, la început, urmau aceleaşi drumuri de migraţiuni ca şi Aromânii din satele din Pind. Unii din ei mergeau la iernatec în satele din Zagori. Mai târziu mulţi din ei au început să emigreze în ţinuturile Traciei. Dintre comunele care au dat cel mai mare contingent populaţiunilor româneşti din Tracia este Băiasa. După tradiţia locală, această

[1] Cf. W. Tomaschek, *o. c.*, ib.
[2] Cf. *Lumina*. Anul I (1903), p. 106 şi urm.

comună pur românească s'a format la început, din păstorii nomazi veniţi din patru cătune: Băetan, Stă-Vinirea, Bistriţi şi Săn-Dumitru; acest din urmă cătun face parte din Băiasa, alcătuind partea de sus a comunei, unde se găseşte biserica Sf.-Dumitru. La început, Aromânii nomazi din Băiasa îşi mutau turmele, la iernatec, în Doliani (tot în Zagori). In timpul verii şi cei din Doliani veneau în Băiasa. Şi astăzi se mai continuă aceste mişcări. Insă cea mai mare parte din locuitorii acestei comune au fost nevoiţi să se înstrăineze, apucând drumul pribegiei cu turmele şi cu tot avutul lor, unii ajungând până în partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice, în Tracia, alţii mai în spre miază-noapte, până în munţii Rodope. Astăzi cei mai mulţi păstori nomazi din această comună se găsesc în Peştera, foarte mulţi în Giumaia, precum şi în Sear (Seres), Poroi, Negrita, Melenik, Nevrecop şi aiurea. Cauzele care i-au făcut pe Aromânii din Băiasa să-şi părăsească comuna au fost atacurile din partea Turcilor şi Albanezilor. In 1814 ea a fost atacată de bandele de tâlhari ale lui Ali-paşa, iar în timpul revoluţiei greceşti din 1821, de către armatele turceşti. La început, foarte mulţi dintre Aromâni se refugiaseră în Grecia, în Vudoništa lângă Termopile. Mai târziu s'au reîntors în comună şi apoi au apucat drumul spre răsăritul Peninsulei Balcanice[1].

2. *Aromânii nomazi din Gramoste, Macedonia, Tracia şi Bulgaria.*

A treia grupă de păstori aromâni care emigrează cu turmele lor sânt Aromânii din muntele Gramoste. Acest munte ţine tot de lanţul muntelui Pind. Cele două ramificaţii ale lui ajung, la miază-noapte, una până în apropierea lacului Prespa, iar alta, urmând direcţia spre răsărit, se apropie de ţinutul Castoriei. Ţinând seamă de prezenţa elementului grămustean în Macedonia şi peste tot în Peninsula Balcanică, dar mai cu deosebire în munţii Bulgariei şi ai Serbiei, odată populaţiunea păstorească din ţinutul Gramostei trebue să fi fost foarte numeroasă. Astăzi munţii Gramostei mai sălăşluesc numai câteva sate: Gramoste, Deniscu, Pilgades etc. In afară de acestea, se mai găsesc câteva localităţi ocupate de Românii fărşeroţi din Albania, ca Cojeli (40 de familii), Valea-mare (50 de fam.)

[1] Cf. Wace and Thompson *o. c.*, p. 195. Vezi şi *Lumina*, Anul III (1905), p. 17 şi urm.



SERBIA
BULGARIA
ALBANIA
Radovit
Bara
Egri
Palanca
Uzița
Balmic
Kustendil
Stanili
Calinie
Cumanovo
Arpacic
Giumaia d. sus
SCOPIE
Cociani
Caracif lic
Tarsma
Nidobăcsca
Raslog
Sofanderi
Satra
Bajdova
Veles
Neyrocop
Melnic
Viznie
Papaskioi
TIRANA
Durazzo
Rapani
Piescza
Cavala
Biulai
Balei
Gresa
Cerma
ELBASSAN
Crușova
Părleap
Petrici
Ramna
Lipos
Spancea
Terlis
Cernova
Prosociani
Carlova
Crusevo
Cereviste
Giumaia d. jos
Carlicova
Carlikioi
Doxata
Cavala
Xanti
SEAR
(Seres)
Sus
Ohrida
Ostrov
Maribova
Radova
Crucuva
Voderna
LUSNIA
Lunca
Carbunara
Grabova
Nicea
Ardenita
Colonia
Vodita
Florina
Belcamen
Nevesca
Ciplaca
BERAT
Protopa
Sipsea
Mosco
Neasa
Vârtopi
CORIȚA
Levani
Fracula
Valona
Vlaho-Clisura
Hrupistea
Caslonia
Veria
SĂRUNA
(Salonic)
Caterina
Ostrovita
Calive
Olova
Fraseri
Corosieni
Miciani
Cosina
Cosova
Lupsca
Malatria
Serfige
Carița
Tramiste
Grebena
Samarina
Avdela
Perivoli
Premeti
Armata
Pădz
Smixi
Disicata
Ciarciani
Elasona
(Lasun)
Lițohori
Calive
Megidie
Cernes
Calabaca
TÂRNOVA
CORFU
Amercu
AMINCIU
Damasuli
LARISA
ANINA
Calarli
Siracu
TRICALA
Paleohori
Cornu
Didiriani
Sesu
Macrinița
TESALIA
Cardița
Bahce
Almeri
Velestin
Parga
Perțuli
Agrafa
Preveza
Cărpiniș
ACARNANIA
EUBEA
Surevoli
Cucubina
ETOLIA
ATICA
PELOPONEZ
MUTĂRILE
ROMÂNILOR NOMAZI
Drumurile mutărilor
migrațiunilor
Th. Capidan: Românii Nomazi

Varibobi (30 de fam.), Pelicati (80 fam), Badra (30 de fam.), Arza (20 de fam.) şi altele[1]. Dintre toate populaţiunile româneşti păstorii grămosteni se aflau aşezaţi în imediata apropiere a triburilor albaneze din sud. Această poziţie geografică i-a făcut să se mişte cu turmele în două direcţii opuse: una în spre apus şi alta în spre răsărit. Mişcarea păstorilor grămusteni în apus este foarte veche. In această mişcare ei au populat centrele româneşti din spre Coriţa. Inaintând ceva mai departe, ei au fost aceia care au populat faimoasa Moscopole, cu toate comunele din împrejurime, despre care se va vorbi la mişcările Românilor din Albania. După graiu, singurul mijloc sigur pe baza căruia se poate face o deosebire între Aromânii originari din Pind şi cei originari din Gramoste, aproape mai toţi Aromânii din Albania îşi trag obârşia din ramura grămusteană. A doua mişcare a Românilor din Gramoste în părţile răsăritene ale Peninsulei Balcanice, mai cu deosebire în Macedonia şi Bulgaria, este mai nouă. Ea datează de vreo două veacuri; foarte mulţi Grămusteni bătrâni din Macedonia îşi mai aduc aminte din tradiţie de vechile lor aşezări. Dacă motivul primei mişcări n'ar fi putut fi altul decât obicinuinţa de a emigrà cu turmele, în căutarea unor locuri cu păşuni mai bune, motivul celei de a doua mişcări a fost turburările din Balcani, şi în special invaziile triburilor albaneze din ţinutul Colonia. Primul centru din cuprinsul acestor munţi a fost Gramostea, oraş vestit pe acèle vremuri în întreaga Peninsulă, prin numărul mare al locuitorilor (aveà 40 000), prin bogăţia turmelor şi a locurilor de păşunat şi prin înţelepciunea Aromânilor, care se îndeletniceau nu numai cu turmele ci şi cu comerţul şi meseriile. Inconjurată de 18 munţi, Gramostea văzută din spre muntele Scară, care alcătuià intrarea principală în oraş, se întindeà frumos în amfiteatru până aproape de râul Nicolea. In Gramoste s'au născut faimoasele familii *Paciurea* şi *Hagisteriu*, rămase legendare în tradiţiile noastre populare, nu atât prin bogăţia lor, cât mai ales prin măreţia faptelor şi înţelepciunea lor. Astăzi n'a mai rămas aproape nimic din această falnică cetate, care a strălucit, odată, alături de Şipsca şi Moscopole din Albania. Numai urmele în ruine a vechilor clădiri, printre care se găsesc răspândite vreo 20 de căscioare sărăcăcios clădite, mai spun trecătorului despre strălucirea ei de

[1] Vezi C. N. Burileanu, *I Romeni di Albania*, p. 124.

altă dată. Toţi Românii din Gramoste, ca şi acei din centrele: Niculiţa (de la râul Nicolea), Linotopi, Fuşea şi altele, s'au răspândit peste întreaga Macedonie: în Bitolia, Părleap, Cruşova[1], Târnova, Magarova, Nijopole, Zaniţa, Cočani, Hrupiştea, Blaţa şi altele[2].

Astăzi păstorii nomazi care au mai rămas în Gramoste îşi mână turmele lor în două direcţii: unii iernează în Hrupiştea, alţii apucă drumul mai în spre miază-noapte, în apropierea lacului Castoria, acolo unde se coborau toamna şi păstorii nomazi din satele de pe muntele Smolica din Pind. Insă pe vremuri ei înaintau cu turmele spre răsărit şi mai departe, ajungând până în câmpia Salonicului, şi de aci apoi, înaintând prin ţinutul Meglenului, ajungeau până la râul Vardar. Resturi din aceste migraţiuni se mai păstrează în păstorii nomazi din marea comună grămusteană Livădz, aşezată pe muntele Paic. In timpul călătoriei mele în Meglen, trecând prin această comună, am găsit pe Aromâni într'o stare economică înfloritoare. Averea lor în oi şi capre se ridică la 150.000. Ca în mai toate aşezările primitive ale păstorilor nomazi, un număr de mai multe călive numite Călivile dela Beli sau Călivile di Paşina[3], aşezate în spre răsărit de comună, şi toate lăsate în părăsire, alcătuiau locuinţele lor de vară. Migraţiunile păstorilor grămusteni în această direcţie este relativ nouă. Am întâlnit în Livădz o bătrână de 90 de ani care îşi mai aduceà aminte de vremea când Românii locuiau în călive şi comuna Livădz abià începuse să se înfiripeze. Toţi Aromânii din Livădz pleacă toamna cu turmele în regiuni mai calde. Cei mai mulţi se coboară subt conducerea celnicilor: *Tica, Cocoş, Colerda, Hagi-Vreta, Sara-Cepi, Merca, Canacheu, Beli, Cilifica, Mişu Merea, Guli, Joga* în câmpia Salonicului; alţii însă nu înaintează decât până în spre Ienişe şi prin părţile oraşului Vodena; iar unii ajung şi în câmpia Câlcâş. Vara ei îşi mână turmele la păscut în munţii: Zelembec, Paşina, Dozdiţa, Ţârvena-bara, Şarena-bara, Gândač, Ţărnareca etc., toţi situaţi în ţinutul Meglen. Tot laptele ce se consumă, în timpul iernii, în Salonic vine de la aceşti

---

[1] Cf. N. Baţaria, *Istoricul fondării oraşului Cruşova* în *Lumina*, Anul III (1904), p. 147.

[2] Cf. *Lumina*, Anul V (1907), p. 104 şi urm.

[3] Cf. *Lumina*, Anul IV, p. 178.

Aromâni grămusteni din Livădz. Iar untul care se consumă în cantitate de mai multe sute de mii de kg vine atât de la Grămosteni cât şi de la păstorii aromâni originari din ţinutul Veriei [1]. Numai produsele de lână ale acestor Aromâni din amândouă tulpinile ocupă o întreagă stradă lăturalnică a marelui bazar din centrul oraşului Salonic.

O altă parte dintre păstorii grămusteni au înaintat spre muntele Murihova. Aici ei s'au amestecat cu păstorii fărşeroţi, despre care va fi vorba la mutările Aromânilor din Albania. Cei mai mulţi dintre ei s'au slavizat. Numai câteva sute de familii au luat-o spre răsărit, în direcţia muntelui Niğe. Aci ei s'au oprit pe colinele muntelui Kaimakčalan şi au fondat comuna Radova-de-sus, cu mai mult de cât 200 de familii, toate alcătuind fălcările celnicilor: *Bitârnu*, *Bajdechi*, *Stalica*, *Liti*, *Dascalina*. Românii din această comună îşi mânau turmele la iernatec în regiunea dintre Ieniğe şi Vodena în satele: Samar, Ţarcoveani, Caliniţa, Vertecop, Lipov, Camenic, Bania, Bizova şi altele. Imprejurările turburi dintre 1900—1910, când mişcările revoluţionare bulgăreşti desfăşurau o activitate vie în aceste ţinuturi, au determinat pe păstorii grămosteni din Radova-de-sus să se mute în 1905 în Vodena. Din acest oraş ei se duceau la iernatec cu turmele, unii în împrejurimile oraşului, alţii, cei mai puţini, în direcţia unde mergeau şi Fărşeroţii din comunele Gramaticova, Fetiţa, Paticina, Cândrova, despre care vezi mai departe.

Mulţi dintre Grămusteni au înaintat şi mai departe cu turmele, dealungul Vardarului, în spre miază-noapte, ajungând până în Serbia, în regiunea dintre Pirot şi Vranja. Alţii, luând drumul în partea de apus a acestei regiuni, s'au oprit în Kopaonik. Toţi aceştia, după ce s'au aşezat definitiv în aceste ţinuturi, toamna îşi mânau oile la iernatec în valea Moravei. Cu vreo cincizeci de ani înainte, se aflau păstori aromâni dintr'o singură aşezare, care aveau 80000 oi şi 2000 cai [2]. In Serbia, păstori nomazi din tulpina Grămustenilor se găsesc foarte mulţi până în Stara Planina, ramificaţiunea apuseană a munţilor Balcani din Serbia. Alţii însă au ajuns cu turmele în Gaveska-Planina, nu departe de Ponori, pe culmea muntelui Sljep

[1] Th. Capidan, *Meglenoromânii, istoria şi graiul lor*. Vol. I, p. 27.
[2] Cvijić, *o. c.*, p. 122.

subt vârful Dobro-jutro, pe munţii Vidlič în Visoko, şi în munţii Suha-Planina pe Vardenik[1].

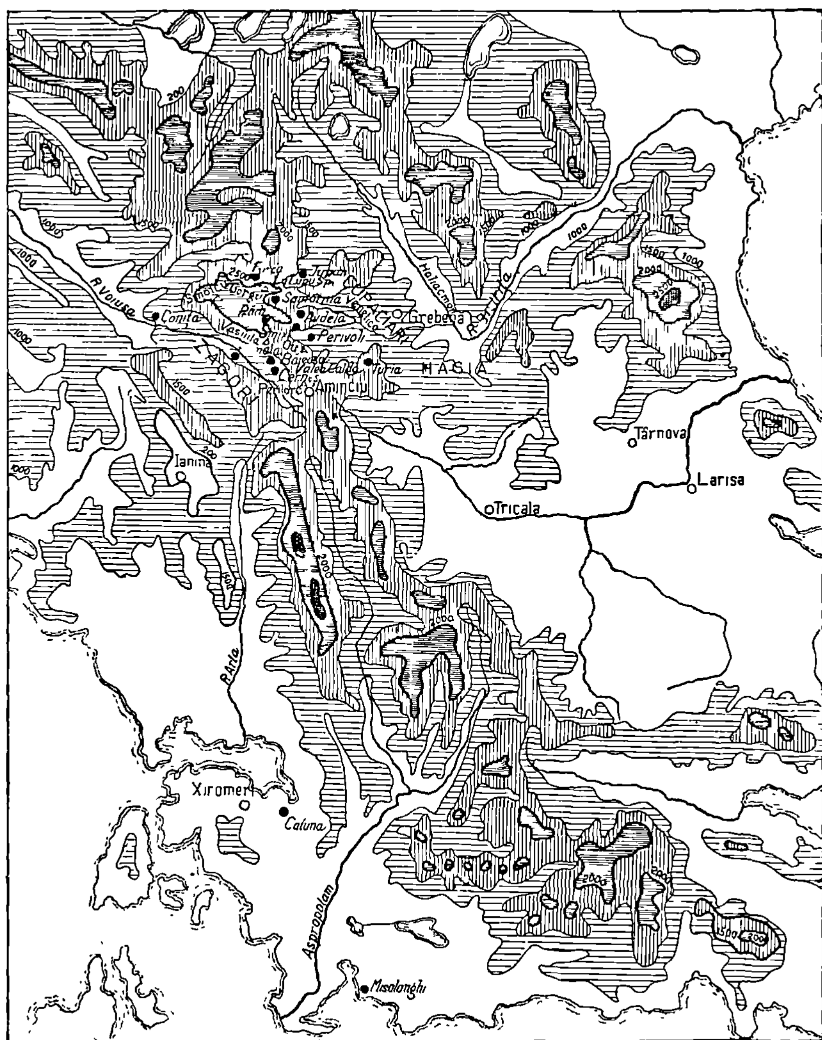
Dar cei mai mulţi dintre păstorii grămusteni au trecut Vardarul şi Strumiţa, ajungând până la Nevrocop, pe povârnişurile munţilor Osigova. Pe acest munte şi în împrejurimi se găsesc sate ai căror locuitori trec peste 12000. Urmând drumul mai în spre răsărit, ei s'au aşezat pe povârnişurile munţilor Perin între Struma şi Mesta. In acest ţinut Aromânii grămusteni s'au răspândit în mai multe direcţiuni: unii spre Sear (Seres), aşezându-se în Carlikioi, Giumaia-de-jos, Racoviţa, Demir-Hisar, Crista, Cruşeva, Cenghel, Petrova, Papačair, Olah; alţii în spre Melenic cu aşezările în Spanča, Lupova, Bozdova, Șatra, Biliţa, iar alţii în spre Nevrocop, răspândindu-se în comunele Bresniţa, Banisca, Mahomia şi spre Drama în Romna, Neohori, Alistrati, Doxati, Carličova şi altele. In fine, alţii au trecut Mesia, ajungând până în Xanti şi mai departe spre răsărit, iar mulţi din ei s'au aşezat în Rodope. Se înţelege că printre Aromânii revărsaţi în aceste regiuni ale Traciei apusene se găsesc şi mulţi din ţinuturile Moscopole ca şi din Zagori[2]. Cei mai mulţi dintre Moscopoleni s'au aşezat în oraşele Sear, Drama, Cavala şi au ajuns comercianţi renumiţi, ca familia Dumba şi Baron Sina. Insă mulţi dintre păstorii grămusteni au înaintat spre miază-noapte aşezându-se aproape peste tot muntele Balcan, începând din Stara-Planina (în Serbia, despre care am vorbit mai sus) până la Marea Neagră, în munţii Sredna Gora, Rila şi Vitoš[3]. Toţi aceşti păstori nomazi aşezaţi pentru totdeauna în munţii Bulgariei, înainte de războiul românoruso-turc pentru eliberarea Bulgariei (1877), îşi mânau turmele la şes pentru iernatec în mai multe direcţiuni: Cei din munţii Balcani se coborau în regiunea de şes, cuprinsă între Adrianopole, Marea de Marmara şi gurile râului Mariţa. Ei locuiau mai mult în satele greceşti. Păstorii din Rodope o luau unii în

---

[1] *Naselja Srpskih zemalja* I (1902), p. CXXXI.

[2] Cf. *Lumina*, Anul II (1994), p. 140 şi urm.

[3] Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, apărută în *Jahresbericht* XIII p. 56. Numele localităţilor ocupate de păstorii aromâni în munţii Bulgariei nu s'au dat, de oare ce ele se găsesc expuse amănunţit în această lucrare a lui Weigand.



Altitudinea așezărilor românești din sudul Peninsulei Balcanice.

regiunile mai calde din spre G h i u m u l g i n a, alţii în ţinutul C a m p o s din spre D r a m a şi S e a r (Seres); dintre aceştia o parte ajungeau până aproape de câmpiile Salonicului[1].

După eliberarea Bulgariei, tot felul de greutăţi economice provenite, în cea mai mare parte din pricina cheltuielilor prea mari la care erau expuşi Aromânii cu trecerea graniţei în Turcia, nomadismul începù să mai scadă. Totuşi, cei mai mulţi căutau să-şi mâne turmele la iernatec în cuprinsul Bulgariei. Dintre aceştia, astăzi, unii pleacă la iernatec la poalele muntelui Balcan, înaintând spre miază-noapte până aproape de V r a ţ a şi T â r n o v a. Alţii, şi în special cei aşezaţi pe muntele V i t o š, se coboară în regiunea de lângă P l e v n a. Insă mulţi din ei înaintează şi mai în spre miază-noapte, ajungând până la V i d i n şi peste tot dealungul Dunării, unde se întâlnesc şi cu Românii din stânga Dunării.

Bulgarii numesc pe aceşti Aromâni grămusteni *Vlasi, Caračani* şi câte odată *Juruci*. Această ultimă denumire, care vine de la păstorii nomazi turci, se aplică la o parte din Aromâni numai prin aceeaşi generalizare a unui nume etnic, aşa cum se întâmplă cu termenul *Vlah* sau *čoban*. Imprejurarea aceasta va fi făcut pe Tomaschek să susţină că *Iurucii* din munţii Rodope, care vorbesc o limba amestecată din cuvinte turceşti şi bulgăreşti, ar fi Aromâni[2].

Printre Aromânii nomazi din Bulgaria se găsesc unii care nu mai vorbesc dialectul aromân. Aceştia sânt păstorii numiţi *Sărăcăčani*, cărora Bulgarii le spun greşit *karakačani*. Portul acestor Sărăcăčani, cu mici deosebiri, este identic cu acela al păstorilor aromâni. Se pare că la origine ei au fost Aromâni grecizaţi. Dar în foarte multe părţi din Bulgaria numele *karakačani* se aplică şi păstorilor nomazi aromâni[3]. Această confuzie provine, desigur, din cauza identităţii portului. De altfel, Aromânii din Bulgaria şi Serbia se mai numesc şi *Beli-Vlasi* şi *Arnautski-Vlasi*, iar cei din Tesalia *Garaguni*, despre care vezi în capitolul următor. Pouqueville ne asigură că Aromânii din Tesalia se mai numesc şi *Cambisi*, după numele ţinutului *Cambos*.

---

[1] Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* p. 118 şi urm.

[2] „Die heutigen Zinzaren und Jüruken sind nur spärliche Überreste des indigenen Volkselementes" (W. Tomaschek *o. c.*, p. 44). Vezi despre aceasta şi Alexandru Philippide, *Originea Românilor* p. 699.

[3] Const. Jireček, *o. c.*, p. 120.

3. *Aromânii nomazi din Albania, munții Murihova și ținutul Vodena (Edessa).*

Dintre toţi Românii din Peninsula Balcanică, adevăraţii nomazi, care n'au locuinţe stabile şi, atât la munte cât şi la şes, locuesc mai mult în *călive* (colibe) sânt Aromânii din Albania. Aceştia au ocupat încă din timpurile vechi două ţinuturi deosebite: unul situat în partea răsăriteană a Albaniei, pe amândouă laturile ale râului Devol, cursul superior, şi altul în partea apuseană, dealungul litoralului Mării Adriatice, începând de la Durazzo prin Cavaia şi Fieri până la Valona. Despre Aromânii din primul ţinut descendenţii lor povestesc, şi istoria confirmă povestea lor, că cu un veac şi jumătate înainte, ei au fost neguţători mari, aşezaţi în centre cu populaţiune curat românească, cum erau Şipsca, cu 8—10 mii case; Moscopole (care aveà, după cum vom vedeà în altă parte, 60.000 loc.), aşezată mai la sud, ceva mai mică decât Şipsca şi Bitcuchi, aşezat la sud de Moscopole. Aceste trei centre se aflau situate la sud de râul Devol. In partea de miază-noapte a acestui râu erà Gabrova, cel mai mare centru din acest ţinut; Lunca, aşezat mai în spre răsărit de Gabrova, şi Nicea, în apropiere de Lunca. Toate aceste oraşe, vestite pentru comerţul şi bogăţia lor de altă dată, au împărtăşit soarta centrelor înfloritoare din muntele Gramoste. Ele au fost distruse de către Albanezii trecuţi la islamism din regiunile nordice, şi astăzi n'au mai rămas din ele decât nişte sătuleţe mizerabile, locuite de păstori şi agricultori aromâni şi albanezi.

Aromânii din ţinutul al doilea au fost păstori. Ei continuă să se îndeletnicească încă până azi cu creşterea turmelor de oi şi cu chiragilâcul. In această parte a Albaniei apusene, ei sânt grupaţi în masse mai compacte în Muzachia. Ţinutul acesta se compune din trei porţiuni: Muzachia propriu zisă, care se întinde dealungul Adriaticei, în dreapta şi în stânga râului Semeni, câmpia *Fuša-Frakul* şi regiunea *Kavaja*. Muzachia este împărţită în două: *Muzakija-e-maδ* (M. mare), partea din dreapta râului Semeni, care reprezintă şi porţiunea mai mare, şi *Muzakija-e-vogël* sau *Muzakija-Minar* (M. mică), partea din stânga[1]. Cele două Muzachii cu Fuša-Frakul au o întindere de peste 80.000 hectare,

[1] Bela Pech, *Albanien*, în Illyrisch-Albanische Forschungen de L. von Thallóczy II 53.

teren arabil, iar *Kavaja* numai 200 hectare. Ele formează hambarul Albaniei. Când se întâmplă câte o recoltă bună, Albanezii pot exportà porumb în Dalmaţia [1]. Pe această câmpie se găsesc mai mult de 40 de sate şi cătune româneşti. Centrul Aromânilor este F e a r i c a (alb. F i e r i), situat în Muzachia mică. Mai în spre sud de Muzachia, o altă câmpie, în care se aşează mulţi Aromâni, mai ales în timpul verii, este şi aceea dintre V a l o n a şi A r t a. Ea este mai puţin proprie pentru agricultură, deoarece, în timp de ploaie, o bună parte din ea stă săptămâni întregi subt apă, iar restul este steril sau cu sare. Despre aşezările Aromânilor în Muzachia ne vorbeşte şi Hahn: „Sie ist nur zum geringsten Teil angebaut und dient dem nördlichen Epirus und dem Gramoslande zur Winterweide; sie ist daher im Sommer wie verödet und die verlassenen Wlachendörfer, in denen auch keine Seele zurückbleibt, machen einen sonderbaren, aber keineswegs heimlichen Eindruck" [2].

In afară de aceste două regiuni mai mari, Aromânii din Albania se mai găseau odată în număr mare în ţinuturile D a n g l i şi C o l o n i a. Acì centrul principal erà F r a ş e r i. Păstorii aromâni din aceste ţinuturi, trăind subt continuă ameninţare din partea populaţiunilor albaneze din împrejurimi, şi-au părăsit cei mai mulţi locurile, răspândindu-se cu turmele peste întreaga Albanie. Astăzi, din vechile aşezări în această regiune ca şi din acelea de pe povârnişurile munţilor R a d o n i n'au mai rămas decât F r a ş e r i, cu majoritatea populaţiunii albaneze, după aceea Z a v a l i a n i, Z a r c a n i, M i c o m şi alte sătuleţe cu o populaţiune mixtă, compusă din Albanezi şi foarte puţini Aromâni. Toţi aceşti Aromâni, care s'au ocupat şi se ocupă încă până astăzi cu păstoritul subt forma nomadă, sânt cunoscuţi ca *Fàrşeroţi*, după numele centrului din acest ţinut F r a ş e r i.

Ei sânt oameni bine făcuţi, voinici şi, în spre deosebire de ceilalţi Români, totdeauna veseli:

Fărşirotlu-i făr cripare,	Fărşerotu-i fără necaz,
Tuta dzua pri cântare.	Toată ziua în cântări.

Lumina I (1903) p. 218.

[1] Petrović I., *Jahrsb. der k. und k. österr.-ungar. Consulats-Behörden.* XXVI (1898) 193.

[2] I. G. von Hahn, *Albanesische Studien* p. 73. Vezi şi *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar* p. 290 nota 6. Despre Aromânii din Muzachia vezi şi *Die Walachen in Musakie* de G. Weigand în *Rom. Revue* VIII (1892) p. 19 şi 109. Carl Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien*, în *Schriften der Balkankomm.* (1904) p. 134 şi urm.

In spre sud de Fraşeri, se găseşte orăşelul Premeti, cu mai multe sate precum: Cutari, aşezat la o oră depărtare de Premeti, Budari şi Cosina, toate aşezate pe şoseaua care duce de la Premeti la Berat. Ceva mai în spre apus de Premeti avem Buali, Brejoni, Raptica şi altele, în care se găsesc de la 10 până la 30 familii româneşti de fiecare sat; numai Cosina are 50 de familii.

Un ţinut şi mai mic, în care Aromânii sânt veniţi din alte părţi, este acela care se găseşte în apropierea oraşului Curčao (Coriţa) cu satele Pleasa, Deşniţa, Mboria, Ştropan, Drenova, Boboştiţa[1]. Aceştia toţi sânt veniţi din Fraşeri.

In fine, ultimul ţinut locuit de Aromânii nomazi este acela care se întinde la extremitatea nordică a lacului Ohrida, cu centrele Beala-de-sus şi Beala-de-jos. Dintre aceste două, cea mai veche este Beała-de-sus. Ea este aşezată la poalele muntelui Čuma, între două coline înalte, având la miază-noapte platourile numite Secări, Pat-al-Boi şi Pat-al-Martin, iar la miază-zi şirul de munţi La groape, la poalele căruia curge râul Beliţa, care izvoreşte din munţii Čuma şi Keatra-neagră[2]. Originea acestor Aromâni este din localitatea Rmâni (dat în hărţi Rmani) şi Pogradeţ, amândouă aşezate la extremitatea sudică a lacului Ohrida; ele au fost locuite

[1] Dintre acestea, Drenova şi Boboştiţa (Boboşniţa) sânt comune bulgăreşti, în care se găsesc numai câteva familii româneşti. Boboştiţa, patria lui *Victor Eftimiu*, are o deosebită însemnătate pentru noi Aromânii. Intr'însa s'a ţinut în 1709 marele sinod, în care vestitul patriarh *Ioasaf*, Aromân originar din Moscopole, a fost ales Episcop cu scaunul în Curčao (Coriţa), înainte de a ajunge patriarh (ultimul, de la 1718—1745) în Ohrida: „Im dortigen Nikolaoskloster (adică în Boboştiţa) wurde 1709 eine Synode abgehalten, auf der der berühmte spätere Patriarch Joasaph zum Erzbischof von Koryza erhoben wurde". Şi astăzi se mai păstrează în biserica Sf. Clemens din Ohrida mitra împodobită cu pietre scumpe, pe care Aromânii din Moscopole au dăruit-o ilustrului lor compatriot: „Zu den Merkwürdigkeiten [der Kirche des heiligen Klemens] zählt... eine prachtvolle silbervergoldete, mit Edelsteinen geschmückte Mitra, welche die Kaufleute der damals blühenden und schwerreichen Kaufmannsstadt Moscopolis 1727 ihrem Landsmanne, dem grossen Patriarchen und Erzbischof *Ioasaph*, gestiftet hatten". (H. Gelzer, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*. Leipzig (1904) p. 154. Pentru însemnătatea şi istoricul comunei Boboştiţa vezi p. 211).

[2] Cf. *Lumina* Anul IV (1906) p. 266.

odată numai de Aromâni. Atât Românii din Pogradeţ cât şi cei din Rmâni sânt originari din Lunca şi Nicea.

Iată acum şi mutările nouă şi vechi ale Românilor nomazi:

Incepând mai întâiu cu păstorii nomazi care se aflau răsfiraţi printre centrele înfloritoare din primul ţinut, pe vremuri, aceştia, în tovărăşia păstorilor nomazi din ţinutul Curčao (Coriţa), îşi mânau turmele la iernatec în Muzachia, coborînd până aproape de Valona. Alţii însă, despre care se va vorbi în altă parte, apucau drumul până în Tesalia. Drumul lor spre litoralul Mării Adriatice eră valea râului Devol până la gurile lui, şi apoi valea râului Semeni[1]. Astăzi puţinii păstori nomazi din acest ţinut nu se mai îndepărtează prea mult de aşezările lor.

Românii nomazi de pe litoralul Adriaticei se mişcă în modul următor:

Păstorii nomazi aşezaţi la nord de râul Şcumbi, în comunele Batai, Gresa, Vila şi din apropiere de Cavaia îşi mână turmele la văratec în părţile apusene ale Albaniei, în spre Beala-de-sus, aproape de lacul Ohrida, trecând Drinul şi ajungând până la muntele Galičiţa, Zavua şi Petrenia. Acest drum ei îl fac dealungul râului Şcumbi, până ajung aproape de Beala; de aci apoi se răspândesc în diferite direcţiuni.

Insă unii dintre păstorii din această regiune înaintau cu turmele mult mai în spre miază-noapte, până la Ipek. Călătorul englez Henry Tozer, care a călătorit în Albania după 1860, a întâlnit aşezări de vară ale Aromânilor fărşeroţi între Ipek şi Prizren[2]. Mulţi dintre păstorii nomazi din apropierea oraşului Durazzo şi din satul Poiani urmau aceeaşi direcţie[3].

Aromânii nomazi cu aşezările la sud de râul Şcumbi până la Valona, adică acei care locuesc în Muzachia propriu zisă, apucă direcţiuni deosebite: păstorii aşezaţi pe ţărmul drept al râului Semeni, în Liubova, Lusnia, Carbonaro, Ardeniţa, Colonia, Ciplaca, Petova, Imişte, Gra-

[1] „Les Valaques de Voscopolis, ville jadis florissante, unis à quelques tribus voisines de la Dévol descendaient naguère du côté de Vallone et dans la partie occidentale du Musaché" (Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* vol. I p. 217).

[2] *Researches in the Highlands of Turkey*. London 1869. Vol. I p. 352 ap. Beza M. *o. c.*, p. 39.

[3] Cf. Const. Jireček, în *Ungarische Rundschau* din Aprilie 1914.

d i ş t e şi alte localităţi mai mărunte înaintează, vara, cu turmele, tot în spre partea răsăriteană, îndreptându-se la sudul lacului Ohrida, pe munţii dintre G r a b o v a, L u n c a şi P o g r a d e ţ. Se înţelege că în această direcţie se duc toţi păstorii nomazi dintre Şcumbi şi Semeni, în marea lor majoritate; însă sânt unii din ei care o iau mai în spre miază-noapte, dealungul lacului Ohrida. Alţii, pe vremuri, înaintau şi mai departe dealungul văii Drinului Negru până în spre munţii B i s t r a şi V l a h i n i c a, locuiţi numai de populaţiuni slave. Din aceste părţi, toamna se coborau la iernatec şi păstori slavi sau Aromâni slavizaţi în câmpia Muzachia [1]. Drumul acestor păstori se întindeà mai întâiu, dealungul lui Semeni, după aceea urmau cursul râului Devol şi de aci apoi, urcând colinele munţilor V e l a t o s, ajungeau în regiunile însemnate mai sus.

Păstorii nomazi din a doua porţiune a Muzachiei care se întinde la stânga râului Semeni, precum şi aceia care îşi au aşezările mai la sud, dincolo de râul Voiusa, până aproape de Valona, îşi mână turmele la văratec pe muntele T o m o r (D o m o r). Muntele Tomor (vechiul Τμῶρος, în aromâneşte N d u m o r) se ridică în faţa oraşului Berat (arom. V i l a r d i). El se întinde, la miază-noapte, de la ţărmul stâng al râului Devol, urmând cursul superior al lui Semeni până aproape de comuna românească B i t c u c h i şi L i b o n i a. El formează graniţa naturală între Berat şi Coriţa; ramurile lui de la sud despart ţinutul Coriţa de Colonia. Povârnişurile lui apusene din spre V i l a r d i (Berat) sânt abrupte şi greu de suit; în schimb versantul răsăritean se lasă mai uşor şi pe povârnişurile acestui versant se găsesc păşuni abundente pentru turmele de oi. Pe vremuri, toate turmele păstorilor nomazi dintre Semeni şi Voiusa petreceau lunile de vară pe înălţimele acestui munte, între cele două vârfuri: T o m o r i ţ a - m a r e, în faţa oraşului V i l a r d i (Berat), şi T o m o r i ţ a - m i c ă, mai în spre sud. Mulţimea numelor de localităţi precum: C ă r a r e a l u i L a m p i, P a d e a ş o a r e c l u i, S c â r p a - l a t ă, C h i a t r a - l a t ă (în aceste două nume de loc. avem păstrat cuvântul *lat* din lat. *latus;* astăzi pierdut în dialectul aromân), G u v a l u i M i m a, L e m n u ş a şi alte din domeniul vieţii păstoreşti, despre care vezi în altă parte [2], dau dovada cea mai sigură despre existenţa

---

[1] Cvijić, *La Péninsule Balkanique* (1918) p. 450.

[2] Vezi capitolul „Păstoritul Aromânilor în toponimia Balcanică". Vezi afară de aceea şi C. N. Burileanu, *I Romeni di Albania* p. 183.

păstorilor aromâni de altă dată în porţiunea de munte dintre cele două vârfuri. Astăzi păstorii nomazi din comunele: Crüeghiata, Fracula, Levani, Scrofetin'a, Conisbalte, Ţercovina, Radotina, Besisti, Şcrapari şi altele, îşi mână turmele în spre ramificaţiunile de sud ale lui Tomor, în localităţile Ostroviţa de pe muntele cu acelaşi nume, Protopapà aşezată pe un deal în faţă de Ostroviţa, şi Buşari pe muntele Bufnia. Urme de călive aromâneşti se găsesc şi în alte părţi, însă mulţi dintre păstorii nomazi şi-au schimbat direcţia de văratec, din cauza jafurilor venite din partea Albanezilor.

O altă parte din Fărşeroţii din cătunele aşezate în apropiere de Valona, ca şi mulţi păstori nomâzi din regiunea Artei — ţinutul Ciameria — îşi mutau turmele pe munţii Kiafsez şi Liugu, în apropiere de comuna Bitcuchi. Cu timpul, o parte dintre aceştia nu s'au mai reîntors în locurile de obârşie. Astăzi ei coboară, toamna, la iernatec în ţinutul Ciameria, alţii coboară şi mai jos, până în spre Parga şi în câmpia din ţinutul Prevezei (golful Arta). Foarte mulţi din aceşti păstori nomazi meridionali au încercat să nu mai emigreze cu turmele în timpul iernii. In acest scop, ajutaţi de autorităţile turceşti, ei şi-au creat, cu 60—70 de ani înainte, un centru în Meğidie. Insă obicinuiţi cu viaţa nomadă, cu timpul au început iarăşi să emigreze, şi astăzi îşi mână turmele la iernatec în ţinutul şesos din apropierea de Santi-Quaranta. Unii Aromâni nomazi de aici au trecut marea şi s'au aşezat în părţile meridionale din insula Corfu[1]. Ei sânt originari din satul Licursi.

Trecând la Aromânii din Dangli şi Colonia, aceştia îşi mută turmele la văratec în muntele Gramoste. Pe vremuri, în tovărăşia altor păstori nomazi din nordul Epirului, ei coborau cu turmele şi cu tot avutul lor şi mai departe în direcţia din spre miază-zi, ajungând până la cursul inferior al râului Aspropotam, care se varsă în golful Arta. Ei ajungeau în Grecia până în Acarnania şi Etolia, cunoscute în veacurile de mijloc subt numele Mica-Valahie, în opoziţie cu Tesalia, Marea-Valahie. Pe la începutul sec. XIX, ţinutul care cuprindeà aceste două provincii se alcătuià din patru părţi: Vlahos şi Zigos, în partea stângă a Aspropotamului, şi Valtos cu Xirumeri,

[1] T. Burileanu, *o. c.*, p. 378.

în partea dreaptă [1]. Date despre coborîrea Aromânilor în regiunea din stânga nu avem. In cazul acesta prezenţa numelui Vlahos din această regiune ar puteà fi interpretată ca o veche urmă despre existenţa păstorilor aromâni în aceste părţi. Păstorii aromâni din Albania se coborau numai în districtul Valtos şi Xirumeri. Despre aceste ţinuturi ne vorbeşte şi un pasagiu din hrisovul lui Andronic din 1336 privitor la posesiunile bisericii din Stagus, în care încă de atunci se pomeneşte despre prezenţa Vlahilor, Albanezilor şi Bulgarilor: καὶ τοὺς ὑπο τὴν ἐνορίαν αὐτῆς ὄντας ἱερωμένους βλάχους τε καὶ βουλγάρους καὶ Αλβανίτας [2]. Districtul Valtos şi Xirumeri are forma unui triunghiu şi se cuprinde între malul drept al râului Aspropotam (vechiul Achelous), golful Arta (vechiul golf Ambracic) şi ţărmul Mării Ionice.

Astăzi păstorii nomazi din Albania se găsesc peste tot în acest district, însă mai cu deosebire pe valea râului Aspropotam şi în regiunea păduroasă, cunoscută subt numele Maniana. Cel dintâiu care ne dă, numai în treacăt, veşti despre aceşti Români nomazi este Pouqueville. El îi numeşte Pistichi pe păstorii nomazi din Acarnania şi Vlahi pe cei de pe ţărmul golfului [3]. Insă după Heuzey, care i-a vizitat ceva mai târziu decât Pouqueville şi ne-a lăsat o descriere amănunţită despre aceşti păstori nomazi din Albania, numele lor printre populaţiunile greceşti din Acarnania este Garaguni din Caraguni (purtători de gune negre) şi Arvanitovlahi (Vlahi originari din Albania), aşa cum se numesc încă până azi. El explică şi originea numelui din urmă, adăogând: „Ce dernier nom leur vient de ce que leurs plus anciens cantonnements étaient dans la haute Epire et sur la frontière d'Albanie" [4]. In ce priveşte grupările acestor păstori nomazi pentru anul 1856, când arheologul francez a călătorit prin Acarnania, ni se spune că ei trăesc „par groupes de cinquante à cent familles". Aceste grupuri, pe care noi le numim fălcări, înconjurate de turmele şi de tot avutul lor în vite, alcătuiesc un fel de cătune, pe care păstorii aromâni le numesc stane (un parc, une bergerie, στάνι). Heuzey dă pentru vremea

[1] W. Martin-Leake, *Travels in Northern Greece* I p. 126.
[2] Heuzey, *Mission Archéol.* p. 453.
[3] Pouqueville, *o. c.*, p. 208
[4] L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie.* Paris, 1860, p. 268.

lui 12 stane: „On compte en Acarnanie douze *stanaes*, ce qui porterait le nombre des Valaques, dans cette province, à huit cents familles“. In ce priveşte conducătorul sau şeful unei *stane* (noi vom spune astăzi *fălcări*) tot Heuzey ne dă cele mai preţioase informaţiuni: „Tout stani est sous les ordres d'un chef dont elle porte le nom: on dit la stani de Mihhas, Koutchoupinas, de Sidhéris. Ce n'est pas un chef électif créé d'un jour à l'autre; le pouvoir qu'il exerce, espèce de petite royauté rustique et pastorale, est héréditaire. Cette autorité, consacré par la tradition, est respecté de tous. Il est toujours le plus riche parmi les pasteurs qu'il commande; quelques fois il possède à lui seul la moitié des troupeaux. Personnage tout pacifique, il prétend cependant tenir ses droits d'ancêtres guerriers“ [1]. Toţi aceşti păstori nomazi, odată coborîţi în aceste regiuni, n'au mai fost lăsaţi să treacă cu turmele lor frontiera turcă. Cu toate acestea, ei nu s'au lăsat de viaţa lor nomadă. In acest scop, ei şi-au ales ca loc de văratec regiunile muntoase din spre Kârpenisi (Cărpiniş, formaţiune românească de la *carpen*) şi Agrafa. Păstorii aromâni aşezaţi în partea inferioară a râului Aspropotam s'au îndepărtat în spre sud, ajungând până la Misolonghi. Cei mai mulţi care au rămas izolaţi de restul Aromânilor, cu timpul s'au grecizat, după cum cu mai multe veacuri înainte, tot prin grecizare, au pierit Vlahii băştinaşi din Acarnania, care, după relatările cronicarilor din sec. XII şi XIII, alcătuiau populaţiunea ei de bază. Astăzi numărul acestor păstori nomazi din Acarnania se reduce la cei grupaţi în Maniana, în comunele Surevoli, Cučubina, Caţaro, Ohtu etc., precum şi la păstorii de pe muntele Cărpiniş. Dintre acestea, satul Cučubina este cel mai mare. El se mai numeşte şi Maniana. Mai târziu, acest nume s'a întins asupra întregii regiuni. Despre starea actuală a Românilor din Acarnania, şi în special cei din Maniana, cele mai bune informaţiuni ni le dă Weigand. Observ la acest loc numai că Weigand n'a ţinut seamă de loc de relatările lui Heuzey pentru o epocă mai veche din viaţa acestor Aromâni [2].

Românii nomazi din ţinutul Premeti, acei care se ocupă cu păstoritul îşi mână vara turmele pe munţii din apropierea oraşului Premeti, în localitatea Lioptica [3].

[1] Heuzey, *o. c.* p. 270 şi 272.
[2] Weigand, *Die Aromunen* I, p. 183 şi urm.
[3] Cf. *Lumina*, Anul II (1904), p. 114.

Aromânii din ţinutul Curčao (Coriţa) împreună cu o bună parte dintre păstorii nomazi aşezaţi în oraşele Moscopole şi Şipsca, despre care s'a vorbit mai sus îşi mânau turmele în Tesalia. Aci ei au ajuns până în părţile din spre miază-zi, aproape de Almirò. Câteva cătune fărşeroteşti din apropierea acestui centru dau dovada cea mai sigură că păstorii nomazi din Albania au ajuns cu turmele lor până în sudul Tesaliei. Până pe la 1881, data când Tesalia a fost anexată Greciei, Fărşeroţii din Almirò în fiecare vară se întorceau cu turmele în Albania. După această dată, ei n'au mai putut trece graniţa şi au fost nevoiţi o parte să rămână în Tesalia, iar o altă parte să creeze un nou centru Vlahoiani[1], situat la Apus de Târnova. Cu timpul însă, şi mai ales după data anexării Tesaliei la Grecia, păstorii nomazi din acest ţinut au emigrat spre Caterina; alţii au venit din nou în Pleasa. Aceştia din urmă îşi pasc vara turmele pe Muntele-sec.

Păstorii nomazi din ţinutul Dangli şi Colonia îşi mânau turmele la văratec, cu două veacuri înainte, în părţile apusene ale Macedoniei, trecând dincolo de câmpia Bitoliei, în ţinutul muntos şi bogat în păşuni Murihova, unde încă până azi se află Călivele di Murihova sau Setina, Rodova[2], Papadia, aceasta din urmă aşezată la poalele munţilor Murihova. Primele lor popasuri în acest ţinut îndepărtat de Albania erà Lăpuşneţ, lângă Florina. De aci au înaintat mai departe în munţii Murihovei, care se întind dealungul râului Ţârna, foarte mulţi dintre ei aşezându-se în localitatea numită Ciucura. Insă o altă parte dintre aceşti Fărşeroţi s'au oprit în Pisuderi, Belcamen, Negovan, Biglişta, Băzdrăviţa; alţii au înaintat şi mai departe ajungând până în munţii Niğe, aproape de ţinutul Meglenului. O bună parte dintre aceşti păstori, după cum vom vedeà la sfârşitul acestui capitol, au pierit în massa slavă, şi astăzi, doar tipul brun ca şi alte particularităţi ale Slavilor din aceste ţinuturi muntoase, care lipsesc la ceilalţi Slavi şi se găsesc numai la Aromâni, ne mai vorbesc despre prezenţa, în număr mare, a păstorilor aromâni din aceste părţi.

---

[1] Vezi despre aceste mutări şi Wace and Thompson, *o. c.*, p. 209; Weigand, *o. c.*, 219 şi 287. Despre mişcările Românilor din Albania vezi şi Ernst von Hesse—Warteg, *Die Balkanstaten und ihre Völker*, Regensburg (1917), p. 231.

[2] Cf. *Lumina*, Anul II (1904), p. 173.

Păstorii nomazi din Ciucura, care au scăpat de slavizare, n'au putut să stea multă vreme în munţii Murihova. Cu cincizeci de ani înainte ei au fost nevoiţi să-şi schimbe aşezările din nou. De astă-dată mutările lor se îndreptau în spre sud. Cauza pentru care ei n'au putut să mai stea în Murihova au fost primele mişcări revoluţionare ale Bulgarilor pentru eliberarea Macedoniei de subt Turci. Din Ciucura, ţinutul Murihova, s'au sculat 400—500 de familii subt conducerea celnicilor: *Lţolţa*, *Cuşa*, *Nasta*, *Celea*, *Butcaru*, *Parizea*, *Fotu*, *Gârţu*, *Zdru*, *Ghiza*, *Belu*, *Muşe*, *Bučinana* şi alţii, ducând cu ei 80.000 de oi şi capre şi aproape 12.000 de catâri şi cai. Ei s'au aşezat în apropiere de Vodena (vechea Edessa) în comunele: Gramaticova-Fetiţa, Cândrova şi Patičina, unde se găsesc şi astăzi. Bătrânii, de la care mi-am procurat aceste date, îşi mai aduc aminte şi acum de aşezările lor din Murihova.

In ce priveşte mişcările actuale ale acestor Aromâni, ele se fac în direcţiunile următoare:

Românii din Gramaticova-Fetiţa îşi pasc turmele, vara, în munţii din apropierea Vodenei, în localităţile: Bešbunar, Catraniţa, Livadiţa etc.

Românii din Cândrova vara îşi mână turmele în aceleaşi localităţi, iar, iarna, împreună cu fălcările din cealaltă comună, petrec o parte în câmpia din Vodena şi Jeniğe, o altă parte însă înaintează până la mare, în peninsula Calcidică, aproape de Salonic, în comunele Schia, Beşic, Xeropotami, Sarthi, Ciariči etc.

Românii din Patičina îşi mână turmele la iernatec în satele bulgăreşti din câmpia care se întinde între Vodena şi Carağova.

Dar Românii din Albania n'au înaintat cu turmele numai până în ţinutul Florinei şi de aci apoi în Murihova, ci mulţi din ei au ajuns până în muntele Neaguş deasupra Veriei, acolo unde s'au aşezat cam în aceeaşi epocă, şi păstorii români din Pind de subt conducerea lui *Badralexi*, despre care s'a vorbit mai sus. Aci ei au ocupat comuna Selia-de-sus. O parte dintre aceşti Fărşeroţi îşi mânau turmele la iernatec în apropiere de oraşul Neaguşte; însă o altă parte îşi coborau turmele pe ţărmul mării, aşezându-se în apropiere de oraşul Caterina, de la poalele Olimpului. Cei din Neaguşte, cu timpul, au fondat o

comună numită H u r u p a n i, aşezată la un km depărtare de gara Neaguşte, cu 300 de familii. Jumătate din aceste familii iernează la C a t e r i n a; restul în câmpia Salonicului. Mulţi din aceştia se ocupă şi cu agricultura.

In fine, tot dintre păstorii români din Albania (Fărşeroţi) întâlnim şi în oraşul C a t e r i n a. Aceştia nu sânt nici dintre aceia din Vodena şi nici dintre Fărşeroţii din Selia-de-sus. Ei au venit cu vreo cin.izeci de ani înainte, direct din C i u c u r a, ţinutul M u r i h o v a. La început, după spusa celnicilor *Coriţu*, *Vilenza*, *Pulţa*, *Bechţa* etc. ei veneau în Caterina numai ca să ierneze; mai târziu, când celelalte fălcări din Murihova s'au aşezat definitiv în comunele de lângă Vodena, ei n'au mai plecat cu turmele la văratec în Murihova, ci rămâneau în localităţile din apropiere: S c u t e r n a, S p u r l i ţ e a, M i l e a. Astăzi aceşti Fărşeroţi iernează cu turmele în comunele de lângă mare C h i t r o s (Pidna), P a l i a n i, A y i u l-I a n, N i o c a s t r u şi H r e a n. Cele două din urmă sânt proprietatea celnicului *Zega*, bun patriot român.

4. *Inceputurile de desnaţionalizare ale păstorilor nomazi aromâni în mijlocul Slavilor, Albanezilor şi Grecilor.*

Toate mişcările păstorilor aromâni nomazi, studiate până aci, ne sânt cunoscute, după cum am văzut, parte din însemnările scriitorilor streini de pe la începutul sec. XIX, parte din cunoşterea drumurilor pe care mulţi din ei continuă să le mai facă şi astăzi. Insă, în afară de acestea, au mai fost mişcări care s'au făcut şi în altă parte. Despre acestea astăzi nu avem nici o ştire. Cu toate acestea, presupunem că ele au existat, din cauza urmelor ce au lăsat în mijlocul populaţiunilor streine şi în special în mijlocul Slavilor. Astfel, foarte mulţi păstori aromâni din Albania sau din muntele Gramoste şi chiar din Pind, înaintând cu turmele până prin ţinuturile Ohridei, ajungeau până prin câmpia Bitoliei. Acì, o parte din ei rămâneau în centrele româneşti R e s n a, I a n-c o v e ţ i, T â r n o v a, M a g a r o v a, N i j o p o l e etc.; alţii însă, care formau majoritatea. continuau drumul mai departe, dealungul râului Ţârna, ajungând, după cum am văzut, până în ţinutul M u r i-h o v a. O bună parte din aceşti păstori, prea mult îndepărtaţi de centrele lor, s'au păstrat ca Aromâni până mai acum în urmă; însă alţii s'au slavizat cu desăvârşire şi numai tipul lor ca şi felul propriu al păstorilor aromâni de a creşte turmele ne mai arată că odată ei

au ţinut de „fara armânească“. „Morihovo qui a joué a l'éqopue turque une certaine autonomie, est une région montagneuse propre à l'élevage des bestiaux, assez semblable à la région des Mijaci. Elle comprend un si grand nombre de types valaques qu'on est porté à croire à l'origine slavo-aromoune de cette population. Tout autour de ces montagnes et sur le Niče habitent des pâtres valaques à demi slavisés“ [1].

O altă direcţiune pe unde emigrau păstorii aromâni cu turmele erà şi aceea care începe de la Struga, lângă Ohrida, şi se prelungeşte la miază-noapte dealungul râului Drinul-Negru, până aproape de câmpia din apropierea oraşului Prizren. Pe acest drum înaintau mai mult păstorii nomazi din Albania. Aceştia petreceau vara în călivele lor provizorii sau subt tende, şi toamna se întorceau din nou la şes. Ei se răspândeau peste toţi munţii bogaţi în păşuni şi populaţi numai de Slavi, cuprinşi între Drinul-Negru şi cursul superior al Vardarului. Toţi aceşti Aromâni cu timpul s'au slavizat: „Dans le temps reculé la région était peuplée de pasteurs aromounes, vivant dans des installations provisoires d'été. Les Slaves y ont pénetré au Moyen-Age et se sont mélangés à ces indigènes, tout en fondant probablement leurs propres villages. Par suite de ce mélange, les Aromounes, ont commencé à se slaviser. Les Slaves leur ont emprunté le nomadisme transhumant, le type de leur village, la *pečalba*, en même temps que certaines parties du costume féminin. Plus tard de nouvelles pénétrations se sont produites: des colons aromounes sont venus d'Albanie“ [2]. Despre urmele pe care aceşti păstori aromâni desnaţionalizaţi le-au lăsat printre populaţiunile slave, se va vorbì mai pe larg în capitolul „Influenţa păstorilor aromâni asupra celorlalte popoare balcanice“. Aici mă mulţumesc să mai adaog că aceste mişcări ale lor au putut fi împinse şi mai în spre miază-noapte. Pomenirea celnicatului în oraşele de pe coasta Dalmaţiei, cu atribuţiuni păstoreşti cunoscute numai la Aromâni, nu şi la Sârbi, încă din 1214, poate servì ca cea mai sigură dovadă despre depărtarea mutărilor lor în nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste îndepărtări prea mari de la centrele lor de obârşie, au avut ca rezultat desnaţionalizarea lor [3].

---

[1] Cvijič, *o. c.* p. 441.

[2] Cvijič *o. c*, p. 459. Vezi despre răspândirea păstorilor aromâni printre Bulgari şi A. Ischirkoff, *Bulgarien. Land und Leute* p. 49.

[3] *Naselja srpskih zemalja* Vol. I. p. CXXXII.

De altfel, păstorii aromâni au fost desnaţionalizaţi, în urma ocupaţiunii lor cu păstoritul subt forma lui nomadă, nu numai în ţinuturile slave, dar şi în Albania. Şi astăzi se găsesc regiuni în Albania locuite de Aromâni, care, după cum mi se spune, sânt pe punctul de a se denaţionalizà, deoarece vorbesc mai uşor albanezeşte decât aromâneşte. Nu vorbim, de sigur, de toţi acei păstori aromâni din Sredna-Gora (Bulgaria), din Rodope şi din Tracia, a căror desnaţionalizare în veacul al XVII şi al XVIII erà un lucru isprăvit.

Şi nu numai păstoritul a contribuit la desnaţionalizarea Aromânilor, dar şi agricultura. Dintre păstorii aromâni din ţinutul Zagori, în afară de aceia care au fost grecizaţi din cauza propagandei greceşti, prin biserică, foarte mulţi s'au asimilat elementului grecesc din acel ţinut şi din cauza ocupaţiunii lor cu munca câmpului. Wace şi Thompson, care au vizitat multe centre grecizate din Zagori, au putut face această constatare. Aromânii sedentari din mijlocul Grecilor, în opoziţie cu păstorii nomazi, veneau prea des în contact cu Grecii. La urmă de tot, ei au sfârşit prin a se grecizà. Dintre păstorii nomazi se desnaţionalizau numai aceia care plecau în cete mai mici, înaintând prea departe şi izolându-se printre streini. Acei dintre ei care erau mai numeroşi şi continuau să se reîntoarcă în ţinuturile lor, puteau să se păstreze mai bine decât Aromânii agricultori [1].

II.

Aromânii păstori.

1. *Păstorul aromân, viaţa şi îmbrăcămintea lui. — Originea portului la Aromâni.*

Turmele de oi sânt păzite de păstori numiţi *picurari*. Păstoriţe nu există la Aromâni. Un păstor nu are nevoie să facă ucenicie ca să se pregătească pentru această meserie. Aromânul de munte se obicinueşte din copilărie cu ea, deoarece se naşte şi trăieşte printre păstori. Cu toate acestea, mulţi se obicinuesc cu păstoritul, la început, păscând oile din sat, în apropierea comunei, după aceea trec la munte. La o *cupie* (turmă) de oi, constând de la 800 până la 1000 de capete, se întrebuinţează doi păstori; când turma este mai mare, se pun mai mulţi. Toată ziua păsto-

[1] Wace and Thomson, *o. c.*, p. 201.



ROMÂNIA
DUNAREA
SERBIA
BULGARIA
ALBANIA
NIŞ
Pirot
Lescovaţ
Mitroviţa
SOFIA
Ipec
Pristina
Vrania
DIACOVO
PRIZREN
SCODRA
Radovit
Uzita
Kiustendil
Dubnita
Egri-Palanca
Cumanovo
Tatar-Pazargic
FILIPOPOLE
R. Mariţa
Stanimaca
SCOPIE
Calcandele
Argacic
Giumaia de Sus
Caraciflic
Nidobărsca
Rahova
Tarsina
Veles
Istip
Radoviste
Dibra
Chicevo
R. Vardar
Rasloc
Sofanderi
Satra
Bajdova
Nevrocop
Vlasca
Duşcu
TIRANA
Durazzo
Negotin
Demir Kapu
Stanimaca
Crusova
PĂRLEAP
(Prilep)
Cavadar
Melnic
Lopova
Papaskioi
Petrici
Ramna
Spancea
Crusevo
Terlis
Cernova
R. Mesta
Prosotiani
ELBASSAN
R. Scumbi
Struga
Ohrida
Iancovet
Gopes
Resna
Molovişte
Nijopole
BITOLIA
MURIHOVA
Marihova
Radova
Subotca
Strumnita
Porci
Lipos
Ghevgheli
Cupa
Oşani
Birislav
DEMIRHISAR
Giumaia de Jos
Cartikioi
SEAR
(Seres)
Drama
Carlova
Xanti
Cavala
Doxato
Cerma
CUSNIA
Lunca
Nicea
Pogradet
Presba
Florina
Vodena
Teniee-Vardar
BERAT
Devol
Fieri
Negovani
Pisoderi
Nevesca
Bramaticova
Cadrova
Livadi
Tamareca
R. Galic
SĂRUNA
(Salonic)
CORITA
Valona
Pleasa
Bobostita
Libonia
CASTORIA
Vlaho-Clisura
Hrupiste
Blata
VERIA
Elefterohori
Xirolivadi
Paleohori
Caterina
Gudesi
Tepeleni
Golem
Cosina
Olova
Frateri
Miciani
Corosieni
Lubsca
Tramiste
Premeti
Leascovic
Paliosel
Glina
Conita
Cerapiana
Samarina
Avdela
Smixi
Labanita
Grebena
Calivari
Cojani
Sacistea
Serfice
Fleri
Ghilona
Dimitrios
Chochinopolo
Vlaho-livadi
Alefiohori
Disicata
Ciariciani
Elasona
Dominico
Cutova
Cernovo
Perivoli
Baeasa
Flurca
Turia
Bozova
Palioseli
Caragiaiar
Laris
Revenia
Ormilia
Iariso
G. St. MUNTE
G. CASANDRA
Casandra
Valla
Stighi
Malina
Carita
Litohori
ARGHIROCASTRO
Delvino
Santi-Caranta
Calibachi
Armata
Calive
Dobrinovo
Dreştenicu
Grebeniti
Paliohori
AMINCIU
Vulcuşti
Perister
Cotova
Sirracu
IANINA
TĂRNOVA
Perocai
Vlaholiani
Damasuli
Tuvas
Sucliari
LARISA
Dobas
Abdular
Ciftiliani
TRICALA
R. Salambria
Cardita
Fanar
Velerifico
Bistrita
Arta
Baiaba
CORFU
Plastaria
Mazarachi
Margariti
Mucesara
TESALIA
Pargala
Velestin
Volo
Sesu
Macrinita
Bance
Almeri
G. VOLO
Agrafa
R. Arta
Parga
Preveza
Xiromeri
Catuna
Cărpinis
Aspropotam
Vlahos
ACARNANIA
Zigos
Surevoli
Ohte
Cucubina
Maniana
Misolonghi
ETOLIA
EUBEA
Calchis
ATICA
Patras
ATENA
PELOPONEZ
Aromâni
Megleno-români
ROMÂNII
din sudul
Peninsulei Balcanice
Localităţi locuite şi de Aromâni
Scara
10 5 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 km
Th. Capidan: Românii Nomazi

rul o petrece la munte îngrijind de turma lui şi de sănătatea oilor. Ei mănâncă la turmă, mâncarea care şi-o poartă în traistă. Cei neînsuraţi se duc acasă, cu rândul, şi-şi iau de mâncare; la cei însuraţi le aduc şi femeile mâncare la munte. Seara, de obiceiu, vin să doarmă la stână numai *mătricarii*, care pasc oile *mătrițe* (oi care au fătat şi dau lapte). Ei adăpostesc mai întâiu oile aproape de stână, după aceea se culcă şi dorm, unii afară, alţii în stână. Ceilalţi păstori: b i r b i c a r i, n u t i n a r i, s t i r-p a r i, despre care va fi vorba în capitolul următor, nici nu vin la stână. Fiindcă viaţa păstorului aromân stă strâns legată cu suirea oilor la munte şi coborîrea lor la şes, ea va fi arătată mai pe larg în două capitole care vor urmà. Aici vom stărui mai mult asupra îmbrăcămintei lui.

Deoarece întreaga ţinută a păstorului aromân, atât ca înfăţişare fizică [1], cât mai cu deosebire ca port, are ceva care nu se vede la păstorii celorlalte neamuri din Peninsula Balcanică, iar pentru cercetător prezintă o lature din viaţa lui tot aşà de interesantă ca şi păstoritul, nu voiu intrà în fondul acestui capitol, fără a spune câteva cuvinte şi despre îmbrăcămintea păstorului aromân [2].

Comparat cu portul celorlalte popoare din Peninsula Balcanică, portul la păstorii aromâni şi peste tot la Aromânii munteni, chiar atunci când nu se mai ocupă cu creşterea turmelor, aşà cum se păstrează până astăzi, se prezintă subt acea formă deosebită, care face ca un păstor aromân, ori unde s'ar găsì el

---

[1] Iată cum descrie Pouqueville tipul păstorului nomad: „Les Valaques nomades, qui portent sur leurs fronts hâlés l'empreinte des saisons, sont généralement forts et robustes. Leurs têtes retracent les proportions romaines; et le temps, qui affaiblit les types nationaux, n'a pu, malgré leurs alliances, les confondre ni avec les Grecs, ni avec les Albanais. On leur reproche de la parcimonie, de l'obstination; mais à travers leurs moeurs rustiques, on retrouve une franchise sauvage qui n'existe pas dans le caractère des Levantins. Leurs femmes, douées par la nature du riche coloris dont Rubens a donné le modèle à l'école moderne, n'ont pour beauté qu'une longue chevelure blonde, une bouche vermeille et la fraîcheur de la santé" (*Voyage dans la Grèce* II, p. 218). Acì observ numai că amestecul păstorilor aromâni, prin alianţă, („malgré leurs alliances") cum presupune scriitorul francez care avuse prilejul să-i cunoască cu un veac şi mai bine înainte, este cu desăvârşire exclus, cel puţin pentru Aromânii din Pind.

[2] Despre originea portului la Aromâni vorbeşte în treacăt şi Tache Papahagi în *Grai şi Suflet* I, p. 86.

cu turmele, în munţii Pindului ca şi în Tomor din Albania, în munţii Balcani ca şi în Rodope, să se deosebească, în privinţa aceasta, în mod fundamental, de păstorul grec, albanez, bulgar sau sârb. Acest port se arată relativ vechiu, dacă ţinem seama numai de faptul că la toate tulpinile de păstori aromâni, la cei din Pind şi Tesalia ca şi la cei din Gramoste şi Albania, el a rămas acelaşi. Ceva mai mult, el nu s'a schimbat nici la păstorii grămusteni din Bulgaria şi Serbia, cu toate că, după cum am văzut în capitolul precedent, aproape de două veacuri ei trăesc în munţii Balcani şi Rodope printre Slavi. Această mică constatare ne face să înţelegem, desigur, fără prea multă exagerare, că moda ori cât de mult va fi influenţat asupra portului altor popoare, la păstorii aromâni, însă, s'a izbit de acelaşi spirit de conservatism ce se observă în graiul şi obiceiurile lor.

Deoarece, din cercetările mele în acest domeniu, am putut ajunge la convingerea că îmbrăcămintea păstorului aromân, cu toate înrâuririle ce va fi suferit din partea portului altor popoare, a reuşit să-şi păstreze acea trăsătură caracteristică, care se arată ca ceva specific aromânesc, în cele ce urmează voiu face o expunere amănunţită a tuturor hainelor cu care se îmbracă păstorul aromân, arătând în acelaşi timp şi originea cuvintelor pentru îmbrăcămintea de bază. După aceasta, din compararea portului aromânesc cu portul popoarelor cu care Aromânii vin în nemijlocită atingere, voiu căutà să specific mai de aproape trăsătura caracteristică aromânească, care, în parte, este aceeaşi cu trăsătura caracteristică a portului albanez, amândouă având la bază acelaşi element străvechiu de origine autohtonă. Şi fiindcă, la început, atât bărbaţii cât şi femeile s'au slujit de aceeaşi îmbrăcăminte, în cele ce urmează voiu tratà pe rând mai întâiu îmbrăcămintea la bărbaţi, după aceea îmbrăcămintea la femei.

Portul bărbătesc:

Bărbaţii poartă pe cap *căčulă* sau *căčuṷă*. Nu ştim care va fi fost, în timpurile mai vechi, forma ei. Astázi căčula este un simplu *fes* de pâslă sau de bumbac, de culoare albă şi fără ciucuri. Fesul roşu, ca la Turci, s'a introdus numai la Aromânii sedentari. Fesul alb la păstorii grămusteni se cheamă *k'ileafe*, *k'uleafe* sau *tirlik'e*; el este făcut numai din bumbac. In Pind se mai numeşte şi *barbarúsă*. La Aromânii din Tesalia fesul se deosebeşte ceva de acela purtat de păstorii din Pind: este mai

Păstor din Pind în port obicinuit: cu căčula pe cap şi cu sarica flocată pe umeri Subt sarică vin cunduş-ul, ţipunea, džumindanea, cămeaşa cu cl'ine şi catasarcu. Pe picioare: čoariţ susţinuţi de calţavete şi ţăruh'e (opinci) cu naču (vârful îndoit).



Celnic fărşerot din ţinutul Vodena îmbrăcat în s a r i c ă, c u n d u ş, ţ i p u n e şi celelalte.



1

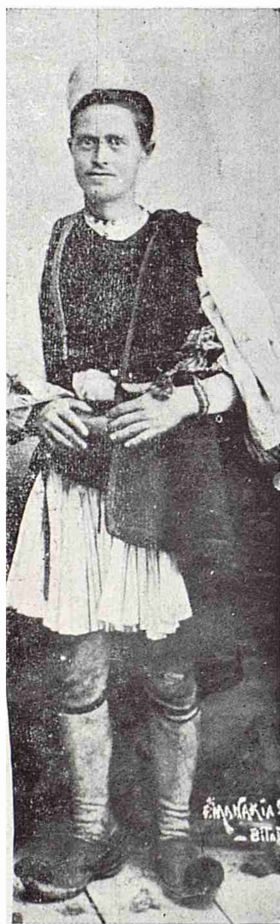


2



3

Români din Pind îmbrăcaţi:
1 în mal'ot, 2 în ţipune şi 3 în tălăgan.
(După Wace and Thompson, *o. c.*)





Păștori din Pind cu portul puțin schimbat,





Români grămusteni din Serbia şi din Bulgaria
cu portul puţin schimbat şi cu turban pe cap.



Români din Pind în port de sărbătoare.



Băiat îmbrăcat în mal'ot.
(După Wace and Thompson *o. c.*)



Români din Pind în port obicinuit.



Români din Veria în port obicinuit

strâmt şi mai înalt, prevăzut cu broderii de mătase în culori[1].

Pe trup se poartă *cămeaşe*, din pânză de bumbac simplu sau amestecat cu in. Ca lungime, ea ajunge numai până la genuchi, are mânecile largi, însă încheiate la mână, şi de la brâu în jos, pe dinainte, cade peste genuchi în mai multe cute dese. Această cămaşă se numeşte *cămeaşe cu cl'ine*. Subt cămaşă păstorii grămusteni mai poartă şi o flanelă de lână, cu mâneci lungi şi scurtă până la brâu, pe care păstorii din Pind o numesc *catasarcu;* cei din Gramoste şi din Macedonia *gădzoafă*, iar cei din Balcani şi Rodope *cămiğeală*. Peste cămaşă se poartă de obiceiu *ğumindane* sau *ğimădane* (la Grămusteni: *ğumădane*), care este de postav, fără mâneci şi acoperă pieptul şi spatele până la brâu; *ğumindanea* nu se încheie la mijloc, ci la dreapta sau la stânga cu *zave* (copci), căci aripile au două feţe şi atunci se poate încheià, când într'o parte, când într'alta. Alţii poartă *ilek'e*, un fel de fermeneà fără mâneci care ajunge până la mijloc, cu aripile trecând una peste alta şi brodate cu *găitan* sau *ibrişime*. Această ilek'e la păstorii din Pind este aceeaşi cu ğumindanea, numai că se încheie la mijloc cu *anasturi*. La păstorii grămusteni *ilek'ea* se mai numeşte *şcurtacă*. Tot Grămustenii mai poartă şi un altfel de *şcurtă*, numită *cupăran*.

Peste acestea vine *ţipunea*, un fel de tunică pe care păstorii fărşeroţi o numesc *şigune* (şagune). Ea este făcută din lână, de culoare albă şi neagră, la Fărşeroţi numai albă, lungă până la genuchi, fără mâneci pe talie şi cu mai multe clinuri la spate. Pe dinainte nu se încheie; în dreapta şi în stânga vine câte un buzunar, numit *supane*. Ea stă deschisă, ca să se vadă *ğimădanea* şi *cămeaşa cu cl'ine*. Această haină este cu atât mai elegantă cu cât are la spate mai multe falduri. De obiceiu *ţipunea* sau *şigunea* de sărbătoare are până la 20 de falduri, cea de rând numai până la şase.

Moi Hristu ali Marine,	Măi Hristu al Marinei,
Şagunea cu nao cl'ine,	Şagunea cu nouă cline,
Custura cu trei sinğili .	Briceagul cu trei lanţuri.

Burileanu, *I Romeni di Albania* p. 120.

[1] Şì păstorii albanezi poartă fes alb „Die jetzt allgemeine Mode des roten Feses ist jedoch wenigstens bei der christlichen Bevölkerung von Mittelalbanien kaum hundert Jahre alt. Früher trug man schwarze oder weisse Filzmützen ähnlicher Form, welche in einigen abgelegenen Strichen auch jetzt noch getragen werden" (J. G. v. Hahn, *Alban. Stud.* 1854, p. 29).

Când *şigunea* este prevăzută cu mâneci despicate şi lăsate să atârne, atunci ea se cheamă la Grămusteni şi la Fărşeroţi *dulumiču* (albu k'indisit cu laiu), iar *dulumă*, când şigunea are mâneci şi este de culoare neagră.

Peste ţipune se poartă *cunduş(e)*, la Grămusteni *cănduşe*, sau *şcurtu*, *şcurtacă* Aceasta este o haină făcută din *şiac* sau *aδimtu*, scurtă până la brâu şi are mânecile crăpate, pe dinăuntru, de la umăr până la cot, pe unde se văd mânecile cămăşii. Când este cald, mânecile atârnă la spate.

Peste aceasta, cei mai bătrâni poartă *sar(i)că* de culoare neagră, la Fărşeroţi albă. Este ceva mai scurtă decât ţipunea, deschisă pe dinainte şi croită bine pe talie. Mânecile la sarică sânt deschise, au forma triunghiulară şi sânt ceva mai scurte. Deoarece sarica se poartă pe vreme mai rece, de cele mai multe ori ea este prevăzută cu lână în şuviţe mai lungi, pe dinăuntru. In unele părţi sarica se mai numeşte şi *gunelă* (*γunelă*). Fărşeroţii întrebuinţează şi *gună* „flanelă" de culoare vânătă, neagră sau cafenie[1]. In cazul acesta ea se numeşte *flucată*.

In zile de sărbătoare, mai rar în cele de rând, se mai poartă încă o haină care se cheamă *mal'ot*. Este croit pe talie ca şi ţipunea, însă ceva mai lung decât aceasta, pe care o ascunde, şi este prevăzut cu mâneci. In afară de aceasta *mal'ot*-ul este singura haină care se poate încheià pe dinainte, până la brâu, cu trei sau patru nasturi. De la brâu în jos stă deschis ca să se vadă clinurile cămăşii. *Mal'ot*-ul are *zărculă* (glugă). La unii zărcula este cusută de *mal'ot*; la alţii ea este prinsă de nişte nasturi făcuţi din şaiacul *mal'otu*-lui sau din găitan roşu-închis sau negru, din care se fac şi cheutorile.

Tot în felul acestei haine păstorii aromâni mai poartă şi *tălăgan*. Deosebirea între tălăgan şi mal'ot nu este mare. *Tălăgan*-ul este ceva mai scurt, este prevăzut cu aceleaşi mâneci, numai nu se încheie pe dinainte, însă şi el, la spate are o *zărculă*. Fărşeroţii îl numesc *căpote cu zărculă*. La Aromânii din

[1] Vezi despre portul *gunei* la Fărşeroţi şi C. N. Burileanu (*I Romeni di Albania* p. 213) care i-a cunoscut mai de aproape: „Nel vestiario questi farseroti si differenziano dai moscopoleni e dagli Albanesi della medesima regione, portando . . . la caratteristica flanella *gunea* o *guna* di color azzuro scuro, castagno o nero. In turco la guna nera è detta *caraguna* (cara-nero), onde l'appellativo di *Caraguni* appropriato a questi romeni dai turchi e qualche volte dai romeni della Macedonia".

Veria tălăganul, după materia din care este făcut, este de două feluri: *tălăgan di aδimtu*, de culoare neagră, tălăganul chervanagiilor, şi *tălăgan di gravanò*, tot negru, pentru acoperit în timpul nopţii şi pentru ferit de ploaie. Din cauza asemănării prea mare ce există între mal'ot şi tălăgan, în unele sate din Epir, *mal'ot*-ul se numeşte *tălăgan*. Tălăganul de gravanò se poartă mai mult de către comercianţii de lânuri, nu şi de chervanagii.

In fine ultima piesă de îmbrăcăminte este *tâmbarea*, făcută din *căprină* (păr de capră). Ea vine tot pe talie, bine înţeles nu ca celelalte piese de îmbrăcăminte, însă are mânecile desfăcute, în formă de platcă. Ca şi capotul, tâmbarea este prevăzută cu *zărculă* (glugă). Ea se poartă numai în timpul iernii, când este frig; iar vara păstorii şi chervanagiii se folosesc de ea în timp de ploaie şi noaptea, la culcare, când se învelesc cu ea.

Ca cingătoare păstorii aromâni poartă *brân*, (la Grămusteni) *bârnu*, (la Fărşeroţi) *băr*, având de obiceiu dungi colorate. Cu *brânlu* Aromânii se încing peste ţipune, niciodată peste cămaşă şi sarică. El este de lână, de culoare roşie, albă sau vânătă. Peste brân păstorii şi unii din chervanagii poartă *sileafe*, numită şi *sileah'e*, *čileah'e*, adecă „seleaf" turcesc, făcut din piele, mai larg pe dinainte şi cu 3—4 despărţituri, în care se vâră *cuţutlu*, *cama*, *cumburea*, *piştolea* (la Fărşeroţi), *altipatlarlu* precum şi *mânearlu* (amnarul) cu *custura*. Aceste două din urmă sânt legate de *silivar* (lanţ) ca să nu se piardă.

Pe picioare păstorul aromân nu poartă nici un fel de pantaloni subt formă de cioareci, nădragi, iţari sau berneveci, ci numai *zmeane* (izmene), făcute din aceeaşi pânză ca şi cămaşa. Ele sânt susţinute de o cingătoare *părcăzon*, care trece prin îndoitura izmenelor făcută la marginea de sus şi iese la cele două căpătâie de dinainte. Pânza din care se fac izmenele este de obiceiu albă; la păstorii grămusteni am văzut şi izmene de culoare vânătă.

Peste izmene se poartă *čoariţ* cu tuzluci sau fără. Aceştia se încheie cu copci şi sânt strânşi bine pe picior, începând de la glezne peste genuchi până pe la jumătatea coapselor. Cioarecii sânt de obiceiu albi. Copiii poartă şi cioareci roşii, negri sau vineţi. Ei sânt susţinuţi cu bete numite *calţavete*, care se înfăşoară dedesuptul genuchiului. Marginea de sus de la *čoariţ*, ca să stea bine întinşi, se leagă de *părcăzon* cu o sfoară care se numeşte *stringl'e*.

Piciorul este încălţat cu *lăpudz*, (la Grămusteni şi Fărşeroţi) *părpodz* „ciorapi“.. Grămustenii poartă, pe alocuri şi numai în timpul iernii, şi *călčuń* făcuţi din şaiac. Peste ciorapi vin *ţăruh'e* „opinci“. Acestea au vârful, care se cheamă *načŭ*, bine ascuţit şi îndoit pe dinainte. Opincile Aromânilor sânt un fel de jumătăţi de ghete, fără sfori. Proprietarii de turme ca şi meseriaşii, poartă pe picior şi *curδeli*, un fel de jumătăţi de ghete, deosebindu-se de *ţăruh'e* prin aceea că n'au vârf, iar orăşenii încălţăminte obicinuite.

Portul femeiesc:

Femeile poartă pe cap, de obiceiu, *čăčulă* (*čačuŭă*), care nu este decât un fes roşu numit la Fărşeroţi *čupare* (în Olimp *ţipare*), împrejurul căruia se înfăşoară cosiţele, sau o *măndilă* „batistă“, care, la femeile mai bătrâne, este vânătă. Din cauza cuparei, toată čoafura capului la fărşeroate este ceva mai înaltă decât la celelalte Aromâne. Tot la Fărşeroţi fetele poartă *čuparea* simplă, iar nevestele au în faţă, deasupra frunţii, câte o făşie brodată şi susţinută de o legătură vânătă, care înfăşoară partea inferioară a čuparei, acoperind puţin şi fruntea. Fărşeroatele bătrâne îşi învelesc čuparea cu o pânză albă. Această pânză este aranjată în aşa fel încât întreaga coafură devine mai înaltă şi ceva mai voluminoasă. Aceasta este legătura pe care ele o numesc de obiceiu *čičeroańă* sau *čičeroană*. La Grămusteni coafura femeii este şi mai complicată. Femeile bătrâne îşi înfăşoară fruntea cu *balţu* „pânză albă“. Peste acesta vine o năframă neagră, *şimie*, care acopere tot capul, afară de partea de dinainte, unde se vede *balţul*. Cele mai tinere poartă, în unele părţi, în loc de balţ, *ţipă*, un fel de năframă din pânză de mătase, de obiceiu colorată, peste care vine *şimia*. Femeile care n'au atins vârsta de 40 de ani, după aceea, miresele precum şi fetele, poartă *căčulă* cu un *tas de asime* (de argint) pe deasupra, având împrejurul lui un baier de bani de argint, iar la marginea de jos a căciulei un şir alcătuit din tot felul de monede în aur şi argint, pe care ele îl numesc *arăδărik'e di flurii*. Subt aceasta mai vine un baer de mărgele de toate culorile, dar mai cu deosebire albe, care cade pe frunte. Acest baer se cheamă *liliče di mărdzeale* „flori de mărgele“. Un ultim şir de piese de argint numit *liliče di asime* „flori de argint“, care cade pe frunte şi o acoperă aproape peste tot, completează întreaga

coafură. In afară de aceasta, se mai adaogă şi alte panglici cu tot felul de zorzoane. Toate acestea împreună cu întreaga coafură sânt susţinute de o făşie de pânză, brodală cu mărgele, numită la unii *părtiţă*, iar la alţii *mogur*. La urechi se poartă *veri* sau *ming'uşi* „cercei“.

Pe trup se poartă *cămeaşă albă cu liliĉe* (cu râuri). Peste cămaşă femeile grămustene îmbracă un *k'eptar* de lână, iar Fărşeroatele un fel de bolerò de culoare vânătă şi împodobit cu tot felul de broderii, numit *coaĉe*. Peste acestea vin *cunduşu* şi *fustanea* „rochia“. Pe dinainte, se lasă *poala* sau *puδeaṷa* "şorţul", încins de obiceiu ceva mai jos de mijloc cu *dizgă*. La Fărşeroate, hainele sânt deschise la piept.

Peste acestea vine *ţipunea* sau *şigunea* mai lungă decât cea bărbătească; ea ajunge până la glesne. La Aromânii din Epir fetele tinere poartă peste rochie *ţik'etă* de stofă mai fină, de obiceiu brodată în fir. Peste aceasta nu se mai îmbracă nimic. Dacă nu se poartă *ţik'eta*, atunci atât fata cât şi femeia măritată îmbracă *dulumă*, care este aceeaşi cu ţipunea: n'are mâneci, nu se încheie pe dinainte şi este lungă până la glesne. Femeile mai bătrâne poartă şi *paltò* (scurteică îmblănită). Celelalte femei mai în vârstă poartă peste ţipune sau şigune *sar(i)că*, aceeaşi ca şi la bărbaţi, prevăzută pe dos cu păr de lână în formă de şuviţe, numai că este mai uşoară şi împodobită cu cusături la piept, la marginea buzunarelor şi în dos. Această sarică la Fărşeroate se mai cheamă *gunelă*[1].

La mijloc femeile se încing cu brâu alb sau de culoare închisă. La Fărşeroţi fetele tinere poartă *curaṷă largă* sau *culane* (colan) împodobit cu tot felul de broderii. Atât brâul cât şi curaua, se încheie în faţă cu un fel de agrafă de argint numită *ĉuprecă* şi *ĉuprak'e* (*di asime*). Ea se deosebeşte de paftalele purtate de Bulgăroaice prin aceea că sânt mult mai mici — numai la Grămusteni şi Fărşeroţi ceva mai mari — şi lucrate cu mult gust artistic de către argintarii aromâni. Fărşeroatele şi o parte dintre Grămustene, care, mai mult decât femeile Aromânilor din Pind, ţin foarte mult la podoabele sclipitoare, au atârnate de *ĉuprak'e* mai multe lănţuşoare, având la capătul fiecăruia câte

[1] Nă mul'ari alăxită tu strańe lăi, cu sarică ică cu *gunelă*, cu floaţe anapuda (o muiere îmbrăcată cu haine negre, cu sarică sau cu gunelă cu lână pe dos). Cf. *Frăţil'a*. Anul I 137.

o cruciuliţă, o cutiuţă de argint pentru bani, un briceag etc. Femeile din Pind poartă numai briceagul atârnat de un lanţ numit *alsiδă*.

Pe picioare se poartă *lăpudz* şi ghete. Fărşeroatele şi Grămustenele, la lucru, umblă desculţe.

Tot ca chestiune de podoabă, adăogăm aici la îmbrăcăminte, că Fărşeroatele, mai ales cele mai tinere, se t a t u e a z ă. Ele îşi fac tot felul de semne pe frunte, dar mai ales cruci. La început, crucile se obicinuiau numai în regiunile în care, alături de Albanezii creştini, se găseau şi Albanezi musulmani. Deoarece şi Albanezoaicele se tatuează, femeile creştine, ca să se deosebească de Albanezoaicele musulmane, se tatuau făcându-şi semne în forma crucii.

Se înţelege că portul păstorilor aromâni îndepărtaţi din locurile lor de origine a suferit unele schimbări, subt influenţa portului neamurilor cu care au venit în atingere. Insă această schimbare se observă mai mult la aceia care au devenit sedentari. Astfel, cei din Veria au adoptat şalvarii de postav negru; care, în unele locuri, au pătruns şi la Aromânii din Pind; iar o parte dintre Grămustenii din Bulgaria poartă pe cap un turban albastru, întocmai ca Bulgarii din Tracia, care l-au împrumutat de la Turci[1]. In unele părţi din Albania, portul femeiesc se aseamănă cu cel albanezesc. De asemenea mulţi Fărşeroţi, ca să nu fie atăcaţi de bandele albaneze, se îmbracă în costum albanezesc. Acest costum la unii, cum sânt o parte din Aromânii din Beala, s'a împământenit[2]. Insă, după cum am spus la începutul acestui capitol, toate aceste influenţe neînsemnate nu schimbă întru nimic trăsăturile fundamentale ale portului aromânesc, care rămân ca ceva specific numai pentru păstorul nomad aromân.

*

Luând acum în cercetare portul descris la bărbaţi ca şi la femei, şi eliminând dintr'însul elementele mai nouă, împrumutate de la celelalte popoare balcanice, vom observà că, din punctul de vedere al originii cuvintelor, el arată două straturi bine distincte: unul vechiu şi altul mai nou.

In stratul vechiu avem: c ă č u l ă, c ă m e a ş ă, z m e a n e, k' e p t a r, b r â n, s a r i c ă şi t â m b a r e.

---

[1] Const. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* p. 119.

[2] C. N. Burileanu, *I Romeni di Albania* p. 216 şi urm.; 260 şi urm.



Fărşeroată cu čupare pe cap.



Fărşeroată din Corfu cu port puţin schimbat.



Fárşeroate din Curčao (Albania).





Fârşeroate din Muzachia (Albania).

(După C. N. Burileanu *o. c.*)





Fărşeroate din ţinutul Vodena.

(După C. N. Burileanu *o. c.*)



Romàncă din Pădz (Pind) cu port
modificat după portul slav.



Româncă din Aminciu (Meţovo) în Pind.



Femei din Samarina îmbrăcate în s a r i c ă şi d u l u m ă.

(După Wace und Thompson, *o. c.*)

In stratul mai nou: ţ i p u n e, c u n d u ş, t ă l ă g a n, m a-l' o t şi č o a r i ţ.

De fapt, piesele de îmbrăcăminte din aceste două straturi alcătuesc portul specific al păstorului aromân, fie el din Pind, din Gramoste sau din Albania, şi aflându-se împrăştiat cu turmele în Grecia veche, în Macedonia, în Bulgaria, în Serbia sau pe coasta Dalmaţiei.

Vechimea cuvintelor din primul strat este indiscutabilă. Ea începe din epoca substratului linguistic, trece prin epoca romană şi ajunge până la primele veacuri de atingere cu Slavii. Intr'un studiu ca cel de faţă, mai mult cu caracter etno-istoric decât filologic, nu voiu încercà să mă ocup cu raportul formal ce există între *brânu-l* şi *căčula* aromânească şi între formele corespunzătoare din limba albaneză *bres* şi *kεsul'ε*. Insă, ori cum, vorbind despre vechimea lor, şi făcând numai simpla constatare că ele se găsesc aceleaşi la Aromâni şi la Albanezi — fără a puteà fi dovedite ca împrumuturi reciproce — trebue să admitem că, întru cât nu ne pot veni de la celelalte popoare balcanice, ele reprezintă vechi rămăşiţe din graiul substratului linguistic traco-iliric. Formele din epoca romană sânt reprezentate prin *cămeaşă* (< camisia), *k'eptar* (< pĕctus + -arius), *sarică* (< *sarĭca* pentru *serica*) şi *tâmbare*, cu origine nu prea lămurită. Acest cuvânt există în limba ital. *tabarro*, fr. *tabard* etc. şi presupune o formă latină *tabarrus*, dată deja de Cipariu. Pentru noi este interesantă prezenţa lui în dacoromână: „Luaţi-i *tâmbariul* şi o bateţi". (Dosofteiu, *Vieţile Sfinţilor* 7) etc. etc. Această constatare ne duce la concluzia că întru cât el nu există la celelalte popoare balcanice, în schimb însă se găseşte la popoarele romanice, cuvântul trebue să fie vechiu în limbă. In cazul acesta, greutatea ce ar prezentà pentru limba română păstrarea lui *b* între două vocale dintr'o formă *tabarrus* s'ar puteà înlăturà prin admiterea existenţii unui **tambarrus*. In cazul acesta am aveà încă o formaţiune de felul lui **sambata* din care a ieşit *sâmbăta*, alături de *sabbatum* (Cf. Meyer-Lübke REW. 7479; *Dacoromania* I 436; II 810), deşi nu avem o potrivire perfectă între aceste două forme, mai ales că într'unul avem nu singur *b* intervocalic, iar într'altul doi *b*. Din atingerile cu Slavii avem *zmeana* (< *izmĕna*).

Trecând la al doilea strat de cuvinte, în care intră piesele

de îmbrăcăminte oarecum mai nouă, observăm că, după origine, toate sânt de provenienţă străină:

ţipunea, există la toate popoarele balcanice: ngr. τσιπούνι tradus prin χελέκι με χειρίδας κρεμαμένος (vestă cu mânecile atârnate); sârb. *zubun*; dacor. *zăbun*; alb. *džipun*. Toate vin dintr'o formă romană transmisă tuturor popoarelor balcanice, prin Veneţieni, *zipon*, *zupon*, şi relevată pentru întâia dată de Cihac (II, 581). Forma neogreacă ar puteà fi un împrumut din aromâneşte.

Cunduşu, la origine, ar fi trebuit să se pronunţe **kuntuş*. Această formă, potrivit trecerii lui *nt* în *nd* la Aromânii din Epir, a ajuns regulat la pronunţarea actuală, din forma turco-tătară *kontoš*, cu o difuziune extraordinară. Există la Greci: κοντόσιον (atestat la Daničić); după aceea la Bosniaci, Sârbi şi Crcaţi: *kontuš*, *kuntoš* şi *kuntuš*, atestat într'un spomenic încă în 1406 (vezi în *Rječnik*) cu înţelesul de haină îmblănită, de aci apoi blană, cojoc; la Unguri *köntös*; la Poloni *kontusz* ar fi o haină care face parte din portul lor naţional (vezi Linde, *Slownik*) — şi la Dacoromâni *contăş*. Cuvântul a trecut la Aromâni, judecând după *o* final trecut în *u*, de la Sârbi. La aceştia găsim alături de forma originală *kontoš* şi *kontuš* precum şi *kuntuš*. Un împrumut sârbo-croat de la păstorii aromâni ar fi mai puţin probabil şi pentru faptul că cuvântul există şi la Poloni.

tălăgan (*tàlăγane*), după formă, nu este cuvânt vechiu. Se găseşte la Albanezi: *talagan*, *talagane* „Mantel mit Kapuze" (G. Meyer, EWA 423); la Greci: ταλαγάνι „capote courte"; la Sârbi şi Montenegrini *talagan* „Oberkleid für Männer" (Karadžić). De la cine va fi trecut la păstorii aromâni, nu pot precizà, deoarece forma aromână se potriveşte cu toate. Pentru noi este important să ştim că cuvântul nu este prea vechiu în dialect.

čoariţ au origine nesigură. De fapt însă sânt aceeaşi cu *cioarecii* din dacoromână şi ca atare n'ar puteà fi despărţiţi de un prototip străvechiu, din care au ieşit amândouà formele: aromână şi dacoromână. Astăzi cuvântul se aduce în legătură cu turc. *čaryk* „espèce de chaussure legère que portent les pâtres et les paysans: chaussure en cuir que portent les villageois" (Samy-bey Fracheri, p. 460), ceea ce este puţin probabil. Trecerea de înţeles de la „acoperişul piciorului până la gleznă" la acela de „ghetre, acoperişul piciorului de la gleznă în sus", cum este peste tot în arom. şi în parte există şi în dacor. (cf. Tiktin, *Dicţ. Rom.*

Germ.) şi de aci apoi la acela de „iţari“ din dacor. s'ar explicà cu greu. Ar rămâneà obscure şi căile de pătrundere în cele două dialecte, mai cu deosebire că el nu există în niciuna din celelate limbi balcanice, de unde ar fi putut trece la Români. Eu cred că cuvântul este mai vechiu decât influenţa turcă. El ar puteà sta în legătură cu arom. *čor* (picior) şi *čoară* (sfoară de legat ciorapii). In orice caz originea cuvântului rămâne obscură.

*

Din această identificare a cuvintelor din cele două straturi rezultă, în primul rând, că din vechea îmbrăcăminte a păstorului străromân astăzi ne-au mai rămas c ă č u l a, c a m (e) a ş a, b r â u l, k'e p t a r u l, s a r i c a şi t â m b a r e a şi, poate, *cioarecii*. Dintre acestea, k' e p t a r u l la păstorii aromâni nu se mai obicinueşte, el a fost înlocuit prin *ilek'e* şi toate celelalte forme înşirate mai sus. Dacă ţinem seamă însă de difuziunea lui la celelalte popoare balcanice, prin mijlocirea păstorului aromân, trebue să admitem că în timpurile mai vechi el a fost purtat şi de păstorii aromâni. Astazi k'eptarul este purtat numai de femei. In al doilea rând mai rezultă faptul că piesele de îmbrăcăminte din categoria a doua, *ţipune*, *cunduşe*, *tălăgan*, oricât de caracteristice ar păreà ele pentru portul păstorului aromân, sânt, după cum arată numele lor, de provenienţă streină. De altfel, lucrul acesta se observă şi din forma deosebită în care ni s'au păstrat ele în amândouă dialectele: la Aromâni avem: *ţipune*, *cunduş(e)*, la Dacoromâni *zăbun*, *contăş* etc. Aceasta este încă o dovadă că numele cu haina n'au intrat la Români în vremea când Aromânii şi Dacoromânii erau laolaltă, ci fiecare a pătruns direct sau indirect pe căi deosebite.

Insă recunoscând toate acestea, nu trebue să trecem cu vederea tipul original ce se observă în portul păstorului aromân, chiar atunci când, după un examen amănunţit asupra originii pieselor de îmbrăcăminte, ştim că numai unele din ele sânt vechi, şi restul de provenienţă mai nouă. Acest tip a făcut pe toţi călătorii streini, care au vizitat Peninsula Balcanică, să nu confunde niciodată pe păstorul aromân cu păstorii celorlalte neamuri. In privinţa aceasta Weigand, vorbind despre portul Aromânilor, spune că portul Albanezilor, Turcilor, Grecilor şi Bulgarilor este aşa de deosebit de acela al Aromânilor încât niciodată nu se poate face o confuziune între unul şi altul[1]. Aceasta însemnează

[1] G. Weigand, *Die Aromunen* I p. 264.

că portul original al păstorului aromân, oricât de influențat va fi fost, prin introducerea de piese de îmbrăcăminte streine, totuşi el a reuşit să se păstreze nu numai deosebit de portul celorlalte neamuri, dar şi cu un caracter specific al lui, care rezultă din eleganța şi bogăţia lui, faţă de portul sărăcăcios şi de împrumut al Grecilor, şi faţă de portul extrem de greoiu al Slavilor. Iar eleganța portului la Aromâni constă în croiala hainei pe talie şi mai cu deosebire *în mulțimea faldurilor ce le face de la talie în jos*. In privința aceasta, la descrierea fiecărei piese de îmbrăcăminte, am spus că, dintre toate, cămaşa şi ţipunea, pentru ca ele să fie elegante, cea dintâi trebue să facă cât mai multe falduri pe dinainte, iar a doua cât mai multe falduri la spate.

Cercetând acum portul popoarelor cu care păstorul aromân vine în nemijlocită atingere, mai întâiu trebue să ne ocupăm de Greci. Grecii din apropierea Aromânilor sânt de două feluri: Români grecizaţi şi Greci adevăraţi. Printre cei dintâi socotim pe aşa numiţii *Cupăčari*. Aceştia ocupă o regiune situată în partea răsăriteană faţă de locuinţele Aromânilor din Pind, întinzându-se de la miază-noapte spre miază-zi între Samarina şi graniţa de nord a Tesaliei. Portul lor este identic cu acela al păstorilor aromâni. Cupăčarii poartă pe cap căčulă, pe care ei o numesc *skúk'a* sau *skufk'a* (σκούφκ̯α, σκούφχ̯α); pe trup, în afară de cămaşă, *ğumindani* şi *pišli*. Aceasta din urmă este identică cu ceea ce Aromânii numesc „cunduş". Peste *pišli* poartă *țipuni* (τσιπούνι). Celelalte piese de îmbrăcăminte sânt: *talaγani*, *mal'ot* şi *flukata* (= sarica). De la brâu în jos, sânt îmbrăcaţi cu *hulevy̯a* (χουλεύγια) care sânt identici cu cioarecii la Aromâni, iar pe picioare cu *tšorapla* (τσιοράπλ̯α) „ciorapi". Peste ciorapi poartă opinci din piele de porc sau de bou, susţinute de sfori care se leagă împrejurul piciorului. Croiala hainelor este la fel ca aceea a Aromânilor, numai ceva mai grosolană. Cum că Cupăčarii au fost odată Aromâni, aceasta se dovedeşte nu numai din unele localităţi din ţinutul lor, în care se mai păstrează dialectul aromânesc, dar şi din mai multe cuvinte şi particularităţi aromâneşti din graiul lor grecesc[1]. Alături de aceştia, vin Grecii din H a s i a cunoscuţi de către Aromâni supt numele de *Hăşoți*. Aceştia trăiesc în apropierea Cupăčarilor. Şi portul acestora este identic cu acela al păstori-

[1] Cf. Weigand, *Die Aromunen* I p. 130 nota; Wace and Thompson, *o. c*, p. 30.

lor Aromâni, cu singura deosebire că ei, în loc de cioareci în felul celor purtaţi de păstorii aromâni, poartă nişte ciorapi lungi. Opincile lor sânt tot din piele de porc sau de bou, ca acelea pe care le poartă Cupăčarii. In ce priveşte provenienţa acestui port, întru cât el se deosebeşte de acela obicinuit la Grecii din interiorul Greciei, identificându-se cu portul păstorilor aromâni, originea lui aromânească apare indiscutabilă. Ceva mai mult, chiar portul Grecilor din Grecia propriu zisă arată elemente pe care specialiştii în materie nu şi le pot explicà decât numai ca înrâuriri din partea păstorilor aromâni [1]. Iată de ce socotesc că, după această mică expunere a punctelor de asemănare între portul aromânesc şi portul grecesc, şi după cele ce vom vedeà mai departe asupra acestui din urmă port, nu se poate admite o influenţă grecească asupra portului aromânesc.

După Greci, vin Bulgarii. Despre o influenţă a portului bulgăresc nici nu poate fi vorba, căci nu există nici un punct de asemănare între unul şi altul. Ceea ce ar fi ceva asemănător, după unii scriitori streini, este, după cum se va vorbì mai pe larg în alt capitol, de provenienţă aromânească. Preţioase informaţiuni despre portul Bulgarilor de pretutindeni ne dă, acum în urmă, Ischirkoff [2]. Din cetirea întregului capitol „Trachten“, bogat în amănunte, n'am putut găsì nimic care să se asemene cu portul păstorilor aromâni. In schimb, există multe asemănări, după cum observă N. Iorga [3], cu portul Românilor din stânga Dunării.

Rămâne de cercetat numai portul albanezesc.

In ce priveşte pe Albanezi, deşì portul lor se deosebeşte de acela al Aromânilor, cu toate acestea, examinat mai de aproape, el arată aceleaşi trăsături caracteristice care se văd şì la Aromâni.

Din întreaga îmbrăcăminte a Albanezilor, cămaşa cu falduri multe pe care ei o numesc *fustan* (= fustanelă) formează semnul caracteristic prin care ei se deosebesc, în port, de popoarele cu care se învecinează. Această fustanelă, care se va fi desvoltat odată dintr'o simplă cămaşe cu mai multe falduri, cum este la

---

[1] Vezi despre aceasta capitolul „Influenţa păstorilor aromâni asupra celorlalte popoare balcanice“.

[2] Prof. Dr. A. Ischirkoff, *Bulgarien. Land und Leute* II Teil. Leipzig (1917) p.24 şi urm.

[3] N. Iorga, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. VII. ème année N-os 1—3 p. 16.

Aromâni, astăzi nu-i decât o fustă cu sute de încreţituri, care se îmbracă de la mijloc în jos, căzând, în cât mai multe falduri, la Albanezii din sud (Toschii) până la genuchi, iar la Albanezii de nord (Gheghii) ceva mai sus de glezne. Portul ei nu este răspândit pretutindeni, cum este cămaşa cu falduri la Aromâni. Fustanela albaneză se poartă numai la Toschi peste tot, iar la Gheghi ea este aşa de rară, încât e pe cale să dispară. De altfel, atât la Toschi cât mai ales la Gheghi ea a ajuns o haină foarte scumpă, pe care oamenii lipsiţi de mijloace şi în deosebire ciobanii nu şi-o pot procurà. O adevărată fustanelă cum o poartă Albanezii bogătaşi trebue să fie făcută din sute de încreţituri. „Les fustanelles des personnes riches ont de cinq cents à sept cent cinquante bandes“ [1].

In afară de cămaşă, o altă haină din portul Albanezilor care este identică cu *ţipunea* purtată de păstorii Aromâni, este aşa numita *fl'okate.* Ca şi la Aromâni, ea este făcută din şaiac, croită pe talie şi cade în mai multe falduri. Iată cum ne vorbeşte Hahn despre *fl'okata* Albanezilor: „Eine elegante Fl'okate muss bis zum Gürtel hart an die Taille schliessen, von da an aber, gleich der Fustanelle, in veiten Falten auseinander gehen und ist, wenn gelungen, ungemein kleidsam“ [2]. Aici trebue să mai adăogăm faptul important pentru noi că această haină se poartă numai de către Toschi, nu şi de Gheghi, la care ea este necunoscută. „Die Fl'okate wird ausschliesslich in der Toskerei, hier aber von jung und alt, arm und reich, Sommers und Winters getragen. Dies ist eine Art Überrock von weissem Wollenzeuge ohne Kragen und Aermel, welcher Brust und Leib unbedeckt lässt und daher nur den Rücken und die Weichen schützt“ [3]. Albanezii mai au şi alte piese din îmbrăcămintea lor, ca *šarkε* în unele locuri la fel cu sarica, în alte părţi cu ţipunea, *dulama, mal'ot* etc , care sânt identice cu acelea din portul Aromânilor, însă acestea fiind împrumuturi mai nouă, n'au nici o însemnătate pentru chestiunea care ne interesează.

In afară de Albanezi, *fustanela* mai este cunoscută şi la Greci. Ea este socotită la ei ca port naţional. Ceva mai mult,

[1] H. Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie.* Paris, p. 285. Despre portul la Albanezi vezi şi Spiridon Gopčević, *Das Fürstentum Albanien.* Berlin. (1914) p. 116 şi urm.

[2] J. G. von Hahn, *Albanesische Studien* p. 29.

[3] J. G. von Hahn. *o. c.* ib.

elita armatei greceşti (Evzonii), din care pe vremuri se alcătuià şi garda regală, este îmbrăcată în fustanelă. Cu fustanela ei au întrodus şi iţarii aromâneşti (čoariţi), care se urcă numai până la jumătatea coapselor; se încheie cu copce şi sânt strânşi bine pe picior, fiind susţinuţi subt genuchi cu aceleaşi jaretiere pe care, după cum am văzut, Aromânii le numesc *călţăvete*. Dar fustanela grecească este nouă de tot. Ea nu datează, după confirmările specialiştilor în aceasta materie, decât de pe la începutul sec. XIX: „The Albanian fustanella was adopted by the Greeks after their liberation in 1821 as their national costume“ [1]. Se ştie că pe la începutul veacului trecut, ideea conducătoare a popoarelor balcanice, fără deosebire de naţionalitate, erà creştinismul. De aci lupta creştinilor în contra păgânilor. Acei care s'au luptat pentru eliberarea creştinismului de apăsarea tiraniei turceşti, prin renaşterea Greciei, au fost păstorii şi fiii de celnici aromâni, ca Andruţu, Dracu, Bajdechi, Hagi-Petru, Marcu Bociari, Ciavela, Griva şi alţii, printre care se găseau şi unii Albanezi. Toţi aceşti eroi ai neamului nostru erau îmbrăcaţi cu această cămaşă în falduri multe, care a izbit aşa de puternic imaginaţia Grecilor, încât imediat după mişcarea pentru desrobirea Greciei, ea deveni, după cum am spus mai sus, port naţional.

Eliminând dar pe Slavii de sud şi pe Greci, ajungem şi pe această cale la raporturile mai strânse ce există numai între Aromâni şi Albanezi.

Este foarte greu de stabilit la care dintre aceste două popoare faldurile de pe haine sânt de împrumut. Până acum, aceste falduri, ca parte caracteristică la port, au fost relevate încă de pe la începutul sec. XIX de către Pouqueville, numai pentru portul Albanezilor. Despre Aromâni, pe cât ştiu, nu s'a scris nimic în această privinţă, nici măcar de către Pouqueville care a cunoscut aşà de bine viaţa păstorilor nomazi. Aceasta se explică, desigur, numai din cauză că o exagerare a faldurilor la cămaşe se puteà observà numai la fustanela albaneză. Dar faptul acesta nu ne poate îndreptăţi să credem că, în ce priveşte vechimea, fustanela stă la originea cămăşii cu falduri. Deşi, din punctul de vedere genetic, nu se ştie încă dacă fustanela a ieşit dintr'un simplu şorţ încreţit, pus pe dinainte, sau, după cum susţine Ha-

[1] Wace and Thompson, *The nomads of the Balkan* p. 60.

'berlandt [1], din camaşă încreţită, fapt cert este că între cămaşa aromânească şi fustanela albaneză, cea dintâi este mai veche. Aşa stând lucrurile, fustanela la Albanezi s'ar fi putut desvoltà dintr'o cămaşă cu falduri, aşa cum se poartă ea astăzi la Aromâni. Dar faptul acesta nu ne poate îndreptăţi să credem că modelul original pentru fustanelă a fost cămaşa Aromânilor. S'ar fi putut ca, la origine, şi Albanezii să fi avut o cămaşă cu falduri. Astăzi noi putem spune numai atâta, că, pe când la Aromâni faldurile la îmbrăcăminte au o întrebuinţare generală, adecă se păstrează cu port cu tot, atât în regiunile de obârşie ale păstorilor aromâni: Tesalia, Pind, Gramoste şi Albania, cât şi în Rodope şi Balcani, la Albanezi, din contră, aceste falduri se întâlnesc numai la fustanelă şi la fl'okate. In afară de aceasta, pe când la Aromâni atât cămaşa cu falduri cât şi sarica cu ţipunea şi, peste tot, toate piesele de îmbrăcăminte sânt răspândite la toţi Aromânii şi în toate părţile, la Albanezi, dimpotrivă, fustanela aproape nu se mai poartă de Albanezii de nord, numiţi Gheghi, şi ţine numai de portul Albanezilor de sud, numiţi Toschi, iar fl'okata, care este identică cu sarica aromânească, este absolut necunoscută la nord, şi se poartă peste tot numai la sud. Dacă, la aceasta, mai adăogăm faptul că, după cum am arătat într'un alt studiu [2], fl'okate albanezească nu este decât un împrumut de la păstorii aromâni, din *sarica flocată*, atunci ajungem, cel puţin pentru provenienţa fl'ocatei, la obârşie românească.

Dar, după cum am spus mai sus, scopul acestor expuneri nu este ca să arătăm originea românească a portului albanez. Imprumuturi de piese de îmbrăcăminte la populaţiuni care se învecinează, se întâmplă adeseori şi pretutindeni. Aici vroim să ne apropiem de originea faldurilor şi, la aceasta, nu vom puteà ajunge decât numai stabilind, mai întâiu, extensiunea lor geografică.

Astăzi cămaşa cu falduri se întinde începând din regiunea lacului Scutari, unde ea apare foarte rar, dealungul Mării Adriatice, peste toată Albania, în Gramoste, pe amândouă povârnişurile Pindului, în nordul Greciei până în Peloponez. In răsăritul şi centrul Peninsulei Balcanice ea este necunoscută. Acest teritoriu

[1] A. Haberlandt, *Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien* publicat în *Zeitschrift für Osterreichische Volkskunde* B. XII (1917).
[2] Th. Capidan, *Rap. alb.-rom.* în *Dacoromania* II p. 476.

în care se poartă încă până astăzi cămaşa cu falduri, corespunde cu acela ocupat odată de Iliri. De fapt, de la Iliri au ajuns unele desemnuri de îmbrăcăminte făcute pe plăci de metal, în care, în spre deosebire de cămaşa-tunică la Romani, se observă încreţituri pe cămaşă [1]. Acest soiu de cămaşă care, după părerea specialiştilor în această materie, a exercitat o înrâurire şi asupra portului legionarilor romani [2], s'a păstrat încă până astăzi, subt forma lui originală la păstorii aromâni, şi ceva mai exagerat la Albanezi.

Şi acum, după ce ne-am apropiat de originea notei caracteristice la portul păstorilor aromâni, reîntorcându-ne la piesele de îmbrăcăminte mai nouă, de împrumut, ca ţ i p u n e a, c u n d u ş u l şi altele, în mod firesc ni se pune întrebarea: trebue noi, ca chestiune de metodă, la judecarea originei unui port, să socotim însuşi portul de strein, pentru singurul motiv că numirea celor mai multe piese de îmbrăcăminte este de origine streină? La populaţiuni muntene cu tradiţii, cum sânt în cazul nostru păstorii Aromâni, care nu se lasă de portul lor chiar atunci când se găsesc de veacuri şi la distanţe de multe sute chilometri departe de locurile lor de origine, cum sânt Grămustenii din Bulgaria, o piesă de îmbrăcăminte împrumutată, nu întotdeauna se păstrează subt forma ei originală. Cu timpul ea se modelează, după tipul portului local. Această modelare se întâmplă mai cu deosebire atunci când populaţiunea care a împrumutat, ea singură îşi ţese, croeşte şi coase îmbrăcămintea de care are nevoie. In cazul acesta, o piesă de îmbrăcăminte împrumutată, la confecţionarea ei la ţară, primeşte toate acele modificări, care alcătuesc partea caracteristică a portului indigen. Numai aşa se explică de ce ţ i p u n e a Aromânilor nu se mai aseamănă cu z a b u n u l Dacoromânilor, sau cu z u b u n u l Sârbilor şi cu d ž i p u n u l Albanezilor, deşi toate au plecat de la haina veneţiană z i p o n-z u p o n, care este streină şi la Italieni şi, probabil, a avut o altă formă. Tot aşa c u n d u ş u l faţă de c o n t ă ş u l din portul mai vechiu al Dacoromânilor şi mai cu deosebire de k o n t u s z al Polonilor, la care a fost ridicat la rangul de haină naţională.

[1] Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten* etc. p. 182.

[2] „Als Fustan (= cămaşa cu falduri) lässt sich im Altertum auch der Rock der römischen Legionsoldaten deuten ... Da es bekannt ist, dass vor den Italikern in Nord-, ja sogar Mittelitalien illyrische Völkerschaften wohnten, scheint es nicht gewagt, den Rock der Legionäre von der Tracht der Illyrier abzuleiten" (Fr. Nopcsa, ib.) Cf. şi p. 183.

2. Suirea oilor la munte.

Plecarea oilor la munte în regiunea Veriei. — Locuința păstorului aromân: călivele. — Viața și hrana păstorului. — Numele și felul oilor. — Bolile la oi. — Stanea sau cășarea. — Preparatul laptelui: „arăzle“. — Nunta la păstori.

După ce, pe la începutul primăverii, mai toate oile au fost tunse și căldurile la șes sau aproape de țărmul mării, unde păstorii aromâni obicinuesc să-și petreacă lunile de iarnă, încep să devină mai mari, familiile Aromânilor se pregătesc pentru mutarea oilor la munte.

Iată felul cum se desfășoară plecarea oilor la munte, la Aromânii nomazi din Veria, în regiunea Salonicului.

Cu vreo zece zile înainte de plecare, femeile cu bărbații strâng tot avutul lor din gospodăria casei în *hărăi* (saci), făcuți din țesătură de lână. După ce s'au făcut toate pregătirile și totul stă gata de încărcat, familiile de subt conducerea unui celnic mai întâiu prânzesc, după aceea încarcă avutul pe cai, dar mai cu deosebire pe catâri, și apoi pornesc la drum: Inainte merg turmele cu ciobanii însoțiți de câinii lor, iar după ei urmează *fumel'le* (familiile) cu întreaga lor gospodărie. Nimic nu-i mai impunător pentru acei care n'au cunoscut viața nomadă a păstorilor aromâni decât priveliștea plină de farmec ce prezintă trecerea acestui convoiu. De la o depărtare de o oră se văd ridicându-se nori de praf deasupra și împrejurul turmelor de oi. Cu cât turmele se apropie cu atât și sunetul clopotelor ca și cântul copiilor:

Nă vinim toț cu harao	Venim toți cu bucurie,
C'ascăpăm di iarnă greao	C'am scăpat de iarnă grea

se aud tot mai lămurit, și o lume imensă, care iese din satele și cătunele din apropierea drumului, aleargă să vadă pe „Vlahii“ care trec cu oile la munte. După mulțimea turmelor de oi, și numai la o distanță de câteva sute de metri, apar *fălcările*: înainte merg pe jos copiii mai măricei, însoțiți de câteva bătrâne vânjoase, iar după ei urmează întreaga *fară*, compusă din bărbați, femei, fete și băieți, toți umblând încet și alături, printre caii și catârii împovărați, până în gât Rar se vede câte o bătrână, care, din cauza oboselii prea mari, se mai suie puțin pe catârii încărcați,

în schimb, mulţi dintre bărbaţii mai cu stare încalecă, mai mult de plăcere decât de oboseală, pe *binecuri* (cai buni de călărit), iar copiii mai mici şi pruncii sânt aşezaţi, cei dintâi în nişte coşuri prinse în dreapta şi în stânga sămarului, iar cei din urmă în leagăne făcute anume în mijlocul sămarului, deasupra învelitoarei numită *sazmă*, cu care de obiceiu se învelesc *hărăḻle* (sacii).

Convoiul astfel alcătuit se mişcĭ numai dimineaţa şi seara: dimineaţa de la revărsatul zorilor până pe la oara unsprezece, când încă n'au început căldurile mari, iar seara de pe la cinci până la oara zece din noapte. Inainte de amiazi, poposesc, mai în totdeauna, pe lângă un izvor cu apă rece; seara mai mult unde nimeresc. De altfel, Aromânii noştri, care cunosc toate colţurile şi drumurile pe unde trec, îşi aleg de popas locurile cele mai bune. Ele sânt aceleaşi pentru fiecare an. Cum ajung la locul de înoptat, caii şi catârii sânt lăsaţi liberi după hrană, iar oile sânt răspândite pe câmp ca să pască. Indată după aceasta, bărbaţii se apucă şi aprind un foc mare. Imprejurul focului întind corturile spre a fi feriţi de ploaie, îngrijind ca la marginea cortului să sape şi un şănţuleţ, în care trebue să se scurgă apa în vreme de ploaie mare, iar femeile îngrijesc de mâncare. Dar când timpul este frumos şi nu sânt semne de ploaie, foarte mulţi nici nu întind corturile. Ei se mulţumesc să-şi aşeze *hărăḻle* (sacii) una peste alta, făcând ceeace ei numesc *puravă*[1]. Inaintea acesteia aştern crengi, şi peste ele întind o *vilendză*. Cum vine vremea somnului, se întind toţi pe vilendză, cu capul rezemat de marginea sacilor, sau punându-şi subt capătâiu un ţol, şi dorm aşa la aier liber, până dimineaţa, când se scoală şi pornesc din nou la drum. Mâncarea lor pe drum constă mai mult din lapte. Ei întrebuinţează şi carne friptă sau legume uscate, ca fasole sau linte, însă laptele cu derivatele lui sânt baza nutrimentului pe drum. In acest scop, la plecare, fălcările nu uită să ducă cu sine şi o turmă mai mică, alcătuită numai din *plecători*, oi care au fătat cu două-trei zile înainte de plecare. Laptele acestor plecători se în-

[1] Inţelesul cuvântului, după Dalametra, este: „locuinţa făcută în treacăt, cort ce-l fac Românii pe drum, când se urcă şi când se coboară la munte, şatră". Intr'un interesant studiu al d-lui prof. M. Pinetta asupra comunei *Samarina*, publicat în revista *Peninsula Balcanică*, anul III p. 182 se dă înţelesul din cuprinsul acestei lucrări.

trebuinţează pentru hrana copiilor şi peste tot pentru întreţinerea tuturora.

Dacă se întâmplă să poposească pe moşia unui bei turc, atunci ei sânt nevoiţi să plătească o dare mică de fiecare cal sau catâr, pe care ei o numesc *utlak'e*. Insă de cele mai multe ori ei scapă de această dare, cinstind pe *drăgat* (păzitorul moşiei) cu lapte, brânză sau ce mai au de ale mâncării.

Astfel ei călătoresc trei până la patru zile dearândul, până când să ajungă la locuinţele lor, petrecând ziua în cântecele copiilor şi noaptea în poveştile bătrânelor. Nu există munte străbătut de păstorii nomazi, în care să nu se găsească o vale sau un părâu de care să nu se lege câte o întâmplare din viaţa lor. Toate aceste întâmplări bătrânele le povestesc, în drum sau seara subt cort, copiilor, iar aceştia, la rândul lor, le transmit urmaşilor. Numai cine a luat parte la aceste migraţiuni anuale ale Aromânilor nomazi, îşi poate închipuì de cât farmec este cuprinsă viaţa lor petrecută vecinic în munţi, pe care, nu fără dreptate, ei singuri dintre toate popoarele balcanice, îi numesc „munţîl'i armâneşti“ (munţii româneşti):

Tu Maiu el oile li scuteà	In Maiu el oile-şi scoteà
In munţîl'i armâneşti.	In munţii româneşti.

Lit. Pop. 931.

Cum se apropie de coline, convoiul începe să scadă. Fălcărıle cu celnicii lor în frunte încep să se despartă în grupuri mai mici, apucând fiecare direcţia unde se găsesc comunele lor, sau acolo unde gândesc să-şi fixeze aşezările lor. Pentru acei care n'au locuinţe stabile pentru timpul verii, cum sânt în bună parte Fărşeroţii, aşezările de vară cu turmele se schimbă după calitatea şi belşugul păşunii. Aceasta se întâmplă şì după ce s'au aşezat odată după reîntoarcerea lor din *arniu* (iernatec). In fine, acum toţi au ajuns la munte şi o bucurie de nedescris se vede pe feţele lor. Muntele este pentru Aromâni ceea ce marea este pentru Greci, şi câmpia întinsă pentru Bulgari. In munte ei îşi găsesc din belşug hrana pentru vite, în munte refugiul şi siguranţa pentru vremuri grele, şi tot în munte ei trăesc clipele senine, când, după munca istovitoare din timpul zilei, adunaţi toţi pâlcuri-pâlcuri, împrejurul focului la *mandră*, petrec în glume, cântece şi poveşti. Nu arare ori întâlnim în literatura lor popu-

iară cântece cu accente de profundă durere, în care celor plecaţi, pentru totdeauna la câmp. le e dor de viaţa de la munte:

Voi lai fičori, fičori armâńi,	O voi feciori, feciori români,
Fičori di Samarina,	Feciori din Samarina,
Am doao zboare s-vă dzîc,	Am două cuvinte să vă spun,
Şi doao s-vă dimându:	Şi două să vă rog:
Cari s-vă duţiţi în hoară voi,	Dacă veţi merge voi în satul meu,
Tu laea Samarina,	In biata Samarina,
S-işeari muma şi sora-ńi	Şi-ar ieşi mama şi soru-mea
Di mine si-ntribari,	De mine să vă'ntrebe,
S-l'i 'ţeţ că dor di munte ńi-i	Să le spuneţi că dor de munte am,
Ń-u dor di Samarina.	Mi-i dor de Samarina.
Nu-ń pot s-aravdu câmpu io,	Eu în câmp nu pot răbdà,
Nu-ń pot s-aravdu căldura.	Nu pot răbdà căldura.

Lit. Pop. 931.

Iar păstorul aromân care se naşte şi moare în munţi, cere şi după moarte să fie lăsat în munte, lângă târla de oi:

Cara s-mor, cara s-nu mor,	De-oiu murì, de n'oiu murì,
S-ń-ascultaţi un singur zbor:	Să-mi ascultaţi un singur cuvânt:
La turuşte s-mi'ngrupaţi,	La târlă să mă'ngropaţi
Primaveara cănd s-vă turnaţi,	Şi-n primăvara când vă veţi [întoarce,
S-treacă oile, si-ń-le acaţ.	Să treacă oile să mi le prind.
Si-ń le-acaţ si-ń-le mulgu,	Să mi le prind să mi le mulg,
Şi cu mâna mea s-li tundu.	Şi cu mâna mea să le tund.
Flueara s-ń-o-avdu dipriună	Fluerul să aud întruna,
Cându oile va s-adună.	Când oile la somn se-adună.

Lit. Pop. 938.

Şi tot aşa se plânge fata măritată în Cardiţa, comună în Tesalia, în care Aromânii rămân şi vara la câmp, mai cu deosebire că o bună parte din ei se ocupă cu munca câmpului[1]:

S-mi aibă prin guşe mumă-mea	Să-mi poarte păcatele mamă-mea
Şi dol'a mea di soră,	Şi duioasa mea soră,
Ţe dusiră ş-mi deadiră	Care s'au dus şi m'au dat
Tu câmpul di Cardiţa.	In câmpia din Cardiţa.

[1] G. Weigand, *Die Aromunen* Vol. I p. 175.

Câmpul ş-caftă, siţirări,	Câmpul cere să fie secerat,
Bumbaclu ş-va scâlsire,	Bumbacul trebue lucrat,
Ş-io-ń h'iu Armână di tu munţî	Şi eu sânt Romancă din munţii
. . . .	. . . .

Lit. Pop. 930.

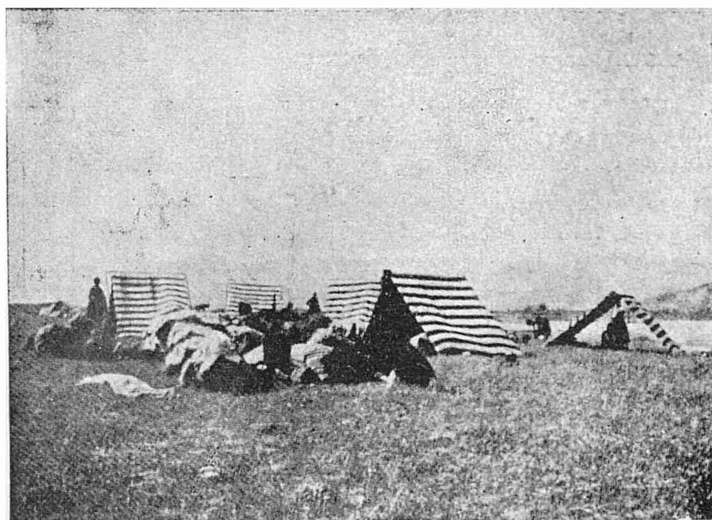
Se înţelege că plecarea descrisă până aci, care poate fi socotită ca tipică pentru toţi păstorii nomazi, arată mici deosebiri de la o regiune la alta. Astfel, în unele părţi nu pornesc toate turmele de odată. Noatenii şi berbecii sânt trimeşi mai de vreme la iarbă verde ca să se îngraşe. In alte părţi turmele pleacă cu două trei zile înainte şi numai după aceea urmează fălcările. Dar, peste tot, plecarea se face la olaltă şi în felul cum a fost descrisă mai sus.

*

După ce au ajuns toţi la locurile de văratec, Aromânii din comunele în care îşi au casele lor, îşi aranjează mai întâi familiile în locuinţele lor de vară, după aceea se apucă de turmele de oi. Aromânii nomazi care n'au locuinţe, se apucă de corturi sau de *călive*. Călivele, aşa cum am avut prilejul să le văd la Grămustenii din Livădz şi la Fărseroţii din Veria, sânt făcute din pari înfipţi în pământ şi împletiţi cu *l'anură* (fagi subţiri şi foarte mlădioşi). Peste împletitură vine tencuială de pământ. Călivele construite pentru mai multă vreme se fac din lemn de alun, tăiat pe jumătate. Cu acesta se împletesc parii de pe pereţi, apoi vine tencuiala. La unii Fărşeroţi de multe ori lipseşte aceastã tencuială. Pe deasupra, călivele se învelesc cu scânduri; foarte des şi cu stuf sau frunze. Călivele sânt făcute dintr'o singură încăpere de formă pătrată. Mărimea lor variază între 3×4 şi 4×5, câte odată şi mai mari. Ele n'au ferestre pe unde să intre lumina şi nici coş prin care să iasă fumul. De aceea, atât pereţii cât şi tavanul, mai cu deosebire, sânt negri de fum. In interiorul unei călive se găseşte vatra, lângă perete sau la mijloc, deasupra căreia stă atârnată o prăjină de care se prinde căldarea sau vasul în care se fierbe ceva. In partea dreaptă se întinde un pat de scânduri având mărimea de 1·50×1 m, peste care se pun *hărăile* sau *tută nicuk'irata* (aşternuturile, toate ţoalele de invelit). La păstorii fărşeroţi lipseşte acest pat. In cazul acesta ţoalele lor sânt grămădite într'un colţ pe pământ. Dacă



Români nomazi adăpostiţi în tende (corturi).



Români nomazi adăpostiţi în tende.

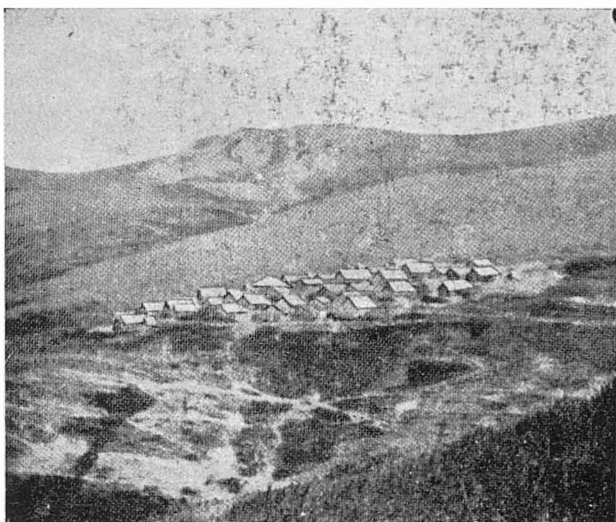
(După Wace and Thompson, o. c.)





C ă l i v e (colibe) rotunde la Fărşeroţii nomazi din Albania.

(După C. N. Burileanu, *o. c.*)





Călive obicinuite la Grămustenii nomazi din Bulgaria.

(După Weigand, *Rumanen und Aromunen in Bulgarien.*)

vatra este lângă părete, atunci, în dreapta şi în stânga ei, se întinde câte o sazmă (scoarţă) de căprină. In fund stă războiul, iar aproape de uşă *buclele* şi toate vasele de trebuinţă. Lumea doarme pe jos. După ce au isprăvit cu călivele, se apucă şi aranjează mai întâi *stanea* (stâna), după aceea *cutarlu* (ţarcul), *coarδa* şi *turuştea* sau *turîştea* (târla, ocolul). După aceasta păstorii *cumă* (despart) mieii de oi. Mieii *θeamiń* (de sex femenin) îi ţin pentru *dămăzlâk'e* (prăsilă), iar mieii *mascuri* se vând treptat la negustorii care vin la munte anume pentru acest lucru.

Grija oilor o are păstorul numit *picurar*. Acesta este tocmit anual. Inainte de războiul balcanic, cel mai bun picurar primeà o *arugă* (plată) de cel puţin 12 lire turceşti, cam 267 lei aur. Plata celorlalţi varià între 8 şi 10 lire. Această sumă nu se plăteşte la un termen anumit, ci ori de câte ori păstorul are nevoie de bani pentru întreţinerea familiei. Celnicul îngrijeşte de toate nevoile familiei păstorului în contul sumei ce are să primească acesta. In afară de bani, păstorul mai primeşte şi întreţinerea lui, constând din pâine şi brânză. Mulţi păstori au în turmele ce pasc şi câte 5—6 oi ale lor; unii chiar şi mai multe. Mai bine decât păstorul este plătit *căşarlu* (baciul). De altfel, şi sarcina lui la *stane* (stână) este mai mare. In afară de bani, el mai primeşte şi o cantitate de lapte, unt şi brânză. In unele părţi baciul se tocmeşte numai în natură.

Păstorul paşte oile de dimineaţa până seara, prin imaşuri şi în locurile unde iarba este mai bună. Pe vremuri, dreptul de păşunat erà comun. Până aproape înainte de războiul balcanic, toate pădurile cu islazurile din ele aparţineau comunei Fiecare Aromân puteà să se folosească de lemnele din pădure ca şi de iarba din imaşuri după bunul plac. Nu se cereà decât să se cruţe din locurile de păşunat unele părţi cu iarbă mai deasă numită *mire*, care erau rezervate numai pentru vitele de povară. Şi ca să se evite orice ceartă printre fălcări, celnicii şi bătrânii comunei, *auşatec*-ul, se strângeau odată pe an, ca să împartă păşunile: „Les pâturages sont, de temps immémorial, divisés entre les différentes tribus nomades; et leurs chefs, en vertu de l'autorité patriarchale, en font annuellement la répartition par famille ou association“ [1]. Pe la miezul zilei, între 12 şi 3, oile *amiridză*, se

[1] Pouqueville, *o. c.*, pag. 209. Vezi şi Jules Brun şi Nic. Papahagi, *Moşneagul de la munte* (1904), pag. 30—31.

adăpostesc la umbră. In acest scop păstorul le mână la *amiridz*, locul umbros în care se adăpostesc oile. După ce s'au odihnit oile, el le *sârmă*, adică le împrăştie din nou la păscut. Seara le conduce la *mas*, un loc ales anume de către păstori pentru înoptatul oilor vara; după aceea se duce şi el la culcat. El doarme afară, în vreme bună ca şi în vreme rea. Singurul lui înveliş este *tălăganul*, prin care nu pătrunde ploaia: „Le berger Karagounis couche dehors en toute saison. Il dort sans abri; en hiver, dans la neige, en automne, sous la pluie, par ces longues nuits où le ciel se fond tout en eau. Il a pour toute défense sa cape de laine, la chlaena au tissu serré, que les pasteurs portent déjà dans Homère. Même en dormant, il prête l'oreille au tintement régulier des grelots; s'il entend le bruit s'éloigner, machinalement il se lève et va se recoucher plus près du troupeau. C'est une dure vie que la sienne, une vie où l'homme se sacrifie aux bêtes, se fait l'esclave des bêtes, pour en tirer un meilleur profit"[1].

In afară de îmbrăcămintea descrisă în capitolul precedent, păstorul aromân mai poartă *tastru* sau *trastu* (traistă), în care îşi ţine *mirinde* (merinde) şi un vas de lemn pentru băut apă *bucl'iță*, făcută din lemn de brad. Unii păstori poartă în traistă şi o *cuvată* (strachină de lemn), în care îşi pun peşte sărat, măsline etc. Această covată la păstorii aromâni din Veria se cheamă *piδupinac*, iar la cei din Gramoste *piripinac*. La aceştia din urmă covata cu acoperiş se numeşte *cărničŭ*. La păstorii din Veria prin *cărnič* se înţelege o pungă de piele, în care ei îşi pun *mânearlu* sau *amnearlu* (amnarul), *ţasca* şi *creminea* sau *sturnarea*. El se mai numeşte şi *pungar*.

Bâta sau caţa cu care păstorii aromâni prind oile se cheamă *cârlig*. Această bâtă are la un capăt o bucată de lemn în forma de S, care se numeşte *cârlibană* (la Fărşeroţi şi) *cličŭ*. La Aromânii din Gramoste, cârligul se mai numeşte şi *cl'oagă* sau *gl'oagă*, o denumire, care, după cât mi s'a spus, nu este cunoscută la ceilalţi Aromâni.

Păstorul aromân umblă aproape mai în totdeauna înarmat. Dintre arme el poartă: *cumbure* (pistol) şi *rivolver*. Cumburea se ţine în *sileafe* (*sileah'e, şileah'e, čileah'e*), iar rivolverul în *călufe di k'ale* (pungă de piele), pe care o încinge cu o cureà în partea

[1] L. Heuzey, *o. c.* p. 274.

stângă. In sileafe păstorul mai ţine un *cuţut* mai mare, vârît în teacă, o *căsturã* (briceag), o *măsate* (bucată de oţel pentru ascuţit numită la Fărşeroţi, *arbină*), *yil'ie* (oglindă) etc.

. Dintre instrumentele muzicale păstorii aromâni cunosc *flueara*, care se mai numeşte *fluer*, *fil'oară*. Păstorii grămusteni cântă şi din *căval*.

Hrana păstorului aromân constă din pâne, lapte şi brânză. Pânea este făcută de obiceiu din grâu, numai la Fărşeroţi şi din *misur* (porumb). Carnea se obicinueşte ocazional, numai când se taie câte o vită (miel sau ied), şi se mănâncă mai mult friptă. Din măruntaiele mieilor păstorii aromâni prepară *arumani*, un fel de friptură pregătită din bucăţele de plămâni şi intestine. Bucăţelele de plămân se vâră într'o sulă de lemn în aşa fel încât, între două bucăţele, vine o bucăţică de grăsime numită *bidzare*. Peste acestea se înfăşoară maţe şi se frige la foc. Păstorii aromâni mai prepară un alt soiu de friptură numită *bumbar*, care constă din bucăţele de splină şi de inimă introduse în intestinul gros; după aceea *cucureč*, împletitură de intestine. In afară de aceste mâncări, întreţinerea lui de acasă mai constă din *bucuvală*, pâne cu brânză fărămiţată şi prăjită în unt; *păpară* tot un fel de bucuvală, însă cu bucăţelele de pâne mai mari şi cu unt mai mult; se prepară mai mult la *căşare* (stână); *tumačă* mâncare de tăieţei: foile de aluat se înfăşură şi se taie în lăţime de un cm, după aceea se fierb în apă, apoi se pun în unt şi brânză; *tarapaş* sau *mumulic*, preparat din mălaiu. Aceasta din urmă se mănâncă de către Aromânii din Albania [1]. Dintre prăjituri ei cunosc *pita*, *plăţinta* şi *lăptuca*. Păstorii din Veria prepară *bădzară*, un fel de plăcintă de calitatea cea mai proastă, făcută dintr'o singură foaie groasă din făină de mălaiu, fără unt.

Numărul păstorilor la o *cupie* (turmă) variază, Dacă cupia este mai mică, ea este păzită de unul sau doi. Dacă este mai mare, atunci numărul păstorilor ajunge până la patru.

Iată numele vitelor care alcătuesc turmele păstorilor:

numal'ă este numele generic pentru oi, capre. berbeci, ţapi, miei şi iezi. Orice proprietar de oi taie câte un *numal'ă* de *Sumk'etru* (Sf. Petru) şi de *Stămărie* (Sf. Marie). De Sf. Petru se taie mici sugari, fătaţi mai târziu şi mai graşi; unii taie şi iezi.

---

[1] *Frăţil'a* I p. 137.

Carnea de ied, la munte, nu miroase şi este tot aşa de bună ca şi cea de miel. De Sf. Maria se taie *noateni*.

Dintre oi avem:

oaie, oaie;
pal'uoaie, oaie botoasă;
mătrică (*mitrică*), orice oaie sau capră care dă lapte; peste tot oaia care a fătat;
muldzară (mai rar) *muldzarcă*, oaia sau capra care se ţine acasă pentru muls. Laptele ei se întrebuinţează pentru folosul familiei. Vara se ţin mai multe *muldzări* (oi), iarna, *muldzări* (capre);
marmară, oaia stearpă care n'a fătat de loc;
stearpă, marmară;
ml'oară (*mil'ură*), oaia care fata pentru prima oară;
străml'oară (la Grămusteni), *strănil'oară*, oaia de la doi ani până la trei; oaia care fată pentru a doua oară;
noatină, oaie de un an;
birbeacă, oaie care seamănă cu un berbece.

Dintre miei avem:

ńel şi *ńao*, miel, mieà;
mânar, mielul care se ţine acasă pentru îngrăşat, mielul învăţat să umble după om;
sugar (*sugăric*, *sugàruş*), miel sugaciu;
noatin, miel de un an.

Dintre berbeci avem:

birbec (*birbicuş*), berbece;
mil'ur (*ml'or*, forma cea mai întrebuinţată), noaten care merge în anul al doilea; *birbec di doi ańi i ml'or* (berbece de doi ani sau ml'or);
strif, berbece de trei ani;
čucutit (în *birbec čucutit*), berbece castrat;
areate, berbece necastrat;
asman, berbece castrat pe jumătate, cu un singur testicul;
daş, berbece, după cum mi s'a spus la Veria care are obiceiul să se bată în coarne cu alt berbece. De aci şi zicătoarea: *hai s-faţim daş*, hai să facem ca berbecii, lovindu-ne cu capetele.

Dintre capre avem:

capră şi *capră judavă*, capră, scurtă şi pocită;
căprăriu, mulţime de capre;
iadă;
vitul'ŭ, ied de vârsta noatenului (de un an). Această explicaţie mi s'a dat la Veria. După Dalametra, *vitul'ŭ* este iedul care merge în doi ani; iar după Papahagi (Basme), iedul după înţărcare până la vârsta de un an.

Dintre ţapi avem:

ţap;
pârču, ţap neîntors, necastrat;
gagúr, ţap jugănit.

Vârsta oilor nu se arată după ani, ci după numărul mieilor ce a fătat: *oaie di doi ńel'*, *di trei*, *di patru* (oaie de doi miei, de trei, de patru).

Numele câinilor ciobăneşti sânt după culoarea părului:
şarcu, câne cu părul pestriţ;
caraman, cu părul negru;
galană, căţea cu părul negru;
g'esuli, câne cu părul roşcat;
belu, cu părul alb;
bal'uca, derivat din bal'u;
pârjit, cu pielea linsă.

Oile care n'au fătat în timpul iernii, *stearpile*, se despart de *mătriţe* şi, toate la olaltă, alcătuesc o turmă deosebită numită *stirpuríu*. Se crede că o oaie ajunge stearpă numai după ce a mâncat din buruiana *strivotan*, care creşte prin locuri prăpăstioase. La păscut oile sterpe se încredinţează păstorului numit *stirpar*, mătriţele trec la *mătricar*, noatenii la *nutinar*, berbecii la *birbicar* şi vătuii la *vitul'ar*: „Čelniţi şi mătricari, nutinari şi stirpari, vitul'ari şi căprari se adună avărliga (împrejurul) di foc şi beau, mâcă şi cântă“ [1].

Când se mână oile la munte, un berbece numit *găču* (*γăču*) merge înainte, iar păstorul însoţit de cânii lui urmează după turma de oi. „Şi aide, aide, găčlu ninte, se apruk'ea turma, doil'i câńi cu limbile scoase ş-picurarlu dinăpoi cu tâmbarea pisti

[1] T. Nuşi, *Din fičurame*, publicat în *Peninsula Balcanică*, III (1925), pag. 106.

năs"[1]. Acest berbece poartă un clopot mai mare, singurul, după cum mi s'a spus, care se cheamă şi la Aromâni *cloput*. Celelalte clopote poartă următoarele numiri:

čocan, clopotul pe care îl poartă oaia sau capra;
k'ipur, este clopotul purtat de miei şi iezi;
câmbane, clopotul pe care îl poartă ţapii.

Atât *k'ipurl'i* cât şi *câmbâńle* sânt făcute din *tunğu* (tuciu). La ţapi clopotele sânt de diferite mărimi, pentru ca să dea diferite sunete. Clopotele mai grele, cum sânt *cloputele* şi *câmbâńle*, sânt legate de curele, iar cele mai uşoare (k'ipurii şi čocanele) sânt susţinute de *coturu* (coθuru). Acesta este un cerc de lemn ce se pune împrejurul gâtului, cu capetele împreunate la ceafă în aşa fel, încât fiecare margine pusă una peste alta să iasă puţin afară (corespunde dacor. *jujeu*).

Oile unui proprietar, ca să se cunoască de oile altui proprietar, poartă diferite crestături la urechi.

> numită *coacă*. Se face la marginea urechilor.
○ *guvă* (gaură). Se îndoaie urechea şi se crestează la mijloc cu briceagul.
— tăietură la mijlocul urechii.
⌋ tăietură în formă de dreptunghiu.

Oile sau caprele cu coarne se numesc *curnute*; cele fără coarne, *şute*.

După culoarea părului, oile şi caprele poartă numiri deosebite:

Dintre oi avem:

beča, este oaia albă şi frumoasă (Vezi *caléşă*);
bealā (obicinuit la Grămustenii din munţii Bulgariei), oaie albă;
mată, oaie albă cu o pată roşie împrejurul ochiului;
coaţină, (oaie coaţină) oaie cu pete roşii pe obraz;
bal'ă, oaie neagră cu capul alb;
caramuză, oaie neagră de tot;
caléşă, oaie cu negru pe cap. Dalametra dă: „oi albe cu dungi negre pe cap, corp şi picioare". După informaţiunile mele, la păstorii grămusteni, *oaia caléşă* este aceea care are pată

[1] Marcu Beza, *Gardanl* în *Antol.*, de Tache Papahagi, p. 224/24.

neagră pe cap. In orice caz, ea este opusă oaiei *beča*. Aceasta reiese şi din următorul vers popular:

Am nă sută oi beči	Am o sută oi beci
Ş-ningă ahât alte caleşi.	Şi încă pe atâtea alte „caleşe".

Lit. Pop., 932. Cf. 935 nota.

başúră (oaie başură), oaie bucălaie. Inţelesul cuvântului este „înegrit, murdărit". (Cf. *Lit. Pop.*, 24);

oacârnă (oaie oacârnă), în Siracu şi *ócrenă*, oaie neagră la cap şi albă la corp;

nalbastră (la Grămusteni), oaie sură.

Dintre capre avem:

floră (capră floră), albă de tot, fără nici un păr negru;

bardză (capra bărdză), cu păr alb ceva mai închis;

múscură (capră muscură), cu părul de culoare deosebită la grumaji, la burtă şi subt cele patru picioare. Prin culoare deosebită, mi s'a spus la Veria, nu trebue înţeles numai culoarea albă, ci o culoare mai deschisă. Dalametra dă: „*capră muscură*, capră albă la urechi şi la nas";

l'ară, (capră l'ară), pestriţă. Se spune şi la vaci: *Earà nă vacă l'ară. Feaţi muscar l'aru* (erà o vacă pestriţă. Făta un viţel pestriţ) *Lit. Pop.*, 246;

ģesă (capră ģesă), roşcată. Proverb: *O-adără ģesă* (o făcu roşcată) a scrintit-o;

ģesucanută (capră ģesucanută), cu părul alb-roşcat;

rusă (capră rusă), roşcată;

culă (capră culă), roşcată, cu părul roşu însă amestecat şi cu păr cenuşiu;

coķ'iroşilă (la Fârşeroţi), roşcată;

cănută (capră cănută), de culoare cenuşie, sură.

Capra mai sprintenă se cheamă *sarpită*.

Dacă se întâmplă să se îmbolnăvească o vită, păstorii aromâni cunosc unele mijloace cu ajutorul cărora le pot vindecà. Insă sânt şi boale pe care nu le pot vindecà. In cele ce urmează voiu arătà principalele boale cunoscute de păstori.

Mai întâiu, pentru vindecarea unei *rane* de pe trupul vitei (oaie, capră etc.), păstorii întrebuinţează, de obiceiu, ceapă friptă pe spuză. După ce ceapa s'a răcit, se pune pe rană. Cu aceasta, rana se vindecă. Alţii pisează *găgăriţă* de oi cu var; praful obţinut se presară peste rană şi se leagă bine. După câteva zile

rana se vindecă. In loc de var, unii pun *zialopetra* (*γialopetra*). Dacă însă rana este veche şi prinde viermi, cei mai mulţi pun usturoiu pisat peste rană, alţii însă *axif*, un fel de otravă, şi viermii dispar. Când rana provine din cauza unei muşcături de lup, atunci se ia grăsime de porc de la rinichi, se încălzeşte puţin şi se pune pe rană; alţii iau *zvol*, zmoc de iarbă zmulsă din rădăcină, cu pământ cu tot, şi încălzită la foc. Aceasta se aplică pe rană şi vita se vindecă numai de cât. Ciobani mai superstiţioşi, care cred că muşcătura de lup este o spurcăciune, n'au încredere în nici un leac de vindecare Pentru aceasta ei cheamă preotul să citească o rugăciune.

Dintre boale, cele mai dese sânt următoarele:

culeandză este boala la vite, când li se umflă picioarele şi fac puroiu la încheieturi. După lămuririle ce mi s'au dat la Veria, această boală, la oi, se arată la genuchi şi mai ales la unghii, între deschizături. Ea provoacă aşa de mari dureri încât oile atinse de această boală nu se pot mişcà din loc. Sânt cazuri când sute de oi se îmbolnăvesc de *culeandză*. Pentru vindecarea ei, păstorii nu ştiu alt leac decât *spingŭ* (spânz) amestecat cu sare. Cu ajutorul acestui leac puroiul se curăţă şi oaia bolnavă se vindecă.[1];

dzâpi este un fel de tuse la oi care provine din răceală şi provoacă tuberculoză. Este cea mai rea dintre boalele cunoscute de păstorii aromâni, mai întâiu, pentru că se răspândeşte foarte uşor şi, al doilea, nu se cunoaşte niciun mijloc de vindecare în contra ei Cei mai mulţi schimbă nutreţul la oi, mânându-le să pască în altă parte;

vârlu este „capìu" la oi. Oile atinse de această boală, în special berbecii şi noatenii, umblă şi se învârtesc împrejurul lor, până ce cad jos şi mor;

şcl'op este boala care se manifestă prin dureri la picioare. Din această cauză, oile atinse de *şcl'op* şchiopătează. Vitele mai şchiopătează şi atunci când se întâmplă să calce pe *guvuždel* (ţăpuş, ghimpe). Ele se vindecă scoţându-li-se guvuždelul şi punându-se deasupra *γiar* (*γialopetra*), sau tratându-se ca orice rană;

dălacă (dalac) pe urma căreia caia se umflă la pântece. Pentru vindecarea ei păstorii aromâni nu cunosc decât descântece;

---

[1] Despre boalele oilor la Dacoromâni vezi Dimitrie Dan, *Stâna la Românii din Bucovina*, publicat în *Junimea Literară*, Anul XII, pag. 380 şi urm.

duşmána „foca". Se vindecă mai mult cu cărbunii care rămân de la buturuga ce se pune la foc în ajunul Crăciunului, numită *babnic*[1].

mălţeadză (vărsat), pentru care păstorii aromâni cunosc mai multe leacuri: de obiceiu unii dau oilor să mănânce fag pisat amestecat cu sare. Prin Veria, ciobanii le adapă cu vin vechiu. Cei mai mulţi vaccinează oile neatinse cu un ac cu aţă de mătase, pe care îl trec prin puroiul bubei de vărsat. Aţa înmuiată în puroiu o trec prin urechea oaiei. In modul acesta oile nu se mai îmbolnăvesc de această boală;

gălbeadză (gălbează). După credinţa păstorilor, această boală provine din păscutul ierbii cu rouă dintr'un loc mocirlos şi cu foarte puţină apă stătătoare numit *varcò*. Pentru ca oile să scape de ea, cei mai mulţi păstori mână oile să pască într'un *agru* sămănat cu orz, timp de vreo 3—4 săptămâni. Alţii mână oile la munte şi prin regiunile unde pământul este nisipos. Insă foarte mulţi, şi în special păstorii din Veria, dau oilor să mănânce din cenuşa rămasă de pe urma unui purcel furat şi ars în timpul nopţii, amestecată cu cenuşa unui roiu de albine ars tot în timpul nopţii. Sânt unii care gonesc oile atinse de gălbează din loc în loc, trăgând, în timpul goanei, cu un pistol în vânt. Se crede că detunătura pistolului vindecă oile de gălbează;

di-sfuldzir (de fulger). Când se întâmplă să tune şi să fulgere în apropierea unei turme, multe oi ameţesc la căderea trăznetului. In cazul acesta păstorul numai le atinge cu mâna stângă, fără să vorbească, şi oile se însănătoşează îndată;

fărmác, boală care provine din cauza plantei cu acelaşi nume. Este ca *trifil'u*, are flori galbene, şi foarte otrăvicioasă. Oile care mănâncă din această plantă stau ca leşinate şi cu greu se pot mişcà. Leacul ei nu se cunoaşte; unii păstori le dau *petmez*, un fel de lichid preparat din struguri dulci;

di-căpuşe (de căpuşă) suferă oile atunci când sânt muşcate de această insectă. Ca să se vindece, păstorii le ung locul muşcat cu *cătrane* (gudron);

arâñe (râie). De această boală oile se vindecă dacă li se dă *scl'ifur* (pucioasă) topită şi amestecată cu unt de lemn. Alţii

[1] Vezi despre credinţele legate de această buturugă Th. Capidan, *Elementul slav în Aromâni*, p. 58 şi *Meglenoromânii, istoria şi graiul lor*, Vol. I, p. 37 şi urm.

au o *čumă* (bucăţică de lână), o moaie în zeamă de tutun şi freacă oile râioase. Insă foarte mulţi amestecă untdelemn cu cătran şi cu *teafi* sau *şclifuri* (pucioasă).

In afară de aceste mijloace de vindecare păstorii aromâni mai cunosc şi alte multe din domeniul superstiţiei. Pe acestea nu le mai trecem aici, deoarece sânt numeroase şi ne-ar luà prea mult loc în această lucrare [1].

La un interval de 5—6 zile păstorii dau oilor sare. Locul unde se dă sare se numeşte *sărińe*. De obiceiu se cheamă oile la *sărińe* pe un şes ceva mai întins. Aci ciobanii aşează sute de pietre, pun sare pe fiecare piatră şi flueră la oi. Flueratul se face în mai multe feluri: cu amândouă mânile sau cu o mână; după aceea cu două degete vârîte în gură sau cu unul; în cazul din urmă, numai cu degetul cel mic sau cu policarul. Se flueră prelung şi mult. Oile sânt aşa de obicinuite la acest fluerat, încât dacă li s'ar fluerà din altă parte, cum asta se întâmplă foarte des când copiii vor să glumească, oile o iau la fugă şi se duc în spre direcţia unde se flueră, crezând că sânt chemate la sărińe. Pentru chemarea prin fluerat a oilor la sare, păstorii au cuvântul *mărşinà*:

Z-dusiră oile la sărińe	Se duseră oile la sărińe
Griţ-l'i al Nica s-li mărşine	Chemaţi pe Nica să le mărşine.
	Lit. Pop. 1021.

*

Când se întâmplă ca să se întâlnească două *cupii* (turme) şi să se amestece, sau când se presupune că s'a pierdut vreo oaie, atunci se face numărătoarea oilor. Aceasta nu se poate face la *amiridz*, căci oile, culcându-se să se odihnească, se vâră una într'alta. De aceia ciobanii sau proprietarii le numără la vreun loc îngust şi prelung. Numărătoarea se face cu palma, socotind de fiecare dată câte cinci oi la fiecare palmă. Ciobanii sânt aşa de obicinuiţi cu acest fel de numărătoare, încât oricât de repede s'ar mişcà oile, ei nu greşesc numărul lor.

Oile încep să se mulgă pe la începutul lui Maiu, de două ori pe zi, până pe la sfârşitul lunei Iunie; la această dată până la *sălăgirea areslor* (împreunare) o singură dată. Inainte de a începe primul muls, unul dintre păstorii mulgători împlântă în

[1] Pentru boalele la vite vezi şi Per. Papahagi *Lit. Pop.*, p. 315 şi urm.

pământ un cuţit, peste care trec oile mulse. Aceasta se face pentru ca oile să fie ferite de boli. Oile când trebue să fie mulse, nu sânt gonite prea mult, căci li se *tal'e laptile* (nu dau lapte mult). Pentru ca oile să nu-şi împuţineze laptele, ciobanii, ori de câte ori mănâncă lapte, la sfârşit, lasă puţin lapte pe fundul strachinei. Tot în acest scop, dacă se întâmplă ca cineva să primească în dar un vas plin cu lapte, înapoind vasul, nu trebue să-l spele, ci, lăsând puţin lapte pe fund, mai toarnă puţină apă. Aceasta se face ca să nu *strâk'ască* oile. De asemenea ciobanii mai observă ca, atunci când mână oile fie la *sărińe*, fie la muls sau chiar la păscut, *să nu se agudească tu udziri* (să nu se lovească în ugere), căci cele mai multe nu mai dau lapte, iar unele orbesc. Şi fiindcă cei mai mulţi păstori cred că această boală ar fi contagioasă, la Veria *oile agudite* se izolează. Dacă însă cu toate acestea oaia agudită începe *si s-l'a di lapte* şi ameninţă să orbească, atunci cei mai religioşi cheamă preotul ca să le citească o rugăciune. Alţii însă, mai supertiţioşi, le trec prin urechi câte un fir de mătase. Ciobanii mai ştiu că oile îşi împuţinează laptele şi atunci când alt cineva de afară li-l fură. Aceasta se întâmplă oridecâteori cineva face un mic şănţuleţ pe drumul prin care trec oile, presărând o mână de tărâţe. Oile care au mâncat din tărâţe nu mai dau lapte; după credinţa lor, laptele trece la oile aceluia care a presărat tărâţele. De aceea, păstorii au grija ca să nu mâne turmele cu *mătriţe* prin drumuri umblate. Dar *măcsul'ea* (laptele şi orice produs al vitelor) mai poate scădeà şi în cazul acela, dacă sărbătoarea *Sân-ğorğu* cade miercurea sau vinerea. De aceea, foarte mulţi dintre păstori nici nu ţin la Sf. Gheorghe şi-i spun:

Simte, ţe n'adraşi,	Sfinte, ce ne-ai făcut,
Măxulea nă-u luaş,	Laptele ne-ai luat,
Oarfăń n'alăsaş,	Săraci ne-ai lăsat,
Ca oile nă stricuraş.	Ca oile ne-ai strecurat[1].

Laptele muls se prelucrează la *căşare* (stână), pe care Fărşeroţii şi Grămustenii o numesc *stane*. Numai locul unde a fost odată căşare, îl numesc şi unii şi alţii *căşirişte*. Inainte de a ne

[1] Cf. Pericle Papahagi, *Lit. Pop.* 322, 323. De asemenea Const. Belimace în *Lumina* Anul IV, p. 105. Vezi şi *Lumina*. Anul V, p. 105, precum şi Tache Papahagi, *Din Folklorul Romanic şi cel Latin*, 77 şi 82.

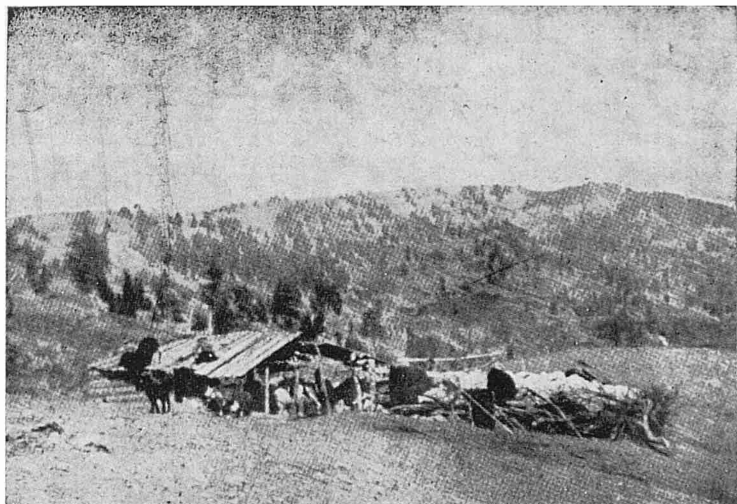
ocupă cu preparatul brânzei sau a caşcavalului, vom spune câteva cuvinte despre alcătuirea *stanei* şi a obiectelor care se găsesc într'însa.

Stanea sau *căşarea* (stâna) este de mai multe feluri: cele mai răspândite sânt stânile făcute din patru pari solizi, înfipţi în pământ şi pe deasupra acoperite cu frunziş. Toţi păreţii sânt deschişi. Sânt şi stâni care au numai doi păreţi paraleli deschişi şi restul îngrădit cu scânduri. In ţinuturile în care se fabrică caşcavalul, cum am văzut la Veria, *stanea* sau *căşarea* are toţi păreţii îngrădiţi cu scânduri. Ea este prevăzută cu două intrări: una principală şi alta în dosul ei, care dă în faţa ţarcului numit *cutar*. Cuvântul ţarc nu există decât în expresia *k'irdui ţarcul*, despre care vezi mai departe. Stână zidită, aşa cum se vede la păstorii albanezi[1], nu există la păstorii aromâni. Cu toate acestea numele de loc. *La căşarea di k'atră*, despre care vezi mai departe, ar fi o indicaţie şi despre existenţa stânelor zidite pentru vremurile mai vechi.

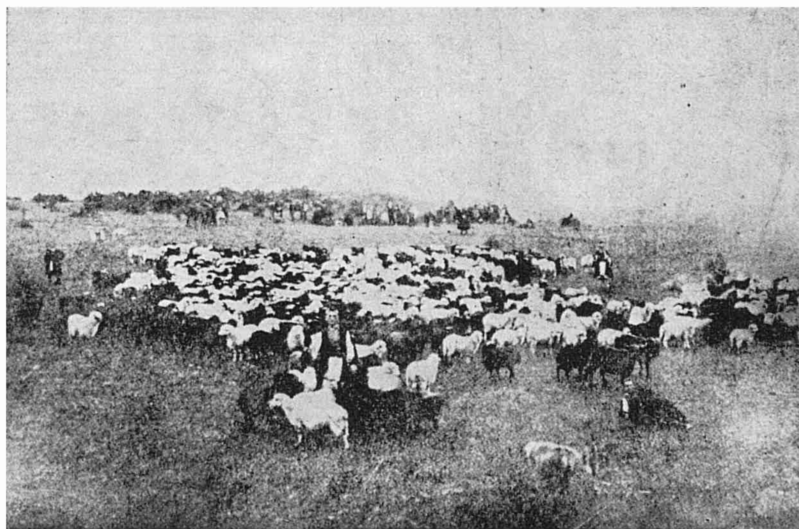
In interiorul stânei se găseşte un *talăr* (putină mare) scund şi cu gura largă, în care se pune laptele. El este aşezat în faţa intrării, la mijlocul păretelui din faţă. In mijlocul stânei se găseşte o *measă* (masă mai mare) pe care se prepară caşcavalul. La păretele din dreapta şi aproape de intrarea principală se găseşte *tižak'ea*, o masă ceva mai mică, pe care se pune caşcavalul *ca s-yină* (să dospească). De jur împrejurul stanei se mai găsesc laviţe în formă de etajere, pe care se pun celelalte vase de trebuinţă la mulsul oilor sau la preparatul brânzei precum: *căldăruşe*, sau *burgačcă* (*burgače*), *săcă* (un vas de tinicheà de un litru sau două), *ocă* (vas de tinicheà de un litru şi ceva) pentru măsurat laptele; în fine *misure* (strachine), *oale, linguri*, *čubane* (linguri mari de lemn) şi altele. Vasul numit *săcă*, la păstorii gramusteni se numeşte *cuvată*. Aceasta nu este aceeaşi cu cuvata de la ceilalţi Aromâni, care are forma unei strachini, ci ceva mai adâncă şi prevăzută cu un mâner care, la Grămustenii din Bulgaria, se cheamă *račcō*. Tot în stâne se găseşte şi un pat de scânduri pentru baciu. In stânile mai mari, în care se fabrică caşcaval, în pod se găsesc alte poliţe, pe care se pune caşcavalul spre a fi uscat. Acest pod se numeşte *curutmă*. Afară şi în apropierea stânei se găsesc un *talăr* mare pentru unt şi unul ceva mai mic

---

[1] Cf. Fr. Nopcsa, *o. c.*, p. 12 şi urm.



S t a n e a (stâna) cu c u t a r l u (țarcul).
(După Wace and Thompson, *o. c.*)



Plecarea oilor la munte.
(După C. N. Burileanu, *o. c.*)

pentru *ğiză*. In faţa acestor două talăre şi numai la o distanţă de 1—2 metri se găseşte *fucurina* (locul unde arde focul), peste care se pune cazanul pentru *upărire* (opărit).

La *stane* mai-marele este *căşarlu* sau cum i se mai spune la păstorii din Veria *masturlu* (baciul). Aici observ că cuvântul *baciu* şi *bağu*, cum este dat în glosare, nu mi-a putut fi confirmat. Cei mai mulţi prin *bağu* înţeleg un fel de brânză, despre care se va vorbi mai jos. *Căşarlu* sau *masturlu* este ajutat de doi inşi, dacă stâna este mai mică, şi de mai mulţi, dacă stâna este mai mare. Dintre aceştia unul este care *upăreaşte caşlu* şi spală vasele; altul care aduce lemne din pădure pentru fierberea *ğizei*; un al treilea care duce *ğiza* la târg spre vânzare, mai ales că ea nefiind sărată, nu ţine mult. In fine şi un *fičor*, care ajută la toate.

Dintre toate derivatele de lapte, preparatul caşcavalului ocupă locul de frunte. Neguţătorii aromâni au învăţat această meserie acum în urmă — cu vreo 50 de ani înainte — de la păstorii din Tracia şi în special de la cei din regiunea Adrianopolului. Comerţul cu acest articol este foarte întins. El nu se consumă numai în interiorul ţării, se exportă în Turcia, România, Italia, Egipt şi Sârbia. In acest scop, neguţătorii de caşcaval cumpără laptele de la Aromâni, imediat după aşezarea lor la munte. Laptele vândut ţine până la *Sum-k'etru* (Sf. Petru, 29 Iunie). In cursul acestui interval, adică din luna Aprilie până la sfârşitul lui Iunie, Aromânii n'au voie să reţină pentru folosul lor nici măcar un litru din laptele muls. In anii din urmă fiii celnicilor învăţând ei înşişi să fabrice caşcavalul, nu mai vindeau laptele la streini. Ceva mai mult, ei mai cumpărau şi laptele de la fălcări. Insă în modul acesta ei se îmbogăţeau din ce în ce mai mult şi, cu timpul, cumpărau şi oile celorlalţi Aromâni. Imprejurarea aceasta ca şi altele, de ordin economic, au făcut ca, în cele mai multe părţi, averea în oi a fălcărilor să scadă din ce în ce mai mult.

In cele ce urmează vom arătà felul cum se fabrică caşcavalul.

După ce *mătriţile* de pe câmp au fost introduse în *cutar* (ţarc), ele se mulg. Mulsul se face de două ori pe zi până la sfârşitul lui Iunie; de la această dată până la Sf. Maria numai o singură dată. *Cutarlu* este făcut în formă sferică din nuiele împletite pe pari bătuţi în pământ. El are în faţă o deschizătură mai largă, numită *uşe*, pe unde se introduc oile; în partea opusă

ușei se află alte două deschizături înguste cât poate trece o oaie. Fiecare din aceste deschizături se cheamă *arugă* Acestea au un înveliș, *čirdak'e* făcut din frunze, fără păreți și susținut de patru stâlpi bătuți în pământ. El servește ca să apere *picurarľi mulgători* de soare. La muls, aceștia se așează câte doi de fiecare arugă pe niște scăunele sau pietre, pe deasupra cărora și-au pus *tălăganele*. Ei poartă pe picioare un fel de nădragi largi făcuți din *scutec* sau din *bulubotă*, care vin până subt genuchi. Când oile din cutar sânt împinse ca să iasă prin arugă, atunci amândoi păstorii mulgători prind câte o oaie de picioarele dindărăt, având grija ca imediat după aceasta să oprească ieșirea celorlalte. In acest scop, mulgătorul din dreapta își împreunează genuchiul stâng cu genuchiul drept al tovarășului său din stânga. Laptele se mulge în *găleată*. Aceasta este de lemn, are forma unei banițe și conține până la 20 de litre. Cum se umple o găleată, un picurar vine de o ia și o varsă în *talărul* scund d n stână ce se găsește aproape de intrare. In timpul acesta baciul numără găleţile. Talărul este acoperit pe deasupra cu o *stricătoare*, făcută dintr'o țesătură groasă de lână sau chiar de cânepă, ca să curețe murdăriile din lapte. După ce toate oile au fost mulse, se începe preparatul cașcavalului.

O parte din laptele strâns în *talăr* se vinde în fiecare zi de târg în orașele din apropierea așezărilor românești. Insă cea mai mare parte, și anume cel vândut pentru fabricarea cașcavalului, se încheagă cu *cľeag* (cheag), de obiceiu cumpărat de afară. După ce laptele s'a închegat bine și s'a prefăcut în caș, acesta este rupt în bucăți cu ajutorul unui lemn de lungime potrivită, care, la baza inferioară, are două bucățele de scânduri puse una peste alta în formă de cruce. După ce cașul s'a rupt, *dzărlu* (zărul) tot iese pe deasupra. Se pune peste zăr o *peatică* (bucată de pânză) și *se-ndeasă* (se apasă) pe deasupra, cu mânile, ca să nu mai rămână nici un pic de zăr în interiorul cașului care acum este strâns într'o singură bucată. Cașul astfel obținut și tăiat în bucăți, însă încă neopărit, se cheama *telemè*. Se scot bucățile de telemeà și se pun pe *tižak'e* ca *s-ynă* (să se dospească), după ce mai întâiu a fost acoperit cu o *vilendză* (velință). Cașul este lăsat așa mai multă vreme, până când scoate *guve* (găuri) mari sau pori, care se văd când se taie. După ce s'a dospit bine, cașul se taie în felii subțiri. Din aceste felii se ia atâta

cantitate cât ajunge pentru prepararea unei turte de caşcaval şi se bagă într'o *càlaθă* (coş) făcută din împletituri mai largi ca să poată pătrunde înăuntru apa caldă. Coşul acesta se introduce într'un cazan, în care fierbe apa. Aci stă puţin până când caşul este opărit bine, după aceea se scoate din coş şi se frământă din nou până ce ajunge ca o pastă. Imediat după aceasta, pasta este luată şi dusă pe masa *masturlui* (baciului care se ocupă cu preparatul caşcavalului) ca *s-tal'e capitle*, să dea forma definitivă caşcavalului. Acesta o aşează bine pe masă şi o frământă din nou. După aceea o ridică cu amândouă mânile, o mai frământă puţin şi la urmă de tot, după ce în cursul acestei ultime frământări a introdus toate colţurile în interiorul pastei, ceea ce rămâne pe din afară o rupe cu multă abilitate şi pasta întreagă o introduce într'o formă făcută anume din *lamarină*, cu pereţii concavi, din care iese turta de caşcaval aşa cum se vinde în piaţă. Se lasă aşa până când se răceşte şi a doua zi începe să se sare. Mai întâiu se dă *prota sare*, sarea dintâiu După aceea, la intervale de 3—4 zile, urmează altă sare, până când *masturlu*, după ce gustă puţin, constată că este sărat destul. Acum caşcavalul preparat gata se spală şi apoi se pune pe *curutmă* ca să se usuce. După ce s'a uscat se transportă în sat ca să fie pus în pimniţe răcoroase, unde nu bate soarele. Aci se pun pe poliţe de scânduri făcute anume pentru aceasta. Turtele de caşcaval se păstrează aici până în lunile Septemvrie şi Octomvrie, când vin neguţătorii să le cumpere. După ce au fost vândute, turtele de caşcaval se împachetează, punându-se nouă bucăţi una peste alta. Toate acestea alcătuesc o *dană*. Două *dăń* fac o *sarţină* (sarcină); iar două sarcini o *furtie* (încărcătură) de cal sau de catâr.

După ce s'a isprăvit cu fabricarea caşcavalului se încep *arăzle*.

Prin *arăzi* (pluralul de la *aradă* „rând") păstorii aromâni înţeleg distribuirea printre familiile fălcarei a laptelui care mai rămâne de muls, de la întâiu Iulie până la Sf. Marie. Am spus mai sus că acei dintre celnici care vând laptele pentru caşcaval n'au voie să mulgă *mătriţele* pentru folosul fălcării, de la începutul mulsului până la Sf. Petru. Numai de la această dată şi până la *sălăg'irea areslor* (împreunare, mârlire), laptele ce mai rămâne de muls se poate întrebuinţă pentru folosul lor propriu.

In acest scop, *căşarlu* (baciul) sau unul din fălcare desemnat de celnic împarte laptele muls pe rând şi proporţional la toate familiile din fălcare, după numărul mătriţelor ce are, începând cu celnicul. Dacă celnicul are de pildă una mie de oi, atunci el primeşte tot laptele ce se mulge în interval de 4—5 zile. Ceilalţi care au mai puţin primesc laptele muls în mai puţine zile. In felul acesta se continuă până la sfârşit. Această primă împărţire constitue *prota aradă*. După aceasta urmează a doua distribuţie. De asta dată celnicul primeşte laptele muls numai pe 3—4 zile. Ceilalţi, care mai urmează, primesc pe mai puţine zile, până când se isprăveşte rândul tuturor. Aceasta a doua împărţire se numeşte *a daua arădă* şi se continuă aşa mai departe, până când laptele ce mai rămâne de muls este aşa de puţin, încât nu se mai poate distribui cu zile, ci cu găleţi. La Grămustenii din Bulgaria, la *arădz*, laptele se distribue cu *meara*, făcută din lemn cu cercuri de fier.

Din laptele strâns la *arădz* se prepară tot felul de brânzeturi. Pregătirea brânzei obişnuite este foarte simplă. După ce se strânge laptele muls în talăr, să lasă aşa o jumătate de oră, după aceea se bate vărsându-i-se puţină apă caldă. Imediat după aceasta, i se pune cheag şi laptele se încheagă, prefăcându-se în *caş dulţe*. Cheagul este, ca şi la preparatul caşcavalului, sau cumpărat, sau — mai ales când se lucrează felul de brânză numită *bağu*, despre care vezi mai jos — pregătit de păstori din *cl'eag di arândzà;* el se scoate din rânza mielului de lapte şi imediat se sară şi se usucă. *Caşul dulţe* amestecat cu lapte, până când n'a fost pus în *strîcători*, se numeşte *străgl'eată*. Interesându-mă mai de aproape asupra înţelesului precis al acestui cuvânt, mi s'a spus: „străgl'eata easte bucăţi di caş amisticat cu lapte", sau *„caş dulţe* amisticat cu lapte". La unii păstori *străgl'eata* slujeşte şi ca medicament în contra scuipatului de către insecta cu picioarele lungi numită *čulu*. Această insectă scuipă în ochii vitelor şi chiar la oameni, producând viermi. Ca să iasă viermii afară din ochi, păstorii introduc străgl'eată [1]. Laptele închegat, după ce s'a amestecat bine, se pune în *stricători,* ca să se scurgă de zăr. După aceea se taie şi se pune în *talăre* mai mici şi se sară. Zărul amestecat cu lapte se cheamă *zăgărdičă*.

---

[1] Cf. Per. Papahagi, *Lit. Pop.*, 271.

Brânza astfel preparată, este de mai multe feluri:

caş albu, brânză de lapte de oaie (*uin*) ca brânza de Brăila;

mănure, este acelaş cu *caş albu*. In unele părţi prin mănure se înţelege *caş dulţe*.

caş bătut, brânză mai tare din care nu s'a scos untul. Bucăţile de caş bătut, pe care Aromânii le numesc *capite*, cântăresc de la 15 până la 20 kg;

caş tunăreţ sau (la Farşeroţi) *caş bătut dit foale*, este brânza preparată, toamna, din lapte de capră. In afară de *foale* Aromânii mai întrebuinţează şi *utre*. Aceasta este tot un fel de burduf din piele de ţap sau de berbece. Ea se întrebuinţează numai pentru lichide: untdelemn, vin, rachiu etc.;

caş di şarl'i, este caş bătut însă foarte gras;

bağu, este preparat din lapte de oaie, însă din care s'a scos tot untul. Se mai numeşte şi *gavruiani*, iar pe turceşte *imansîzpenir*. Este felul de brânză care formează baza întreţinerii la familiile cu copii mai mulţi. Se păstrează pentru iarnă în foale. Mai întâiu se taie în felii, şi, după ce s'a pus un strat de *g'iză* în fundul burdufului, se pune un rând din aceste felii. Urmează al doilea strat de *g'iză*, peste care vine un alt rând de bağu şi apoi se toarnă lapte pe deasupra şi se închide bine. In modul acesta brânza devine ceva mai moale şi ţine mai mult pentru timpul iernii. Burduful în care se pune *bağul* trebue să fie cu părul pe dinăuntru; numai la foalile în care se pune unt, părul trebue să fie pe din afară;

g'iza, este un fel de urdă. După ce laptele a prins *teară* sau *alcă* (smântână), se bate în putină cu *sfârliču* ca să se scoată *umtul* (untul). Ceea ce a rămas în putină, după ce s'a scos untul, este propriu zis *δală* (zărul). Această *δală* fiartă în cazan, într'un loc special numit *g'izăreaŭă*, se preface în *g'iză*. Aceasta este g'iza de mâna întâiu. Un alt soiu de g'iză, mai ordinară, este şi aceea care se face din fierberea zărului care se scurge din *stricătorile* de caş, sau din zărul care rămâne de la caşcaval. Aceasta se pune în nişte saci de cânepă, ca să se strecoare mai bine. Lichidul scurs din aceşti saci este tot un fel de *dzăr* (zăr), care se mai numeşte şi *şar*, însă din care nu se mai poate prepară nimic. El serveşte, cel mult, ca hrană pentru porci, şi, mai ales, pentru câni. La păstorii grămusteni untul se mai prepară şi altfel: se ia zărul scurs din stricătoarea de caş şi se amestecă cu

lapte, dând ceea ce ei numesc *prozgăl*. Acest prozgăl se bate în putină cu sfârličul până ce se obţine untul. Lichidul ce rămâne este *δală*, care, fiartă ca şi δala de mai sus, dă *g'iza* de calitatea a doua;

- *urda* (în Epir pronunţat şi cu δ: *urδă*; adevărata pronunţare este însă aceea cu *d*: *urdă*), este un fel de brânză de culoare mai mult gălbiue de cât albă, fabricată pe la sfârşitul lui Septembre, când laptele este foarte gras. Ea se pregăteşte în bucăţi rotunde în formă de ghiuleă, care cântăresc până la 3 kg. una, este tare şi foarte gustoasă la mâncare. Este o specialitate a păstorilor din regiunea Pindului şi în special a Aromânilor din comunele Deĥiscu şi Blaţa [1]. De la aceştia, *urda*, astfel preparată, este răspândită în întreaga Peninsulă Balcanică ca un fel de brânză aromânească. Bulgarii din Macedonia îi şi zic *Vlaška urda*.

După ce s'a isprăvit cu mulsul oilor şi tot produsul lor numit *măxul'e* a fost întrebuinţat subt forma derivatelor de mai sus, se apropie vremea când păstorii trebue să *sălăǵească aresl'i* (să dea drumul areţilor) ca *s-mârlească mătriţile*. Tot atunci *s-părčescu* şi caprele.

Actul acesta ţine cel mult 15 zile. Insă pentru ca mârlirea să se facă într'un interval cât se poate de scurt, dacă ar fi cu putinţă chiar în cursul unei săptămâni, înainte de aceasta păstorii au grija ca să *ansară* (să dea oilor sare). Ei ţin cu atât mai mult la *ansărare*, cu cât în cazul din urmă oile fată toate dintr'odată şi mai repede. In modul acesta iarna, în vremea de *fital'u* (fătat), ei scapă mai repede de grija fătatului.

După ce s'au luat şi aceste ultime măsuri pentru asigurarea progeniturii ovine din anul următor, toată grija celnicilor şi a fălcărilor se îndreaptă la mărilişul fetelor.

Acum începe seria nunţilor.

Aproape mai toate nunţile, la păstorii nomazi, se fac în ziua de *Stă-mărie* (Adormirea Maicii Domnului). In aceastä zi, în care se fac de la zece până la douăzeci de nunţi în fiecare aşezare de vară, petrecerile se continuă până în ziua următoare. In unele centre ele ţin toată săptămâna. In comunele fărşeroteşti, cu o săptămână înainte de nuntă, mai multe fete se adună şi se duc în pădure ca să strângă lemnele de trebuinţă la nuntă. Ele

[1] Cf. *Lumina*, Anul IV, No. 2 (1908), p. 3.

nu uită să aleagă şi un băţ subţire şi drept, însă ceva mai lung, din care se face *flambura* (steagul). Ajunse la casa mirelui, ele se apucă şi pregătesc flambura: iau o batistă de mătase, de obiceiu albă — în multe părţi şi roşie — şi o fixează în formă de steag la extremitatea steagului, al cărui vârf are forma unei cruci. După aceea, înfig un măr roşu în vârful steagului, iar la celelalte două extremităţi ale crucii, unii, cum fac o parte dintre Fărşeroţi, atârnă de vârf câte o şuviţă de lână *alică* (roşie), iar alţii înfig tot câte un măr aurit. Când totul a fost pregătit, dumineca, în ziua nunţii, după ce toată lumea a ieşit de la biserică, rudele şi cunoscuţii invitaţi la nuntă se strâng la casa mirelui. Un grup de tineri cu câteva fete în frunte pleacă să invite *nunlu* (nunul). Acesta, după ce cinsteşte pe tineri cu băutură, încalecă pe calul adus de ei şi pleacă împreună la mirele. Aceiaşi tineri se duc şi invită *fărtatlu*. După ce s'au strâns toţi în casa mirelui, se procedează la bărbieritul acestuia. El intră într'o cameră, în care sânt strânse mai multe fete îmbrăcate în haine de sărbătoare. Şi în timp ce bărbierul, de obiceiu unul dintre nuntaşi, îi face toaleta, toate fetele, ţinându-se de mână, dansează împrejurul mirelui, cântând cântece — la Fărşeroţi în totdeauna româneşti — în care se repetă refrenul:

Sum nă salţe l'işoară	Subt o salcie uşoară
Ş-o-arăk'i sum soară.	Şi-o răpl subţioară.

După ce s'a isprăvit cu bărbieritul mirelui, fărtatul ia flambura pregătită de mai nainte şi împreună cu mirele şi cu ceilalţi nuntaşi pleacă călări la casa miresei. Pe drum, înainte de a ajunge la mireasă, ei trimet câţiva tineri *sihădg'ţari* (vestitori) ca să anunţe sosirea nuntaşilor. La Fărşeroţi vestitorii primesc de la mireasă un *culacu* (turtă) pe care, cum îl iau, pleacă cu el înaintea nuntaşilor, ridicându-l cu mânile în sus. Nuntaşii, la vederea culacului, lasă frâul cailor şi se reped în fuga mare ca să rupă o bucată din culac. După aceea întră în curtea miresii şi, încărcând pe un cal zestrea miresii, pleacă cu mireasa călare pe un cal alb, la biserică, dacă comuna are biserică, sau acasă, unde se celebrează cununia. La Fărşeroţi, înainte de a ajunge la casa mirelui, un grup de tineri ies cu un alt colac ridicat de unul din ei cu mânile peste cap. La vederea colacului, nuntaşii se reped din nou ca să rupă o bucată din el. După ce s'a isprăvit şi cu

cununia, toţi nuntaşii ies pe câmp, *ca s-bagă nveasta'n cor*, unde se încinge o horă mare. In fruntea horei se găseşte *nunlu* (nunul), ţinând *flambura* în mână. După el urmează mirele cu mai mulţi nuntaşi după el, toţi îmbrăcaţi în haine albe, iar după aceştia vine mireasa cu zăvonul alb — la Fărşeroţi roşu — urmată de mai multe fete, aşa cum se vede pe imaginea alăturată. După horă, mireasa este dusă acasă la mirele. Tot atunci se ia *flambura* şi se pune pe acoperişul casei mirelui, unde stă cel puţin patruzeci de zile [1].

3. Coborîrea oilor la şes.

Viaţa la mandră. — Fătatul oilor. — Tunsul oilor. — Felul lânei. — Prelucrarea lânei.

După ce s'a isprăvit cu vinderea brânzeturilor şi vremea de toamnă, la munte, începe să se răcească, Aromânii nomazi încep să se pregătească de plecare *tu arniu* (la iernatec). Nunţile s'au isprăvit, iar *flambura* (steagul) cu *mer aroşu şi lână alică* (cu măr roşu şi lână de un roşu aprins) în vârf, de pe casele mirilor, începe să se coboare treptat. Acum nici vântul de munte, care suflă din ce în ce mai tare, nu-l mai lasă să fâlfâie deasupra locuinţelor noilor însuraţi. Cu o săptămână şi mai bine înainte de plecare, o agitaţie vie domneşte în comunele mai mari. Bărbaţii din fălcări se strâng grupuri-grupuri, ca să se învoiască asupra direcţiei ce trebue să apuce. Păstorii coboară oile din înălţimi şi le aduc să pască în apropierea comunelor, până aproape de plecare. Dacă câte odată se întâmplă ca frigul să cadă brusc, atunci, de frica lupilor, ciobanii bagă oile în târle, bine împrejmuite, sau chiar în curţile mai mari ale caselor. Familiile care sânt alese de fălcare ca să rămână în comună pentru paza caselor, se grăbesc ca să-şi aducă din pădure lemnele de trebuinţă pentru timpul iernii, căci la o iarnă grea multe din ele, cu săptămânile, nu îndrăznesc să iasă din casă afară. Bărbaţii acestor familii aleargă prin oraşele şi târgurile din apropiere, ca să se aprovizioneze cu cele de trebuinţă

[1] Vezi interesanta descriere a nunţii la Fărşeroţii din Acarnania de L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*. Paris 1860, p. 276. De asemenea vezi şi descrierea nunţii la Fărşeroţii din Albania de Mary Adelaide Walker, care a vizitat Albania în 1860, asistând şi la o nuntă aromânească din Coriţa. (*Through Macedonia to the Albanian Lakes*, London, 1864 ap. M. Beza *o. c.* p. 39).



Nunta la Fărşeroţi.
(După natură, de pictorul Pericle Capidan.)

până la reîntoarcerea fălcărilor la munte, dar mai cu deosebire cu făină. In timpul acesta nu mai puţin grăbite sânt şi femeile. Şi întru cât, alături de oierit, cu care se ocupă aproape numai bărbaţii femeile se îndeletnicesc şi cu industria lânii, pe urma căreia păstorii noştri au venituri mari, acèle dintre familii care n'au isprăvit cu ţesăturile de lână, dau zor mai repede să isprăvească, căci vine ziua târgului din Veria, din Grebena, din Coniţa etc. şi le apucă fără să fi prelucrat întreaga cantitate de lână ce şi-au procurat şi în care au pus o bună parte din capitalul lor. Insă, în comunele fărşeroteşti, cele mai multe femei se îngrijesc de pregătirea hainelor mai groase pentru timpul iernii. De aceea, cei mai mulţi dintre croitori au de lucru acum în săptămâna plecării cu coaserea *tălăganelor* şi *tămbărilor tră 'nvişteare* (de îmbrăcat), *a tâmbărilor di preasupra* (pe deasupra). Acum nici morţii nu sânt uitaţi cu desăvârşire: pe când o parte din femei sânt ocupate cu strângerea şi împachetarea avutului din casă, iar altele pregătesc mâncare pentru croitori, cele mai bătrâne dau fuga până la cimitir, ca să-şi ia ziua bună de la cei dispăruţi. Acum zi de zi se aşteaptă plecarea. In ultimele două zile, în comunele fărşeroteşti, *cogeabaşlu* (primarul) însoţit de doi jandarmi, mai dă o raită pe la aceia dintre Aromâni care au rămas în urmă cu dările către stăpânire. După ce şi aceste ultime socoteli au fost regulate, iar avutul fălcărilor a fost împachetat gata în saci de lână se începe încărcarea cailor şi catârilor. In timp ce bărbaţii însărcinaţi cu pregătirea poverilor cheamă caii şi catârii ca să-i încarce. un număr de bătrâne mai robuste şi mai vânjoase strâng copiii răspândiţi printre cai şi pornesc înainte.

După aceasta urmează despărţirea care nu este mai puţin duioasă şi mişcătoare. In fine vine plecarea când, toată lumea grupată în fălcări, se pune în mişcare. Acum cei care se duc, unii călări alţii pe jos, prin strigăte prelungite, îşi iau rămas bun de la comunele şi locuinţele părăsite. Ei îşi mai reîntorc încă odată privirile ca să se mai uite la cei rămaşi în comună şi, cu jalea în suflet, îşi continuă drumul înainte, ca să ajungă în regiunile mai calde de lângă mare.

Desigur că, întocmai ca la suirea oilor la munte, coborîrea la şes, nu în toate comunele româneşti se face dintr'odată. In aşezările mai mici, cum sânt acelea ale Fărşeroţilor, aproape mai

toate fălcările pleacă în aceeaşi zi. In comunele mai mari din Pind şi mai cu deosebire în acelea în care lumea nu se mai îndeletniceşte cu păstoritul, plecarea se face în grupuri, aproape în fiecare zi: *Astădz fug fumel'le di Grebena, mâne di Caterina, pimâne di nuntru* (astăzi pleacă familiile care merg spre Grebena, mâine cei din Caterina, poimâne cei dinăuntru, adică cei care se duc în interiorul Greciei). In felul acesta se continuă mutările timp de vreo două săptămâni şi mai bine. De altfel, în cele mai multe comune mari, în care nu toţi locuitorii sânt păstori, plecarea nu se poate efectuà într'o zi, două sau trei, şi din cauza lipsei de cai sau de catâri. Numai comunele curat păstoreşti dispun de un număr mare de animale de transport. Toate celelalte trebue să aştepte pe rând întoarcerea chervanagiilor aromâni, ca să le transporte la locul de iernatec[1].

*

Acum, cum au ajuns la şes, fălcările subt conducerea celnicilor se desfac din convoiu, apucând fiecare în spre regiunea unde s'a închiriat *mandra* pentru iernatec. Foarte mulţi păstori din regiunea Veriei, la coborîrea lor spre şes, trec chiar prin oraşul Veria, unde o parte rămân cu turmele lor, o altă parte însă înaintează şi mai departe, lăsând în Veria, pe la rudele şi cunoscuţii lor, numai *cătândìa* (avutul din casă). Cei care rămân cu turmele în Veria, în timpul iernii le lasă pe acestea să pască prin *arădzâmuri* (coastele) de pe colinele din partea periferică a oraşului. Şi fiindcă la coborîre pentru iernatec, în cele mai multe cazuri, turmele conduse de ciobani sânt expediate cu două săptămâni înainte de plecarea fălcărilor, celnicii au grija ca să închirieze de la proprietarii de moşii, cum erau beii turci înainte de războiul balcanic, cu mult înainte de coborîrea turmelor, *căşlăulu* (moşia) pe care îşi aşează *mandrele*. Pentru ţinuturile în care zăpada ţine mai multă vreme, tot celnicii caută să se înţeleagă cu proprietarii de fân pentru nutreţul de trebuinţă, în tot timpul cât turmele de oi nu vor puteà paşte iarbă verde. După aceasta, păstorii se îngrijesc de *mandre*, iar bărbaţii se apucă şi fac colibele sau întind corturile în locuri mai adăpostite, pentruca în timp de ploaie să fie ferite de revărsările apelor care le aduc mari.

[1] Cf. *Frăţil'ea* I, p. 136: *Fudzîrea fumel'lor toamna tu ariu.* De asemenea Anul II, p. 233. Vezi şi clasica descriere a coborîrii oilor la şes, făcută de Pouqueville, *o. c.* II, 215.

stricăciuni. In regiunile în care inundaţiile sânt mai dese, din pricina ploilor care cad în cantităţi mari, de multe ori păstorii aromâni sânt supuşi la pierderi simţitoare. Scăderea prea marea temperaturii ca şi lipsa totală de nutreţ din cauza inundaţiilor, fac de cele mai multe ori să-şi piardă tot avutul în oi. Au fost ani când din pricina frigului prea mare, într'o regiune în care de obiceiu iarna este mai dulce, păstorii aromâni şi-au pierdut nu numai tot avutul, dar ei înşişi au fost ameninţaţi să piară de foame. In împrejurările acelea numai acei care au avut prevederea ca să se mute în regiuni scutite de inundaţii sau pe lângă mare, au mai putut scăpà de la o nenorocire care i-ar fi costat întreaga lor avere. Dar şi această ultimă măsură trebue luată mai de vreme, căci în lunile Ianuarie şi Februarie, când oile încep să fete, mutarea mandrelor este mult mai anevoioasă şi din pricina mieilor abià născuţi. Fiind încă prea slabi, ei nu pot suportà drumurile lungi; în cazul acesta, cei mai mulţi mor pe drum. In literatura populară a Aromânilor se întâlnesc versuri în care Aromânii se vaită pentru marile pierderi ce au suferit din cauza unei ierni prea aspre:

O măraţi, măraţi di noi,	O sărmani, sărmani de noi,
Plândzem ca ńiţi fičori,	Plângem ca copiii mici,
Că n'armasim făr'di oi,	Căci am rămas fără de oi,
Di kirdum di iarnă greao	Şi-am pierdut de iarnă grea
Nel' tu fital'u di neao.	Miei, la fătat, de multă nea.

Lit. Pop 938.

Şi tot aşa nu arare ori dăm de versuri, în care se deplânge soarta acèlor familii care, în urma nenorocirilor mari ce au suferit în timpul iernii, au fost nevoite să rămână la şes pentru totdeauna:

Ma dzîţiţi bobò bobò	Ci ziceţi bobò bobò,
Tră iarna di Armirò,	Pentru iarna din Armirò,
Ca alăsăm beči'i aco,	Căci am lăsat oile albe acolo,
Bečile şi calèşile	Albele şi galeşele,
Di nă dor h'icatile!	De ne dor ficaţii!
Ia dzîţiţi lele, lele,	Ia ziceţi auleo, auleo,
Că n'armân fumel'ile	Căci ne rămân familiile
Nu-s viţate eale tu câmpu,	Şi nu-s obicinuite la şes,
Că-s viţate tu apa-araţe	Că-s obicinuite la apă rece
Si-ş facă călivi afară,	Să-şi facă colibi afară,
Putè caplu s-nu li doare.	Nici odată capul să nu le doară.

Lit. Pop. 935.

Cu cât iarna înaintează, cu atât luarea aminte a Aromânilor este îndreptată la târlele în care se adăpostesc *oile greale* (însărcinate). Pe la sfârşitul lui Ianuarie şi în luna Februarie începe epoca de *fital'u* (când oile încep să fete). Acum toţi se îngrijesc de creşterea mieilor şi iezilor născuţi, luând bine seama să nu răcească de frig, sau să nu flămânzească din lipsă de lapte. Nu de puţine ori se întâmplă că un miel, după ce a fost fătat, să nu vrea să sugă lapte de la mumă-sa, sau chiar aceasta să nu vrea să-i dea să sugă. In cazul aceasta, păstorii, imediat după naşterea mieilor, caută mai întâiu să vadă care din ei suge sau nu. Cei care nu sug, sânt vârîţi mai aproape de botul oaiei fătătoare, ca să-şi miroase şi lingă mielul spre a-l recunoaşte de al său; iar mielul, cum se naşte, îl pun să sugă *curastră* ca să se întremeze mai repede şi să nu rămână slab şi pipernicit. Când însă cu toate aceste precauţiuni luate de păstori se întâmplă, câte odată, din cine ştie ce împrejurări, că oaia nu vrea să-şi recunoască mielul şi prin urmare, *nu lu-apleacă* (nu-i dă să sugă), atunci ei fac *pătul'e* (sing. *pătul'u* „mic locşor cât încape o oaie cu mielul") împrejmuite de *ligăreaŭă* (răchită) şi pun fiecare oaie cu mielul ei în câte un *pătul'u*. Aci ele stau câteva zile, până când mieii sânt lăsaţi să sugă în voie. Dacă nici în *pătul'u* oaia nu *apleacă* mielul, atunci ea este bătută bine, până ce, în cele din urmă, cedează. După aceasta, atât mielului cât şi oaiei li se dă drumul în turmă.

Când se întâmplă să moară mielul unei oi, imediat după ce a fost fătat, atunci, pentru ca oaia să se lase a fi suptă de un alt miel de la o oaie care a fătat mai mulţi miei, păstorii îngrijesc *si-ndzeamină* un miel. Adică se ia mielul strein, pe care păstorii grămusteni îl numesc *ńelŭ dzeamin* (miel geamân) şi se înveleşte în *soarte* (cămaşa mielului mort) după ce mai întâiu a fost curăţită bine de *mucoare*. Oaia cu mielul mort, crezând că este al ei, mai întâiu începe să-l miroase şi să-l lingă, după aceea îl *apleacă*, îl lasă să sugă. De multe ori se întâmplă ca ea să nu vrea să-l lăpteze. In cazul acesta, păstorii din regiunea Veriei obicinuesc *s-treacă prit cămeaşe* (să treacă mielul prin cămaşă). Anume, se ia o basmă mai mare de culoare roşie şi se leagă pe subt pântecele oii. După aceea se ia mielul şi se trece între basmă şi pântece, odată de la cap spre coadă şi încă odată de la dreapta spre stânga. Dacă şi după această operaţie

oaia tot mai continuă să nu dea mielului lapte, atunci ea se pune la *pătul'u*, procedându-se ca mai sus.

Nu toate oile fată la timp. Unele fată mai târziu: *oaie târdzie*; altele însă mai de vreme. Faptul acesta din urmă nelinişteşte foarte mult pe păstori şi în special pe marii proprietari de turme, căci, în cazul acesta, multe oi *astrik'escu* (ajung sterpe). Un leac sigur în contra fătatului de timpuriu nu se cunoaşte. Cei mai mulţi păstori se slujesc de o piatră sfântă numită *astămătiri*, adusă de la Sf. Munte. Inainte de *fital'u* păstorii se îngrijesc ca să îngroape această piatră la întrarea în staul, *tu arugă*. Oile care au trecut peste ea, nu *astrăk'escu*. Alţii, care nu au această piatră, se păzesc să frigă brânză pe cărbuni aprinşi.

După ce toate oile au fătat şi ultima zăpadă s'a topit, în regiunile din apropierea mării, primăvara începe să se arate mai de vreme şi căldurile mari năpădesc dintr'odată. Acum se apropie tunsul oilor. Cu acest prilej păstorii aromâni fac o sărbătoare mare. Această sărbătoare este pentru celnici şi peste tot pentru proprietarii de turme un nou prilej ca să mulţumească pe păstori pentru toată munca depusă în cursul iernii, cu pregătirea mandrelor, cu îngrijirea oilor în timpul fătatului, cu alăptarea mieilor şi cu atâtea alte treburi, dintr'un anotimp, care se poate socotì ca cel mai covârşitor pentru viitorul crescătorilor de oi. Epoca când se tund oile, variează de la o regiune la alta. In cele mai multe locuri, tunsul oilor se face pe la sfârşitul lui Martie; în alte părţi, în luna Aprilie. Oile se tund cu foarfeci mari făcute anume pentru aceasta. De foarfecile păstorilor se leagă foate multe superstiţii. In zilele de 11 până la 14 Noemvrie păstorii se feresc să deschidă foarfecile, căci se deschide gura lupilor şi le mănâncă oile. Alţii leagă foarfecile cu o sfoară, ca să fie legată gura lupilor. In alte părţi foarfecile nu se deschid de la 11—23 Noemvrie[1]. In acest interval femeile nu încep nici un lucru, căci, după credinţa lor, iese lupul din *lužăr* (culcuş) şi le sugrumă oile. Tot în acest interval femeile se feresc să pună pieptenele pe cap ca să se pieptene. Ele lasă părul încâlcit, ca să se încâlcească drumul lupilor în pădure şi să nu mai poată ajunge la turme ca să le sugrume oile[2]. In fine, după ce oile au fost tunse, se frig

[1] La păstorii dacoromâni 11 Noemvrie este „sărbătoarea oilor" (Cf. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români* I p. 113 şi 235.

[2] Vezi despre aceste obiceiuri la Dacoromâni şi Dimitrie Dan, *Stâna la Românii din Bucovina* în *Junimea Literară*, Anul XII p. 161.

mai mulţi miei la frigare. Se întinde jos pe iarbă verde o masă lungă, la care iau parte şi familiile fălcărilor, şi, în cântece şi băuturi, care ţin până noaptea târziu, se încheie perioada unei munci, care trebue să aducă prosperitate şi belşug în casele păstorilor aromâni.

*

Dacă, însă, iarna la şes munca bărbaţilor se mărgineşte numai la grija turmelor, femeile, în schimb, îşi găsesc mai mult de lucru în cursul acestui anotimp, fie cu treburile zilnice din gospodăria casnică; fie, mai ales, cu prelucratul lânei. In privinţa aceasta, ele sânt neîntrecute de femeile celorlalte neamuri din Peninsula Balcanică. La această activitate puţin obicinuită la popoarele orientale, ele se văd îndemnate, desigur, mai întâiu de aceea dispoziţie firească ce se observă peste tot la populaţiunile aromâneşti de a fi vecinic cu gândul la lucru, al doilea, şi de belşugul lânei care le stă la îndemână. Este interesant să urmărim constatările arheologului francez Heuzey făcute cu optzeci de ani înainte, la Aromâncele fărşeroate din Acarnania, spre a ne puteà face o idee neexagerată despre vrednicia femeei aromâne în treburile familiare şi mai cu deosebire în industria casnică: „Les femmes sont comme leurs maris fortes et travailleuses. Il faut les voir revenir de la fontaine, le dos plié sous une charge de linge humide, coiffées du bassin de métal où elles ont fait la lessive, portant encore pendu à leur épaule un baril plein d'eau, et, de leurs mains, pour ne pas perdre de temps, filant leur quenouillée. Nous traversions un campement, le lendemain d'un mariage; la nouvelle épouse était déjà au travail. Assise en plein air, devant son métier, comme pour faire montrer de son ardeur à l'ouvrage, elle tissait sans relâche, encore revêtue de ses habits de noce“[1]. Iar scriitorul englez M. Leake, care a vizitat pe Aromâni cu mai multe decenii înaintea lui Heuzey, vorbind despre vredniciea femeei aromâne, adaogă că ele se ocupă cu cultura pământului torcând în acelaşi timp şi din furcă[2].

Lâna pe care o prelucrează femeile aromâne poartă diferite numiri, atât după calitatea ei cât şi după locul de unde este tunsă.

---

[1] Heuzey *o. c.* p 274.

[2] The gardens and the small quantity of arable land which surrounds these towns, are chiefly cultivated by the women, who reap the harvest as well as perform all the household work and spin (M. Leake, *o. c.* p. 275).



Inainte de a trece la ţesăturile pregătite din lână, vom da aceste numiri:

bască este lâna tunsă de pe oaie şi rămasă într'o singură bucată;

canură este, la o parte din Fărşeroţi, „lâna albă bună pentru tort", la ceilalţi Români *canură* este tortul de lână în felurite culori care se bagă în *suvalniţă* (suveică) şi serveşte la ţesut, trecând prin *usturä* (urzeală);

arudă, lână lungă, ţigae;

cărmina (numai la Aromânii din Albania), lână ţigae;

sumă, lâna cu firul mai lung. La Aromânii grămusteni *suma* este lâna nici cea mai bună, nici cea mai rea. La pieptenat ea se alege la marginea pieptenilor şi apoi se strânge la olaltă;

ńiţă, lâna scurtă tunsă de pe noateni;

k'endíc (în Veria) este lâna mai puţin lungă şi nu prea moale;

miale (în Samarina), lâna tunsă de pe pântecele şi coada oilor;

suel'u, lâna tunsă de pe pântece, de la picioare şi de la coadă, este calitatea de lână mai proastă;

capit, lâna de pe cap, gât şi piept;

coade, lâna de la coadă. După ce se junghie mieii sau oile, lâna de la coadă se vinde deosebit;

săină (sau *lână săină*), lână albă amestecată cu câte un păr negru;

lână di tabac, lână de tăbăcărie;

lână di drăşteală, rămăşiţele lânoase rămase din ţesăturile de lână scoase din văltoare (drăşteală);

găbúr lână sură, sau orice lână amestecată cu negru;

čume (di lână), resturi, buci de lână[1];

căprină (sau *lână căprină*), lână de păr de capră;

Lâna se prelucrează în starea ei naturală, albă sau culorată. Dintre culorile ţesăturilor de lână mai obicinuite însemnăm:

ńirlă, albastră;

ńiruγală, albastră mai deschis;

h'imilă, neagră;

gangur, de culoare închisă care dă în verde şi negru;

vinită, vânătă;

alică, de culoare roşie deschis;

[1] Pentru unele soiuri de lână vezi articolul lui M. Pinetta din *Peninsula Balcanică* III (1925) p. 121.

g'uveze, roşu, vişiniu;
caferengʼie, de culoare cafenie etc.;
galbină, galbenă.

Pentru obţinerea acestor culori femeile aromâne întrebuinţează *indigo* pentru culoare albastră; *frândză di frapsin* (frunze de frasin), *coaje de arin* sau *coaje di schilitur* pentru culoare neagră; *frândză di şăfrane* (şofran) pentru galben; *bâcâne* sau *cârmâze* pentru roşu[1].

Lâna, spre a fi prelucrată, mai întâiu se spală, după aceea se usucă şi la urmă de tot se scarmână cu mâna. După ce lâna a fost bine scărmânată, *s-da la k'apţâñi* (se dă în piepteni), ca să se obţină ceea ce se numeşte *clându* (bucata de lână dublă, de formă mai mult sau mai puţin dreptunghiulară) sau *apală* (pl. *apăl'i*). Acestea se mai trec încă odată prin piepteni, de astă dată fiecare *clându* sau *apală* pe rând, din care se scot ceea ce Aromânii grămusteni numesc *pičuri* (sg. *pičur*), iar cei din Veria *pitrik'e*. Acestea sânt un fel de caiere mai groscioare, care se torc la *čicrik'e* (rodan) spre a se obţine *tortul*. Adevăratul *cair* (caier) la Aromâni este lâna de pe *furcă*; la Grămusteni ea se numeşte *ful'orŭ* (fuior). Femeile aromâne nu scarmână lâna la piepteni în ziua de *Sf. Minazi* (11 Noemvrie st. v.), mai întâiu pentrucă această zi este o sărbătoare, şi al doilea, pentrucă le merge bine turmelor de oi. In această zi o femeie mai bătrână ia o aţă şi leagă pieptenii. Prin aceasta se crede că limba lupului rămâne legată în gură[2]. Tortul se păstrează în *jireagl'e* (măsură de tort; la Aromânii grămusteni şi peste tot la cei din Macedonia „jurubiţă de zece legături a câte trei fire"), din care apoi se adună în *gl'em* (ghem). Acesta se mai numeşte *crună*, când conţine numai tortul dintr'o singură jireagl'e şi *drugă*, când conţine tort special făcut din lână mai întrebuinţată numai pentru împletitul ciorapilor. Dalametra dă în dicţionarul său pentru *drugă* înţelesul de „bumbac". La Veria nu mi s'a confirmat acest înţeles, care poate să existe în altă parte. Bumbacul răsucit în Macedonia se numeşte *h'intic*[3]

---

[1] Cf. G. Zuca, *o. c.* p. 15.

[2] Cf. Tache Papahagi, *Din Folclorul rom. şi lat.* p. 52.

[3] La o bună parte din cuvintele date de mine înţelesul se deosebeşte de acela însemnat în glosare şi dicţionare. Eu am înregistrat ceea ce mi s'a spus, fără să contest înţelesurile date mai nainte, care şi ele trebue să existe în dialect.



Prelucrarea lânei.



Familie din Pind.
(După Wace and Thompson, *o. c.*)

Din lâna astfel prelucrată femeile aromâne prepară tot felul de țesături, dintre care o bună parte e destinată *de-a -nviști* pentru trebuințele casei, iar alta *de-a-vindi* pentru comerț [1].

Țesătura de bază pentru îmbrăcăminte este *șiaclu* (șaiacul) mai gros sau mai subțire, cu sau fără *floați* (floace), după haina la care se întrebuințează. El este de culoare albă, neagră sau vânătă. Se aduce în piață în rotocoale mari pe care Aromânii le numesc *vilare*, în spre deosebire de *trâmbe*, întrebuințat numai pentru valul de pânză, și se vinde în mari cantități aproape în mai toate orașele din Peninsula Balcanică. Dintre felurile de *șiac* avem:

gravanò (*γravanò*), șaiac gros și bine bătut, de culoare negru, cenușiu sau *bagav*. In regiunea Veriei el se țese din lâna mai proastă de oaie. Există însă și gravanò făcut din lână, în care cea mai mare parte este *ńiță*, sau chiar numai curat ńiță. După ce a fost țesut, el se dă la *drășteal'e* (piuă), ca să fie mai bătut, să aibă pe deasupra *floați*, iar pe dos un fel de puf ieșit tot din păr, însă subțire și scurt, care se cheamă *frumă*;

buluboță, șăiac mai subțire, din care se fac haine și nădragi;

miliță (în Veria), scutec. In unele părți are și înțelesul de orice bucată de lână mai groasă în formă de șaiac, ce se pune pruncilor la șezut ca să nu ajungă pișatul la îmbrăcăminte. Aromânii din Pind își au *drășteal'le* lor. Cei din Veria îl dau la Bulgarii din Caragiova;

tălăγan este același cu gravanò. Se numește astfel pentrucă din acest fel de șaiac gros se fac tălăγane;

scutic este șaiac mai ordinar cu țesătura mai puțin bătută, și de culoare alb sau negru. Din acest fel de șaiac păstorii aromâni își fac un fel de pantaloni mai largi pe care îi îmbracă atunci când mulg oile la arugă. El este căutat de Bulgari și Greci, care își fac din el șalvari.

Din lâna de capră (*căprină*) se fac capotele numite *tâmbări*, de culoare *cănută* sau neagră.

Dintre celelalte țesături, care servesc mai mult pentru învelituri și tot felul de scoarțe în casă, avem:

tendă, țesătură de lână de capră care se întrebuințează mai mult pentru corturile păstorilor nomazi, când se găsesc pe drumuri și poposesc undeva;

---

[1] Cf. *Peninsula Balcanică* III (1925) p. 125 și urm.

duagă, învelitoare de lână, fără floace, însă groasă şi călduroasă; se întrebuinţează ca ţol de învelit în timpul nopţii.

biliţă (întrebuinţat numai în Albania şi Ohrida) este doagă, albă, însă mai groasă;

čergă tot un fel de doagă. Ele sânt colorate şi se vând mai mult, câte două la un loc; de aceea se mai numesc *čiftè*.

Hăraţe (şi *hăraγe* pl. *hărăγi*), ţesătură de lână ceva mai subţire, în două culori, alb şi negru (rar şi în alte culori) dispuse în formă de pătrăţele. Din ea îşi fac Aromânii saci mari care poartă acelaşi nume şi în care îşi încarcă tot avutul lor, când se mută de la un loc la altul. Tot din această ţesătură se fac *tastre* (*traste*) „traiste", *liγutastre* (*liγutraste*) „traiste în care se pun seminţe pentru cai, catâri (orz, ovăz) şi se atârnă de gâtul animalului", *stricători* (strecurători) şi alte ţesături de care au nevoie.

sazmă, un fel de scoarţă, în unele părţi (Pind şi Veria) făcută numai din *căprină*, în alte părţi însă şi din lână amestecată cu căprină;

tiftică, doagă mai mică pentru învelit aşternutul; ea este de obiceiu albă cu marginile roşii sau vinete;

zilie, covoraş lucrat în mai multe culori, de mărime mijlocie;

vilendză, velinţă de cele mai multe ori prevăzută cu floace: *vilendză flucoasă*;

flucată, este tot un fel de sazmă, peste tot albă sau peste tot roşie şi acoperită cu floace mari pe deasupra. Flucatele pot fi şi în două culori: de obiceiu marginea, de o palmă şi mai bine lărgime, neagră, şi restul roşie, sau vânătă şi roşu. Serveşte ca aşternământ pe jos lângă cămin, unde şed cei mai bătrâni, şi ca învelitoare peste tot, iarna, sau în anotimpurile mai friguroase.

In afară de acestea, Aromâncele mai ţes tot felul de chilimuri care au diferite numiri orientale, cunoscute la toate popoarele balcanice[1].

Toate aceste fabricate se vindeau, înainte de războiul balcanic, în întreaga Peninsulă Balcanică. Pentru desfacerea lor Aromânii nu se slujeau de mijlocitori. Ca unii care cunoşteau toate centrele din Peninsulă, ei singuri se ocupau cu vânzarea lor. Pentru aceasta ei erau ajutaţi şi de caravanele lor, despre care se va vorbi în capitolul următor.

---

[1] Vezi despre industria lânei *Lumina* Anul VI (1908) No. 3 p. 1 şi urm.

4. Starea actuală a păstoritului.

Decăderea păstoritului. — Cauzele: comerțul și meseriile. Transportul cu caravanele. — Războaiele cu jafurile.

Astăzi păstoritul se mai continuă la Aromânii nomazi din Albania şi la Grămustenii din Bulgaria. La Fărşeroţi, alături de păstorit, o desvoltare mare a luat şi transportul cu caravanele. La toţi ceilalţi, păstoritul se găseşte în plină decădere, ameninţând să dispară cu desăvârşire. Dintre aceştia foarte puţini Români din Tesalia şi Epir se mai ocupă cu creşterea vitelor; după aceea Fărşeroţii din ţinutul Vodena; în fine Românii din regiunea Veriei şi grupuri de Aromâni din Tracia şi Macedonia.

Cauzele care au contribuit la treptata lui slăbire sânt multe. Noi vom studià aici pe cele mai hotărîtoare.

1º. Comerţul şi meseriile.

Deşteptăciunea firească a Aromânilor, unită cu acea experienţă şi cunoaştere de lume, pe care numai ei singuri şi-o puteau câştigà în cursul drumurilor lungi ce străbăteau, i-au făcut mai de mult să nu rămână indiferenţi faţă de celelalte ocupaţiuni şi, mai ales, faţă de comerţ, care erà să le procure câştiguri mult mai mari decât creşterea turmelor de vite. Această năzuinţă a lor de a se înavuţi pe căi cât se poate mai practice, a fost foarte mult ajutată şi de caravanele lor care, după cum vom vedeà mai jos, se ocupau cu transporturile în întreagă Peninsula Balcanică. Inceputul comerţului la Aromâni s'a făcut prin cărvanărit. Caravanele Aromânilor nu se mulţumeau să transporte numai mărfurile altora, ci ele duceau cu sine spre vânzare şi produsele în lapte sau în lână fabricate la ei acasă. Cu modul acesta gustul de câştig, care aveà mai mulţi sorţi de izbândă în comerţ decât în păstorit, începuse să-i atragă tot mai mult, şi puţin câte puţin, ei treceau, încă din timpurile cele mai vechi, de la starea de păstori cu viaţă nomadă la aceea de neguţători, la început ambulanţi, după aceea cu aşezări stabile. Aceste treceri nu sânt aşa de nouă, cum ni le închipuim. Ele s'au produs încă din primele veacuri de convieţuire cu popoarele balcanice, atunci când elementul citadin din oraşe erà reprezentat şi prin Aromâni. Această presupunere o facem din consideraţiunea, că, ori cum vom căutà să ne explicăm deosebirea ce există, la ţară, între

viaţa înaintată a Aromânilor şi viaţa înapoiată a Slavilor, noi nu vom puteà ajunge la adevărata ei pricepere, decât numai admiţând că, de la început, o parte din elementul românesc din sudul Dunării a moştenit ceva din viaţa citadină a Romanilor. Toţi călătorii care au trecut prin Peninsula Balcanică şi au cunoscut mai de aproape aşezările ca şi locuinţele Grecilor, Albanezilor şi ale Slavilor, au rămas uimiţi de marea deosebire ce există între aranjamentul şi mai ales soliditatea şi confortul caselor din satele româneşti şi între acelea din satele greceşti, albanezeşti şi bulgăreşti. Cel mai vechiu dintre aceştia, William Martin Leake, vorbind în opera sa citată des în această lucrare, despre locuinţele Aromânilor din comunele din Pind, pe unde fusese şi pe care le cunoscuse mai de aproape, le compară cu locuinţele oraşelor mai mari şi mai înfloritoare din Grecia. Iar Weigand, care a urmat aproape cu un veac mai târziu după el, observă, cu drept cuvânt, că scriitorul englez, care în aprecierile lui se luase numai după locuinţele Aromânilor din Pind şi nu văzuse pe acelea din satele Aromânilor din Macedonia, n'a cunoscut decât foarte puţin din frumuseţea comunelor româneşti: „Leake a avut în vedere, probabil — spune Weigand — localităţi ca Siracu, Călarl'i, Aminciu şi Vlaho-Clisura, care, cu toate că au o poziţie oarecum izolată în munţi, totuşi impresionează plăcut pe călător atât prin masivitatea clădirilor cât mai ales prin înfăţişarea lor curată şi drăguţă. Dar dacă el ar fi cunoscut Cruşova, Nevesca şi alte sate aşezate mai la nord, de sigur că uimirea lui ar fi trecut în admiraţie. După ce cineva a trecut pe lângă satele, în plină stare de mizerie, ale Bulgarilor şi a văzut locuinţele lor murdare, constând din colibe mici cu pereţii de lut, după ce a trecut pe lângă cătunele mai mult decât sărăcăcioase ale Grecilor din Epir, sau pe lângă casele de piatră absolut lipsite ale Albanezilor, se simte cu atât mai fermecat la priveliştea ce-i oferă satele româneşti, care se impun nu numai prin poziţia lor splendidă şi prin întreaga lor înfăţişare, cât, mai ales, prin măreţia caselor şi aranjamentul lor din năuntru“[1]. Aceeaşi constatare o face şi Cvijić pentru oraşele Aromânilor. „Ei [Aromânii] trăesc în oraşe care sânt mai sănătoase din toate câte se află în Peninsula Balcanică. Aceste oraşe sânt la o înălţime mare şi pe poziţiuni frumoase; ele sânt aşezate de obiceiu pe povârnişurile munţilor

[1] Weigand, *Die Aromunen* I p. 266.



Comuna Molovişte.



Comuna Cruşova.

greu de urcat. Casele şi prăvăliile sânt clădite din piatră şi cele mai multe acoperite cu piatră. Ele sânt clădiri frumoase, cu interiorul aranjat ca în Europa centrală"[1].

Aici nu vom încercà să expunem mai pe larg proporţiile comerţului pe care Aromânii, numai cu două-trei veacuri înainte, îl făceau în interiorul Peninsulei Balcanice, precum şi afară, cu ţările streine, ca Italia[2], Franţa, Egipetul, Austria, Ungaria, Prusia, Polonia şi Rusia[3]. Ne vom mulţumì numai să arătăm că un început de decădere pentru păstorit s'a făcut din momentul când Aromânii noştri au început să se îndeletnicească cu comerţul. Prin comerţ, care datează încă din vremea coborîrii Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, s'a format treptat acel element aromânesc din oraşe, care, cu timpul, a ajuns purtătorul culturii greco-bizantine la populaţiunile slave, la care o influenţă aromânească se observă încă până astăzi. Despre urmele acestei influenţe se va vorbì într'un alt capitol. Aici ne vom mulţumì să spunem că întreg acest element orăşenesc, întru cât, la început, se alcătuià din păstorii mai răsăriţi, care se dedaseră cu comerţul, formà o pierdere pentru păstorit.

Şi deoarece prin comerţ păstorii aromâni avură prilejul să cunoască artele şi meseriile, foarte mulţi din ei, dedându-se de cu vreme cu acest ram de ocupaţiune, repede au putut ajunge artiştii şi meseriaşii de frunte ai întregii Peninsule Balcanice. Nici în privinţa acestei nouă îndeletniciri nu voiu însistà prea mult. Mă voiu mulţumì să arăt numai, în treacăt, că dintre vechii călători streini care au avut prilejul să admire lucrările artistice ale Aromânilor, unii au relevat meşteşugul lor neîntrecut în

[1] *Naselja srpskih zemalja* Vol. I p. XCV.

[2] Vezi despre comerţul pe care îl făceau Aromânii pe la sfârşitul sec. XVII cu Veneţia şi Trieste, studiul lui N. Iorga, *Câteva ştiri despre comerţul nostru în veacurile al XVII-lea şi al XVIII*, publicat în *Anal. Acad. Rom.* secţia istorică (1915) p. 313 şi urm.

[3] Iată ce ne spune W. Martin Leake despre începutul comerţului la Aromâni: „They began by karrying to Italy the woollen cloakes, called Cappe whieh are made in these mountains, and much used in Italy and Spain, as well as by the Greeks themselves. This opened the route to a more extended commerce: they now share with the Greeks in the valuable trade of colonial produce between Spain or Malto and Turkey, and many are owners of both ship and carge". (*Travels in Northern Greece* Vol. I 274—275). Vezi şi Pouqueville despre începutul comerţului la păstorii nomazi în *Voyage dans la Grèce* Vol. I, p. 173.

fabricarea obiectelor de artă în filigran, pe care ei singuri dintre toate popoarele balcanice îl învăţaseră de la Veneţieni[1], alţii sculpturile în lemn, mai cu deosebire la executarea catapetesmelor de la bisericile oraşelor mai mari, iar alţii aptitudinile lor pentru arhitectură. „Aptitudinea extraordinară a Aromânilor pentru arhitectură n'a fost observată până acum. In afară de Constantinopol, Atena şi Belgrad, oraşe în care ei au aproape monopolul construcţiunii, Aromânii sânt singurii arhitecţi din Turcia şi Grecia. Aromânul ştie să execute uşor, graţie inteligenţii sale naturale, cupolele şi bolţile. Lucrările lui de arhitectură întrec pe acelea ale arhitecţilor care au studiat în şcolile tehnice, şi, dacă se compară biserica din Semedria cu cea mai mare parte a monumentelor sârbeşti sau germane, cineva n'ar puteà decât să admire abilitatea Aromânului. De cele mai multe ori Aromânul este în acelaşi timp arhitect, zidar, lăcătuş, dulgher şi tâmplar. Numai piesele turnate şi fabricate le aduce din Austria; restul îl face singur. Ca giuvaergiu şi ca cizelar, se bucură de o reputaţie meritată: lucrările frumoase în filigran din Niş şi Vidin ies din mâinile lui"[2]. Toţi aceştia, neguţători, artişti ca şi meseriaşi de rând, se desprindeau din clasa păstorilor, formând cu timpul, pătura oamenilor cu stare de la oraşe.

2º. Transportul cu caravanele.

Altă cauză care, de la început, a contribuit la scăderea păstoritului a fost şi transportul cu caravanele sau cărvănăritul. El a existat de când cu primele încercări ale păstorilor aromâni de a-şi desface produsele lor în lapte şi lână. La început, ei se mulţumeau să transporte aceste produse de la locuinţele lor de munte sau de şes până la principalele centre regionale. In acest stadiu mai vechiu, cărvănăritul nu prezentà nici o pierdere pentru păstorit; din contră, el îl ajutà. Când însă ei, în afară de produsele care ţineau de păstorit, mai transportau şi mărfurile altora; când pentru acest dublu scop, care le aduceà venituri mai mari, ei nu se mulţumeau să parcurgă drumurile din cuprinsul unui singur ţinut, ci cutreerau întreagă Peninsula Bal-

---

[1] „They excel in mounting pistols and musquets in the Albanian taste, in making fisans or silver coffee cups, and in embroiderung Albanian dresses" (W. Martin Leake, *o. c.*, p. 275).

[2] Kanitz, *Serbien* (1868), p. 322 şi urm.

canică; când, în fine, prin cărvănărit foarte mulţi, dintre celnicii aromâni începuseră să se dedeà şi cu comerţul, şi, prin acesta, mai pe urmă, se vedeau siliţi să treacă de la ţară la oraşe, atunci meseria transporturilor cu caravanele ajunsese o pierdere pentru păstorit. Ca şi comerţul primitiv, această pierdere, la început, nu se simţeà. Insă cu timpul ea deveni o a doua îndeletnicire pentru Aromâni, de multe ori mai rentabilă decât păstoritul. Când după o iarnă grea se întâmplà ca păstorul aromân să-şi piardă turmele de oi, în cazul acesta lui nu-i mai rămâneà alt mijloc de a-şi câştigà traiul decât numai prin cărvănărit.

Vechima ocupaţiunii Aromânilor cu transporturile este tot aşa de mare ca şi aceea a păstoritului. De fapt, şi prima amintire istorică despre nomadismul Vlahilor din Peninsula Balcanică este legată de cărvănăritul lor. Interpretarea formei ὁδῖται prin „călători" în înţeles de „chervanagii", pe care a dat-o N. Iorga[1], corespunde perfect cu forma mai nouă *kjelator*, de la Vlahii din Serbia, în care trebue să vedem acelaşi derivat din *cale*, ca şi în ὁδῖται din ὁδός[2]. Deşi noi facem o strictă deosebire între Vlahii din sudul Peninsulei Balcanice, cunoscuţi astăzi subt numele de Aromâni sau Macedoromâni, şi între Vlahii din Serbia, din care n'au mai rămas decât Românii din Istria, cu toate acestea trebue să recunoaştem că şi unii şi alţii au avut cu îndeletnicire de bază păstoritul şi cărvănăritul. Dacă acum vom căutà să aflăm la care dintre aceste două populaţiuni îndeletnicirea cu transporturile le-a fost de împrumut, nu vom puteà da un răspuns hotărîtor. In privinţa aceasta eu înclin a crede că, întru cât Vlahii din Serbia, din puţinele nume de persoane care au ajuns până la noi, se dovedesc a fi ţinut mai mult de ramura Românilor din nordul Dunării, adică de Dacoromâni, ei, la început, se vor fi ocupat ca şi fraţii lor Dacoromâni, mai mult cu agricultura decât cu păstoritul. Generalizarea acestei îndeletniciri ca şi cărvănăritul trebue să le fi învăţat relativ mai târziu, prin contactul lor cu strămoşii Aromânilor. Eu nu cred că Vlahii chervanagii din 1430, care au jefuit pe Raguzani, bătuţi între Trebinje şi Bergato

[1] N. Iorga, *Notele unui istoric relativ la evenimentele din Balcani*, pag. 17.

[2] V. Bogrea în *Bulletin de l'Inst. p. l'étude de l'Europe sud-orientale* VII-ème année p. 52.

de către oamenii lui Radoslav Pavlovici[1] au fost Aromâni. Ei erau Vlahi din Serbia. Insă prezenţa celnicatului aromân, încă din 1214, în documentele din oraşele dalmatine, ne dovedeşte că atât turmele cât şi caravanele Aromânilor au ajuns odată până la Raguza. De aceea, o influenţă a Aromânilor păstori şi chervanagii asupra Vlahilor din Serbia, aşa după cum cu veacuri mai târziu Aromânii au putut face din Bulgarii agricultori oameni care să se ocupe numai cu păstoritul şi cu cărvănăritul[2], n'ar fi cu totul imposibilă. Aceste păreri, ţinând mai mult de domeniul presupunerilor, vom trece ca să examinăm drumurile mai mari pe care chervanagiii aromâni le făceau încă din timpurile cele mai vechi.

După ce Aromânii chervanagii începuseră să se îndepărteze tot mai mult de ţinuturile lor, care nu puteau fi decât cele trei Vlahii amintite de scriitorii bizantini şi, poate, unele regiuni din Albania şi Macedonia, ei străbăteau cu caravanele lor drumurile care duceau la centrele cele mai însemnate pentru comerţul intern din Peninsula Balcanică. Intre acestea, lăsând la o parte Salonicul şi Constantinopole, acelea care încă din timpurile cele mai vechi erau mai cunoscute printre populaţiunile din Epir, Albania şi Macedonia erau mai întâiu oraşele de lângă mare Avlona (Valona), Durazzo şi chiar Raguza. Din aceste trei porturi chervanagiii aromâni transportau în interior toate mărfurile aduse din Italia prin Venezia şi Trieste. Acei care expediau aceste mărfuri, constând, mai mult din ţesături scumpe şi argintării în filigran erau neguţători aromâni stabiliţi în cele două oraşe[3]. După acestea veneau oraşele Perlepe în Macedonia şi Seres în Tracia occidentală. Târgurile anuale din aceste oraşe, în care veneau neguţători din toată Turcia europeană din veacurile dinainte de eliberarea Greciei, nu s'au desfiinţat decât în urmă de tot, când cu introducerea căilor ferate pe valea vardaro-moraviană Salonic-Belgrad şi pe vechiul drum transversal care uneà Salonicul cu Constantinopolul. Aceste târguri datau încă din Evul-mediu: „Il semble que

[1] Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkm. von Ragusa* (1879) p 123.

[2] Vezi despre aceasta capitolul: „Influenţa păstorilor aromâni asupra popoarelor balcanice".

[3] Cf. N. Iorga, *Câteva ştiri despre comerţul nostru în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, publicat în *Anal. Acad. Rom.* secţia istorică (1915) p 313. Vezi şi *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (1919) p. 48.



Românii c h e r v a n a g i i.

(După C N. Burileanu, o. c.)

l'origine des foires de Prilep remonte au Moyen-Age; avec celles de Seres, elles ont été pendant toute l'époque turque les plus importants rendez-vous de commerce de la Péninsule Balkanique. Elles avaient lieu au commencement du mois de septembre et duraient quinze jours. On voit encove à Prilep quelques-unes des boutiques, où de toute la Turquie d'Europe on venait acheter des marchandises européennes et orientales. Ce n'étaient seulement les marchandises qui faisaient l'objet de ce trafic, mais les produits agricoles et le bétail"[1]. Perlepe atrăgeà toate caravanele şi pe toţi comercianţii din Macedonia şi Serbia. Aceştia din urmă veneau prin valea Moravei şi a Vardarului. Nu lipseau, în timpurile cele mai vechi, nici neguţătorii din Albania şi Pind. Aceştia ajungeau până în Seres. In cursul veacului XVIII atât Perlepe cât şi Seres avură puţin de suferit în urma concurenţei pe care le-o făceà oraşul pur aromânesc Moscopole. „Muskopolje, sur le Dévol, habitée exclusivement par les Aromounes et qui comptait au XVIIIe siècle 60.000 habitants, était alors le centre commercial de toutes les régions centrales et occidentales, la principale ville commerçante de l'intérieur. Dans toute la Péninsule, le commerce, les impriméries et les écoles de Muskopolje étaient célèbres"[2]. Insă după distrugerea Moscopolei de către Albanezi ele îşi menţinură renumele.

La aceste târguri veneau, alături de neguţătorii aromâni, şi păstorii ca şi chervanagii aromâni. Nu avem documente în temeiul cărora putem să dovedim în mod absolut sigur prezenţa cărvănarilor aromâni în aceste două centre comerciale pentru veacurile dinainte de venirea Turcilor în Europa. Avem însă numele lor prin care se poate dovedi că ele le erau cunoscute populaţiunilor româneşti încă din evul-mediu. Perlepe şi Seres se pronunţă în graiul Aromânilor de pretutindeni P ă r l e a p şi S e a r. Amândouă şi-au păstrat forma lor arhaică de pronunţare paleoslavă, aşa cum astăzi nu se aude la nici una din populaţiunile slave. Deşi numele oraşului P ă r l e a p vine din sl. прилѣпъ şi ar trebui să se pronunţe de către Bulgari P r i l e a p totuşi, în gura acestor Slavi azi nu se aude decât Prilep (cu ѣ pronunţat ca *e*). Aceeaşi formă arhaică o prezintă şi Seres. Numele acestui oraş este de origine romană. La Romani el se chemà

[1] Cvijić, *o. c.*, p. 438.
[2] Cvijić *o. c.*, p. 196.

Sirrae[1]. Din această formă Paleoslavii au făcut сѣр (Sěr), care ar fi trebuit să se pronunţe S e a r. Insă această veche pronunţare se păstrează numai la Aromâni, pe când Bulgarii pronunţă Seres (cu ѣ redat prin *e*, întocmai ca la Prilep). N'ar puteà fi exclus faptul ca numele arhaic al acestor două oraşe să se fi continuat şi prin populaţiunile aromâneşti localnice. Aceasta presupunere dacă s'ar puteà întemeià pentru Seres, mai ales că populaţiuni aromâneşti se păstrează în aceste regiuni încă până astăzi, nu s'ar puteà susţine pentru Perlepe. Acì toţi Aromânii sânt veniţi din Gramoste. Dar şì Aromânii din Seres, după cum am arătat mai sus, sânt veniţi dìn Gramoste, Pind şi Albania. Păstrarea acestor nume de loc, subt forma lor arhaică numai prin Aromânii c ă l ă t o r i, prin care înţeleg pe neguţători ca şì pe păstori, se poate susţine şì prin faptul că alte nume de localităţi de origine slavă, păstrate de către Aromâni subt o formă veche, care să se găsească departe de regiunile locuite de masa compactă a românismului şi în mijlocul populaţiunilor slave, nu avem. In acest fel s'ar puteà explicà şì forma aromânească S ă r u n ă din lat. *Salona* pentru Salonic. Atât înainte de existenţa târgurilor din Seres şi Perlepe cât şì după, caravanele Aromânilor ajungeau cu mărfuri până la Salona, cel mai mare centru comercial pentru toate populaţiunile din sudul Peninsulei Balcanice.

In afară de Perlepe şi Seres, târguri mai mici se ţineau şì în D r a m a şi C a v a l a. In special Cavala, ca port comercial, în vremurile mai vechi, nu erà mai pe jos de cât Seres[2]. Foarte mulţi Aromâni care veneau cu comerţul sau cu caravanele în acest oraş, rămâneau aci pentru totdeauna. Numele patronimic C a v a l i o t i la Aromânii din Albanià s'a păstrat din aceste vremuri de legături comerciale cu Cavala, la fel cum s'au păstrat încă până azi la Aromânii comercianţi din Perlepe numele de familie M a g i a r şi mai ales H a l i c i. Şi tot aşa caravanele Aromânilor urmând drumurile transversale care duceau în spre răsăritul Peninsulei Balcanice, ajungeau pe vremuri până la I d r i n e i l'i (sl. Edrene, din Adrianopole) şi P o l e (Constantinopole).

O altă direcţie pe care o urmau caravanele Aromânilor în Peninsulă erà şì aceea care duceà în spre miază-noapte. Acì

[1] Jireček, *Geschichte der Bulgaren* p. 106.
[2] Cvijič, *o. c.* p. 452.

oraşul mai important, care atrăgeà pe comercianţii din toată Peninsula Balcanică, erà R a g u z a. In cursul veacului al XVII neguţătorii aromâni, ajutaţi de caravanele lor pentru transportul mărfurilor, ajungeau în Serbia în U ž i c e, V a l j e v o şi B e l g r a d. In aceste vremuri comerţul Aromânilor, în Serbia, făceà concurenţa Raguzanilor[1]. In anul 1667, afirmă Const. Jireček, printre neguţătorii streini din Belgrad se aflà şi un mare număr de Aromâni. Nu se poate şti cu siguranţă drumurile mai în spre miază-noapte, pe care le străbăteau Aromânii chervanagii. De sigur ele ajungeau până în Ungaria şi chiar în Austria, mai laes că pe la sfârşitul sec. al XVI neguţătorii aromâni ajunseră în aceste ţări.

Dar în afară de aceste drumuri mari, chervanagiii aromâni mai mijloceau transportul mărfurilor şi între centrele cu mai puţină însemnătate, aşezate la distanţe mai mici. Intre acesteà am puteà cità mai toate oraşele din Macedonia, Albania, Epir şi Tesalia. In Macedonia oraşele în care ei încărcau şi descărcau mărfuri erau V e r i a, V o d e n a, B i t o l i a, pe de o parte, iar V e l e s, S c o p i a, C u m a n o v a, V r a n i a pe de altă parte. In Albania drumul cel mai umblat erà vechea şoseà transversală care legà ţărmul Adriaticei cu interiorul Macedoniei prin D u r a z z o, O h r i d a, B i t o l i a. In Epir şi Tesalia erau C o n i ţ a, G r e b e n a, J a n i n a şi L a r i s a cu T â r c o l (Tricala) şi L ă s u n (Elosona). Intre acestea veneau apoi toate orăşelele şi târgurile mai mici ca C u r č a o (Coriţa), R e s n a, C r u ş o v a, S a č i ş t a, C a i l a r, C o j a n i, C a s t o r i a, C l i s u r a, H r u p i ş t e a ş. a.

După introducerea căilor ferate şi desfinţarea marilor târguri din P e r l e p e, S e r e s şi C a v a l a, începuseră să se formeze bâlciuri regionale, la care cele mai multe mărfuri erau aduse spre desfacere de către neguţătorii şi chervanagiii aromâni. Aceste bâlciuri dăinuesc încă până astăzi. In Macedonia avem marele bâlciu din V e r i a, care se ţine la 15 August. La acest bâlciu cărvănarii aromâni aduc tot produsul în lapte şi mai ales în ţesături de lână din întreaga regiune a Veriei. In Albania este renumitul bâlciu din C o n i ţ a (8 Septembrie), iar în Epir marele bâlciu din G r e b e n a, care se ţine la 15 Mai, cu prilejul sărbă-

[1] Const. Jireček. *Die Heerestrasse von Belgrad nach Constantinopel und Balkanpässe* (1877) p. 123.

toarei Sf. Achile. Toate mărfurile, care se desfac la aceste bâlciuri, sânt aduse de chervanagii aromâni.

Astăzi aceşti chervanagii mai lucrează numai între oraşele în care nu ex stă căi ferate. Din acestea sânt multe. Pentru distanţele mai mici, legate prin linii laterale, se preferă mai mult transportul cu caravanele decât cel cu calea ferată. Linia ferată Kalabaka-Tricala-Volo, construită de o societate belgiană, nu prea lucrează, după mărturisirile acestei societăţi[1], nu numai din cauza puţinei circulaţii, căci trei vagoane sânt prea multe pentru pasageri, dar şì pentru faptul că, chiar în anii când se face cea mai frumoasă recoltă în Tesalia, neguţătorii preferă să-şi facă transporturile prin chirigii aromâni. Aceştia vin până acasă ca să încarce mărfurile, şi tot aşa merg şi le descarcă până la locul de vânzare. In modul acesta ei scutesc pe neguţători de cheltuielile de transport complementare, ce au de făcut, în afară de acelea cu calea ferată.

3. Războaiele şi jafurile.

Dar pe când atât comerţul cât şi cărvănăritul contribuiau pe nesimţite la micşorarea păstoritului, şi, încă cu cincizeci de ani înainte, munţii Peninsulei Balcanice gemeau de turmele Aromânilor, împrejurări mult mai rele veneau să distrugă situaţia celnicilor aromâni. Aceste împrejurări, care au sărăcit pe toţi Aromânii, le aduceau războaiele şi jafurile de după ele. Un războiu pe vremea aceea erà o nenorocire pentru toţi crescătorii de vite, din cauza rechiziţiilor neomenoase ce li se făceau. Ei erau cei ce dedeau stăpânirii turmele de berbeci pentru întreţinerea trupelor, şi tot ei împrumutau pentru vecie caii şi catârii pentru transportul muniţiilor. Un războiu, cu urmări bune sau rele pentru stăpânire, erà o calamitate pentru bieţii Aromâni. De aceea nu arare ori întâlnim versuri în cântecele populare, în care *picurarlu* (păstorul) sau *cărvănarlu* (chervanagiul), despoiaţi de turmele şi catârii lor, plâng şi se vaită, neştiind cum să se reîntoarcă acasă, spre a vestì celnicului nenorocirea ce li s'a întâmplat:

Ţe plândzeţi, lai picurari?	Ce plângeţi, voi păstori?
Ţe plândzeţi, lai cărvănari?	Ce plângeţi, voi chervanagii?
Ţe s-nu plândzim şi s-nu uhtăm,	Cum să nu plângem şi să nu oftăm,
Polim greu pri noi n'asparsi,	Războiu greu ne-a nimicit,

[1] Weigand, *Die Aromunen* Vol. I p. 175.

Oile nă li loară toate,	Ne-au luat oile toate,
Și cal'l'i nă-l' loară ğumitate,	Și caii pe jumătate,
Di nă dor laile h'icate.	De ne doare la ficate.
Cum s-nă ţem, cum s-nă tur-năm]	Cum să mergem, cum să ne în-toarcem],
Acasă cum s-aspunem.	Acasă cum să spunem.

Lit. Pop. 937.

Și dacă ar fi fost numai războaiele însoţite de rechiziţii, n'ar fi fost nimic. Aromânii uşor s'ar fi putut reface din pierderile suferite. Dar după ele urmau jafurile, şi acestea erau care agravau situaţia lor şi mai mult. In privinţa aceasta cazul cel mai tipic ni-l oferă războiul ruso-turc din 1769—1774. Albanezii profitând de slăbiciunea imperiului istovit după un războiu de patru ani, pierdut, au pustiit trecând prin foc şi sabie toată aceea regiune cu sate şi târguri româneşti, în care falnica Moscopole, cu şasezeci de mii locuitori şi patruzeci de biserici, cu şcoli superioare şi cu tipografie, erà mândria românismului sud-dunărean. Pe vremea aceea, dacă neguţătorii şi meseriaşii s'au putut refugià în oraşele din Macedonia şi peste graniţă, în schimb, o parte dintre păstori a căzut victima barbariei albaneze, iar restul a trebuit să se refugieze cu turmele în nordul Peninsulei Balcanice, de unde nu s'a mai putut reîntoarce. Și într'un caz şi altul pierderile pentru păstoritul din Gramoste şi Albania au fost foarte mari.

In vremea aceea numai păstorii din Pind, Tesalia şi Acarnania au putut salvà situaţia păstoritului din sudul Dunării. Jafurile Albanezilor lui Ali-paşa nu s'au putut întinde şi asupra turmelor acestor Români. Pe aceştia îi aşteptau însă alte nenorociri cu urmări mai rele. Una dintre acestea a fost mişcarea păstorilor aromâni din 1854, cunoscută subt numele de „andârsia". Pe vremea când Rusia erà angajată cu Turcia pentru Crimea, patrioţii greci din Elada, crezând că a sosit momentul ca să-şi anexeze Tesalia şi Epirul, au făcut o vie propagandă printre păstorii aromâni din aceste provincii, ca să se răscoale, făgăduindu-le că vor fi sprijiniţi de organizaţiile lor revoluţionare din Grecia. Insă abia s'a proclamat răscoala (andârsia) şi guvernul turc, prinzând de veste, a trimes în Tesalia o armată de mai multe mii, sub conducerea lui *Mehmetar*. Acesta, la început, crezând că Aromânii revoltaţi sânt mulţi la număr, n'a voit să-i

atace. A încercat mai întâiu să se înţeleagă cu căpeteniile lor. In acest scop, a trimes pe un oarecare *Iašar-bei* ca să trateze cu celnicii aromâni. In vremea aceasta ajutorul făgăduit Aromânilor din partea Grecilor din regat nu le veneà. In împrejurările acelea celnicii aromâni, văzându-se părăsiţi de Greci, au căutat să se înţeleagă cu trimisul comandantului Mehmetar. Insă acesta, după înţelegere, aflând că Aromânii au fost părăsiţi, nu s'a lăsat fără să-i pedepsească, luându-le pentru folosul armatelor un mare număr de oi, de cai şi de catâri. Comunele care au suferit în urma acestor evenimente au fost acelea din Epir şi în special *Samarina* şi *Avdela*. Celnicii din aceste comune au rămas fără nici o oaie[1]. Pierderea pentru păstorii aromâni nu erà prea mare, dacă ne gândim la dezastrul ce ar fi urmat pentru familiile Aromânilor, în cazul când aceştia, neînarmaţi îndeajuns cum erau, s'ar fi încumetat să atace pe Turci. De aceea, numai după două trei decenii de la această nenorocire, Aromânii păgubiţi şi-au putut reface turmele de oi.

Insă împrejurările care au adus adevărata ruină în gospodăria celnicilor aromâni, au fost acelea provocate de războiul din 1877. După acest războiu, Tesalia fu cedată Greciei. Noile frontiere dintre Grecia şi Turcia despărţeau teritoriul ocupat de păstorii aromâni în două: regiunea Pindului, cu toate comunele româneşti de munte rămâneau la Turci, iar Tesalia, cu clima ei dulce şi câmpiile presărate de sate româneşti şi bogate în păşuni, treceà la Greci. In modul acesta judeţele de munte: G r e b e n a, A m i n c i u (Meţovo), C o n i ţ a şi I a n i n a, cu locuitori în mare majoritate Aromâni rămâneau desmembrate. Acum coborîrea păstorilor aromâni, la iernatec, în comunele din Tesalia erà împovărată cu tot felul de greutăţi, provenite, mai întâiu, din pricina formalităţilor de îndeplinit atât la plecare (la Turci) cât şi la reîntoarcere (la Greci), formalităţi însoţite mai întotdeauna de bacşişuri costisitoare, al doilea, din pricina taxelor ce trebuiau să plătească în Grecia pentru trecerea vitelor la iernatec, alături de impozitele grele, pe care le plăteau la Turci. Toate aceste dificultăţi, care proveneau mai cu deosebire din cauza cheltuielilor prea mari la care erau supuşi păstorii aromâni, le îngreunau aşa de mult situaţia economică, încât, de la început, foarte mulţi s'au văzut nevoiţi să se lase de păstorit.

[1] Vezi G. Zuca, *o. c.* p. 13.

Este drept că încă din primele decenii ale sec. XIX dările păstorilor aromâni din Turcia mergeau crescând. La început ei plăteau dări în natură. Statul le luà zece oi la o sută. Această dare erà destul de mare, dacă ne gândim că pe vremea aceea aproape fiecare comună românească creşteà câte 80 până la 100 mii de oi. Turme de zeci de mii de oi plecau la Constantinopol, numai din impozitul pe care păstorii aromâni îl plăteau la stăpânire. Ceva mai târziu, dările în natură s'au schimbat în bani. La început se plăteà 35 de bani de oaie, mai în urmă, urcându-se această taxă, ea a ajuns la 60 de bani, şi în urmă de tot până la 1 leu şi cinci bani[1]. Insă când după anexarea Tesaliei la Grecia, alături de aceste impozite grele, Aromânii se văzură nevoiţi să plătească bani pentru închirierea *mandrei*, ca şi taxele de frontieră, despre care a fost vorba mai sus, atunci cei mai mulţi dintre ei s'au văzut ruinaţi chiar în primul an după acest nenorocit eveniment.

Şi nu numai Aromânii care se ocupau cu păstoritul, dar şi aceia care, alături de păstorit, mai făceau şi puţin comerţ. O parte din Aromânii care se ocupau cu prelucratul lânei, odată cu turmele, duceau în Tesalia şi toate ţesăturile lor, ca să le desfacă în pieţele din centrele mai mari, cum erau Târcol (Tricala) şi Larisa. Insă pentru toate acestea trebuiau să plătească la frontieră o vamă aşa de mare, încât, la desfacerea lor, abia dacă mai reuşeau să obţină cheltuielile. Şi fiindcă, cu banii obţinuţi din vânzare, aproape mai toţi se aprovizionau în Tesalia cu cereale şi cu toate cele de trebuinţă pentru lunile de iarnă în comunele lor de munte, la plecarea din Tesalia, ei erau supuşi de către autorităţile turceşti la alte dări pentru mărfurile importate. In condiţiunile acestea, numai după câţiva ani, trecerea Aromânilor din Pind în Tesalia deveni cu neputinţă. Şi deoarece, pe vremea aceea, situaţia din interiorul Turciei se înăspreà tot mai mult în urma mişcărilor revoluţionare din partea Bulgarilor, Sârbilor şi Grecilor, păstorii aromâni nu aveau posibilitatea să ierneze cu turmele nici măcar în regiunile mai calde din interiorul imperiului. Găsindu-se în această tristă situaţie, cei mai mulţi dintre păstorii români începură să-şi vândă turmele, unii ocupându-se cu comerţul sau meseriile, iar alţii cu munca câmpului.

---

[1] G. Zuca, *o. c.* p. 10.

Se înţelege, însă, că am exagerà prea mult rolul nefast ce l-a jucat acest eveniment politic, dacă am vrea să reducem numai la această singură cauză tot regresul ce s'a simţit, în anii din urmă, în gospodăria Aromânilor din Pind. La aceasta au mai contribuit şi alţi factori.

Averea Aromânilor nu proveneà numai din comerţul ce-i făceau cu turmele de oi şi cu derivatele de lapte. Ei mai câştigau foarte mult şi cu transporturile. Caravana unei fălcări constà cam din 70 până la 100 de *mule* (catâri). Fiecare familie aveà de la 5—6 catâri; celnicii de la 15 până la 20. Transporturile ce făceau cu aceste caravane le aduceau venituri mari. De asemenea comerţul cu ţesăturile ieşite din mâna femeii aromâne, le procurau venituri, care nu cu puţin contribuiau la buna stare a păstorilor aromâni. Toate aceste resurse, cu timpul, au început să se micşoreze. Căile ferate, multe-puţine, câte sânt în Peninsula Balcanică, au redus ocupaţiunea cu cărvănăritul. Iar fabricatele industriei occidentale, care se vindeau pe un preţ mai ieftin, pe de o parte au depreciat valoarea ţesăturilor de casă, pe de altă parte însă au introdus luxul şi în familiile aromâneşti.

La aceasta se mai poate adaogà, de sigur, şi mândria justificată a unor celnici de a continuà cu creşterea turmelor de vite chiar atunci, când din cauzele arătate mai sus, nu se alegeau decât numai cu pagube. Le veneà greu să înceteze cu o îndeletnicire pe care o moşteniseră, după expresia lor, din „papŭstrăpapŭ“ (moş strămoşi) şi care le dedeà, printre Aromâni, autoritatea şi vaza, măsurată nu atât după avere, cât, mai ales, după faima străbunilor. Şi astfel, cu timpul, şi-au pierdut averea în vite celnici cu nume ca: Papahagi, Giuvara, Tuvală, Caraiani, Zarmă, Ţivícă, Docu, Cealera, Barácu, Daúcă ş. a. toţi originari din Avdela; Vracă, Vrađuli, Barbaiani, Nibi, Aγrucosta, Teguiani, Balamoti originari din Perivoli; Hagibira, Zisi-al-Dzimă-al-Joga, Hagimătuşu, Aγruiani din Samarina; Nasică din Smixi; Vasilak'i din Băieasa; Jiciu, Sufl'eri din Furca; Cundur din Blaţa ş. a. Unii din ei, cum au fost Barda, Exarhu, Hagi-Gak'i, Papa ş. a., părăsind păstoritul şi ocupându-se numai cu comerţul, şi-au putut păstrà averile; însă dintre aceştia au fost foarte puţini.

Mult maì favorizaţi de soartă au fost păstorii aromâni din Pind, Gramoste şi Albania, care, pe la sfârşitul sec. XVIII, s'au mutat cu turmele în Macedonia şi Tracia. Aceştia, şi în special cei din regiunea Veriei şi Vodena, lângă Salonic, au continuat până aproape de războiul balcanic să se ocupe cu creşterea turmelor de oi. Locurile de iernat de pe lângă ţărmul mării, în imediata apropiere de locuinţele lor de munte, ca şi lipsa cheltuielilor de graniţă, pe care le aveau păstorii din Pind; după aceea plata relativ mică pentru mandre pe care cei mai mulţi le aveau de la beii turci cu care se înţelegeau uşor, toate acestea erau condiţiuni care favorizau continuarea ocupaţiunilor cu păstoritul. Este drept că unii din ei şi mai cu deosebire fii de celnici, profitând de comerţul ce se făceà în marile oraşe din Macedonia, cu timpul, s'au dedat la comerţ, părăsind cu desăvârşire păstoritul. Cu toate acestea, toţi aceşti Aromâni, în marea lor majoritate au rămas păstori, şi astăzi comune ca Selia-Maruşa cu Xirolivad numără de la 10 până la 15 fălcări cu tot atâţia celnici, cei mai mulţi ocupându-se numai cu creşterea turmelor şi fabricarea caşcavalului, alţii ocupându-se cu cărvănăritul şi cu comerţul, ca: Dauti, Toscă, Caranica, Caravida, Pitulă, Sumburu, Mandu, Buşulengă; după aceea Caprini cu fraţii Toli Hagigogu şi Gheorghe Hagigogu, acesta din urmă decedat, însă rămas cu faimă printre Aromânii din Veria pentru înţelepciunea şi spiritul lui de echitate; în fine Bucuvală, Spânu şi alţii.

*

Astăzi, după şapte ani de la marele războiu, situaţia Aromânilor crescători de vite de pretutindeni în Grecia s'a înrăutăţit. După războiul balcanic, graniţele dintre Tesalia şi Pind se ridicau, însă, de astă dată, păstorii nu mai aveau ce duce, la iernatec, în Tesalia. Păstorilor din Macedonia nu le-a mers mai bine. Acì năvala în comunele româneşti a sutelor de mii de refugiaţi greci din Tracia răsăriteană şi din Asia-Mică, toţi prăpădiţi de sărăcie şi cu apucături asiatice, au băgat groaza printre păstorii aromâni, care îşi vedeau turmele ameninţate de pieire. In zadar s'au încercat ei să mijlocească pe lângă guvernul român ca să obţină din partea Greciei degajarea comunelor româneşti de refugiaţi asiatici. Nici o măsură de uşurare nu s'a putut luà. De altfel, întreagă chestiunea se prezintă foarte greu de rezolvat.

Aproape mai toate mandrele Aromânilor, unde îşi mânau oile la păşune aparţinând beilor turci, aceştia, în urma schimbului de populaţiuni stabilit între Grecia şi Turcia, la venirea Grecilor asiatici, trebueà să le cedeze acestora. Dacă la aceasta mai adăogăm faptul că numărul refugiaţilor greci veniţi în Macedonia, erà de trei ori mai mare decât acela al Turcilor, moşiile acestora nu ajungeau pentru toţi Grecii. Din cauza aceasta, guvernul grec s'a văzut silit ca să expropieze şi moşiile creştinilor spre a le împărţì la refugiaţii greci. Dar cu aceasta Aromânii păstori nu mai aveau posibilitatea să-şi mai procure cu arendă moşiile şi munţii de care aveau nevoie pentru întreţinerea turmelor de oi. Din această cauză aproape toţi s'au văzut nevoiţi să se lase de păstorit. In împrejurările acestea cei mai mulţi dintre păstorii fărşeroţi din regiunea Vodena şi-au vândut turmele şi toată averea lor nemişcătoare, în case şi munţi, cu gândul ca să se mute în Ţară. Acelaşi lucru încearcă să-l facă acum şì păstorii din regiunea Veria ca şì Grămustenii din apropierea Meglenului. Cei dintâi în număr de câteva sute de familii au şì sosit în toamna anului 1925, aşezându-se în Dobrogea nouă. Cei din urmă se pregătesc pentru plecarea lor în Ţară, în primăvara anului 1926. După aceştia vor urmà şì alţii. In orice caz, acest exod, care după unii, reprezintă un câştig real pentru românismul balcanic ameninţat de pieire, însemnează sfârşitul păstoritului la Românii din Grecia.

5. Influenţa păstorilor aromâni asupra celorlalte popoare balcanice.

Păstorii aromâni, care prin însăşi îndeletnicirea lor au fost nevoiţi să cutreiere întreagă Peninsula Balcanică, n'au lipsit să exercite o oarecare înrâurire asupra popoarelor cu care au venit în atingere. Ea se observă mai mult la Slavi (Sârbi, Bulgari) şi la Greci. Albanezii, care duceau aceeaşi viaţă ca şì ei, au fost mai puţin atinşi de ea.

Această înrâurire, studiată mai de aproape, se manifestă în mai multe direcţiuni: în ocupaţie, în port, în limbă şi în felul de viaţă mai înaintată sau în civilizaţie.

In ocupaţia cu păstoritul.

In capitolul în care am studiat migraţiunile Aromânilor, am văzut că mulţi din păstorii aromâni se coborau cu turmele şi

familiile lor în partea de miază-zi a Peninsulei Balcanice, unii ajungând, la apus, până la țărmurile Adriaticei, alții, la răsărit, până la Marea Egee. In toate aceste regiuni, ocupate de populațiunile grecești, păstoritul Aromânilor a lăsat urme atât de adânci în terminologia grecească din sfera vieții păstorești, încât numai cunoașterea lor ar ajunge să putem aveà măsura dreaptă despre puternica înrâurire aromânească [1]. Dar păstorii aromâni nu s'au mișcat numai în sudul Peninsulei Balcanice. Foarte mulți din ei, în special cei din muntele Gramoste și din Albania, își mânau turmele în partea de miază-noapte. Dacă influența lor asupra Grecilor este mai greu de specificat, întru cât în regiunile cutreierate de păstorii aromâni se găseau și foarte mulți Greci, care se îndeletniceau cu păstoritul, la miază-noapte, unde majoritatea populațiunilor o formà elementul slav, care se ocupà mai mult cu munca câmpului, urmele influenței românești, în domeniul păstoritului la populațiunile slave, sânt mai evidente. De aceea, la Greci, avem pe de o parte mai puțină viață românească, însă pe de altă parte foarte mulți termeni păstorești de origine românească; la Slavi, din contră, prin însuși contrastul ce exista între ocupațiunea de bază a lor și între aceea a Aromânilor, numărul cuvintelor românești din sfera păstoritului este mai mic [2], însă, în schimb, acolo unde într'adevăr păstorii aromâni au exercitat o înrâurire, viața românească este mai pronunțată.

In privința aceasta, regiunea slavă din imediata apropiere a păstorilor aromâni din Albania, cuprinsă între orașele Dibra-Kičevo, la miază-zi, și Scopie-Prizren, la miază-noapte, arată caracterele cele mai pronunțate ale unei înrâuriri venite din partea păstorilor aromâni. In această regiune se află muntele *Vlahinica* (Vlahinița), cu o platformă de 1500 până la 1600 m. altitudine; el alcătuește limita între Vardar și Radika, un afluent al Drinului Negru. Pe panta apuseană a acestui munte se găsesc pășuni imense, care se potrivesc pentru creșterea turmelor de vite. Cu o sută și cincizeci de ani înainte, toate satele de pe acest munte se ocupau cu păstoritul. Mai târziu, când invaziile

---

[1] Vezi despre aceasta lucrarea lui G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen* (1902) München.

[2] Vezi cuvintele românești din sfera vieții pastorale intrate la Bulgari și Sârbi în lucrarea mea *Raporturile lingvistice slavo-române*, publicată în *Dacoromania* III, pp. 129—233.

Albanezilor din vremea lui Ali-paşa le-a distrus gospodăria lor în vite, cei mai mulţi din locuitorii slavi ai acestui munte au ajuns meseriaşi sau neguţători, care îşi câştigau viaţa în oraşele mai mari din Serbia, Bulgaria şi România. Astăzi numai locuitorii mai săraci se îndeletnicesc cu păstoritul. Indrumarea lor la păstorit n'a fost condiţionată numai de natura solului, cât mai ales de prezenţa printre ei a unui număr cât mai mare de păstori aromâni. Aceşti păstori, cu timpul, ne mai putându-se întoarce iernile în Albania, de unde veneau cu turmele la văratec, s'au asimilat cu ei, desnaţionalizându-se. In urma lor, astăzi, n'a mai rămas decât poziţia satelor care se identifică cu aceeaşi poziţie a satelor aromâneşti; a mai rămas viaţa lor de *pečalbari*, pe care, dintre toate popoareleb alcanice, numai Aromânii sedentari o au în gradul cel mai mare; în fine tipul brun mai pronunţat al locuitorilor, care nu se vede la ceilalţi Slavi. De altfel, în unele comune din această regiune, mulţi dintre locuitori mai ştiau aromâneşte până cu vreo 50—60 de ani înainte. In comuna Mavrovo din această regiune, există şi astăzi o familie *Vlahovei*, în care locuitorii îşi mai aduc aminte de străbunii lor aromâni. Iată la ce concluziune ajunge Cvijić, care a studiat mai de aproape aşezările, viaţa şi tipul acestor Slavi: „L'emplacement des villages semble indiquer qu'ils ont été fondés par des Aromounes. Le mode d'élevage des bestiaux est le même que chez ces pasteurs. Parmi les vieillards il en est qui ont le type physique de l'Aromoune, si caractéristique que tout le monde les prendrait pour des Aromounes authentiques. Mais on rencontre aussi parmi eux le type blonde des Slaves“ [1].

Dar în aceste regiuni din nordul Peninsulei Balcanice, unde Slavii formează o masă compactă, păstorii aromâni n'au ajuns numai din Albania şi din munţii Gramoste, ci şi din părţile Calcidicei. Mişcările acestor Aromâni trebue să fie vechi, dacă ţinem seamă de faptul că de mai multe veacuri ei nu mai există în în acèle părţi ca crescători de vite. De asemenea şi distanţa de la gurile Vardarului, lângă Salonic, până la Gostivar, de unde izvoreşte acest râu, şi unde se găseşte regiunea ocupată odinioară de păstorii aromâni originari din Calcidica, este foarte mare. Dar această depărtare nu trebue să ne surprindă, dacă ţinem seama, mai întâiu, de migraţiunile Făşreroţilor dealungul Aspro-

[1] Cvijić, *o. c.*, p. 445. Cf. şi *441 şi urm.*

potamului până în Acarnania şi de acelea ale Grămustenilor până în munţii Balcani, al doilea, şi de drumul natural care se prelungeşte dealungul văii Vardarului.

In această regiune nordică, cuprinsă în ţinutul Mala Reka, un afluent al râului Radika, despre care a fost vorba mai sus, păstorii aromâni, odată aşezaţi între Slavi, au influenţat asupra vieţii populaţiunii bulgăreşti, cunoscută sub numele *Mijaci*. Satele acestor Bulgari, în număr de vreo 28 (Galičnik, Lazaropole, Tresonče, Selce, Sušica, Rosoka etc.), sânt aşezate la înălţimi neobicinuite pentru celelalte populaţiuni slave din apropiere[1]. De asemenea accesul lor este foarte greu. Mai mult decât poziţia particulară a satelor, influenţa aromână se vede în ocupaţiunea lor. Până pe la mijlocul sec. XIX toţi locuitorii acestei regiuni se îndeletniceau cu păstoritul, subt forma nomadă şi de transhumanţă. Astăzi se găseşte în plină decădere şi, ca şi în alte regiuni curat aromâneşti, el ameninţă să dispară de tot. Cauzele trebue căutate în jafurile hoardelor albaneze. Ei făceau aceleaşi drumuri periodice de văratec şi iernatec ca şi păstorii aromâni: „Après la Saint-George (23 Avril), ces pasteurs vont dans la montagne, y construisent des habitations temporaires, fabriquent du fromage et du beurre, vendent la laine et les moutons; dès l'approche de l'hiver, ils descendent vers le littoral de la mer Egée avec leurs troupeaux, qu'ils font paître dans des prairies affermées. Ils s'en allaient autrefois à Musakija, en Albanie, sur le littoral de la mer Adriatique. Comme les Aromounes, ils faisaient un peu de commerce en remontant de la plaine. Ils achetaient surtout à Elbassan, du sel... Plusieurs avaient fini par se spécialiser dans ce commerce, mais tout cela a disparu par suite de l'insécurité"[2]. Autorul acestor rânduri, care a studiat viaţa acestor Slavi subt toate raporturile, crede că ei au fost influenţaţi de păstorii aromâni, care şi-au stabilit aşezările printre satele lor. Una din aceste aşezări, pe care Cvijić o dă ca tipică, este satul *Galičnik*. Acest sat îşi trage numele de la *Galiko*, un râu care se varsă în mare, în imediata apropiere a oraşului Salônic. In regiunea acestui râu se aflau odată aşezări aromâneşti. După autor, cei dintâi păstori aromâni care au populat regiunea slavă, despre care este vorba, au fost originari din Galiko. Admiţând această părere ca

[1] Cf. Const. Jiriček, *Geschichte der Bulgaren* (Praga) 1875, p. 575.
[2] Cvijić, *o. c.*, p. 450.

posibilă, nu ne vom ocupà ca să aflăm dacă toţi Aromânii au fost originari din regiunea Calcidicei, sau au mai fost dintre ei care au venit şi din altă parte. Probabil că cei mai mulţi vor fi fost din Albania, unde emigrau cu turmele. Aici ne vom mulţumì să adaogăm numai că urmele de influenţă aromânească care se văd în ocupaţia şi viaţa lor, în înfăţişarea şi în întreaga lor dispoziţie sufletească, dau dovada cea mai sigură că pe vremuri, alături de populaţiunea de baştină slavă, a existat un bun număr de păstori aromâni, care, deşi au reuşit să exercite o puternică înrâurire asupra Slavilor, cu timpul, s'a asimilat lor, desnaţionalizându-se.

O influenţă românească şi mai caracteristică nu numai în păstorit dar şi în *cărvănărit* se observă la Sârbii din Şumadia şi în ţinutul superior al râului Bosna din regiunile Dinarice. Locuitorii acestui ţinut numiţi *Era*, îşi au aşezările în locurile cele mai înalte. Ei se mişcă cu turmele de la un loc la altul şi, deşi dispun de teren arabil, nu se ocupă decât cu creşterea turmelor de oi şi cu caravanele. Nu se ştie dacă păstorii aromâni au putut înaintà cu turmele la miază-noapte până în Bosnia. Faptul în sine n'ar puteà fi exclus dacă ţinem seamă că celnicii aromâni sânt menţionaţi în documentele dalmatine („*pastores seu celnicos*") încă din a. 1214[1]. Intru cât însă, în imediata apropiere de această regiune se află munţii mai însemnaţi *Romanija* în Bosnia şi *Stari-Vlah* în Serbia, cu cele mai vechi urme de toponimie românească, se pare că îndoita îndeletnicire, ca păstori şi chervanagii a acestor Sârbi, se datoreşte mai de grabă Vlahilor „păstori şi kjelatori" din Serbia medievală decât Aromânilor. Şi ca o probă despre vechimea acestei îndeletniciri, care trece poate dincolo de mişcările păstorilor aromâni în aceste părţi, este faptul că toţi locuitorii sârbi ai munţilor Dinarici, care se ocupă cu păstoritul şi cu cărvănăritul, se numesc încă până astăzi *Vlahi*: „Il semble que les Era aient reçu en héritage ces deux modes de vie de l'ancienne population romanisée qui se retira après l'invasion slave dans les montagnes dinariques. Les Jougoslaves appelaient la population romanisée les *Vlah*, les Valaques, c'est-à-dire les Latins. Cette population des montagnes dinariques s'étant assimilée aux Serbes, au cours du Moyen-Age, le nom

[1] Vezi despre aceasta mai pe larg Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân* (1925) p. 16.

de Vlah persista en s'appliquant même aux Serbes dinariques s'occupant de l'élevage des troupeaux et du *kiradžiluk*. Au cours des derniers siècles, on oublia même cette signification du nom Vlah et on l'appliqua parfois à tous les paysans des pays dinariques" [1].

In port.

In capitolul despre îmbrăcămintea păstorului aromân am spus că ea se deosebeşte în mod fundamental de portul celorlalte neamuri din Peninsulă. Cu toate acestea, regional, se întâlnesc unele asemănări, care nu se pot explicà altfel decât numai ca influenţe româneşti.

Printre acestea vom pune în primul rând înrâuririle asupra portului păstorilor greci. Acestea nu se văd numai la *Cupăčari*, Aromâni grecizaţi, şi la *Hăşoţi*, greci, vecini de aproape ai Aromânilor, dar şi la păstorii greci din interiorul Greciei. Aci nu ne putem ocupà cu deamănuntul în ce anume constau aceste influenţe. Ştim numai că piese de îmbrăcăminte de provenienţă românească ca *σιάρκα*, *φλοκάτα* (*φλουκάτα*) şi *κατσοῦλα*, care reprezintă formele aromâne s a r i c ă, f l o c a t ă, c ă č u l ă, sânt cunoscute şi de către păstorii greci din interiorul Greciei. In afară de aceasta, specialişti în materie, care s'au ocupat mai de aproape cu studiul portului grecesc, susţin că el a suferit multe înrâuriri din partea portului păstorilor aromâni. Las, în privinţa aceasta, să vorbească, în câteva rânduri, pe Fr. Nopcsa: „Da die Tracht der arkadischen Schäferinnen Stackelbegs, sowie die des Schäfers stark von der normalen griechischen abweicht, da ferner grade im Hirtentum Griechenlands aromunischer Einschlag bemerkbar ist, neige ich zur Annahme, dass die Tracht dieser arkadischen Schäfer durch diese Aromunen beeinflusst wurde" [2].

In afară de Greci, portul păstorului aromân a exercitat o înrâurire şi asupra portului albanez. In capitolul în care am discutat provenienţa faldurilor la cămaşe şi peste tot la hainele păstorilor aromâni, prin localizarea extensiunii geografice a acestei particularităţi, am ajuns la constatarea originei lor pentru Aromâni şi Albanezi. Totuşi ţinând seama că aceste falduri de la cămaşă şi de la sarica Albanezilor lipsesc la Gheghi şi se găsesc numai la Toschi, vecini de aproape ai Aromânilor, în afară de aceasta ţinând seamă şi de faptul că sarica numită *fl'okate* este un împrumut

[1] Cvijić, *o. c.*, p. 312.
[2] Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten* etc., p. 181.

aromânesc, am presupus că o influenţă aromânească asupra portului albanez n'ar păreà exclusă.

In ce priveşte pe Slavi, după cât ştiu, numai doi învăţaţi, Weigand şi Cvijić, s'au exprimat despre apropierea ce există între portul aromânesc şi portul Slavilor. Weigand crede că există o asemănare între portul aromânesc şi cel bulgăresc din câmpia Bitoliei, numai în ce priveşte croiala: „Der Aromune hält viel auf eine saubere und ganze Kleidung und ist auch die oben geschilderte Tracht der Männer der der bulgarischen Bauern in der Ebene von Monastir, was den Schnitt betrifft, ziemlich ähnlich, so wird sie sich doch immer durch das bessere Aussehen unterscheiden"[1]. Eu, care am copilărit în această câmpie şi cunosc bine portul ţăranilor bulgari, n'am găsit nimic asemănător. Portul Bulgarilor se deosebeşte de cel aromânesc tocmai în croială. Pe când portul Aromânilor este croit pe talie şi face falduri, la Bulgari, din contră, haina cade ca un sac şi nu face nici un fald. Cvijić, ocupându-se cu portul *Mijaci*-lor, despre care a fost vorba mai sus, ajunge să găsească particularităţi aromâneşti. Nu ştiu cum va fi portul acestor Bulgari la ei acasă, însă judecând după îmbrăcămintea celor din Cruşova, pe care îi cunosc foarte bine, eu n'am putut vedeà nici o asemănare. Broderiile şi cusăturile bogate de un roşu deschis de pe hainele acestor Slavi, care nu se pomenesc la Aromâni, îmi bat şi acum la ochi. De altfel, la Aromâni lipsesc şi piesele de îmbrăcăminte pe care Cvijić le citează ca împrumuturi de la Aromâni: „Le costume des Mijaci fournit une preuve des liens qui existent entre ceux-ci et les pasteurs aromounes; les noms mêmes des differentes parties du vêtement, tels que *drapna*, *sokaj* etc., sont d'origine aromoune"[2] Dintre acestea *drapna* se regăseşte numai la Meglenoromâni: *trapnà*[3], iar *sokaj* îmi este necunoscut. In schimb *Mijacii* poartă *guna* şi *gunče*, ca aproape toţi Slavii. Cum am spus, poate, la costumul purtat la ei acasă, s'ar puteà găsì unele asemănări, care, având în vedere şi celelalte înrâuriri, s'ar puteà consideră ca influenţe aromâneşti[4].

[1] Weigand, *Die Aromunen* Vol. I p. 264.

[2] Cvijić, *o. c.*, p. 452.

[3] Th. Capidan, *Meglenoromânii, Istoria şi graiul lor.* Vol. I, p. 33.

[4] N. Bataria, care cunoaşte bine pe *Miiaci*, găseşte puncte de asemânare între ei şi Aromâni: „Miaţii sânt în genere oameni frumoşi, iubitori de ordine şi curăţenie, mult mai inteligenţi şi întreprinzători. Ei au multe puncte comune cu Aromânii". *Lumina*, Anul II (1904) p. 149.

In limbă.

Ca influenţe româneşti de limbă pot fi socotite toate acèle particularităţi gramaticale din limba popoarelor balcanice, pe care le-am studiat la raporturile slavo-române şi albano-române [1]. De asemenea şi toate împrumuturile lexice reproduse mai sus. Aici voiu cità numai o altă particularitate din limba bulgară, care se dovedeşte a fi de origine aromânească.

Slavii din Peninsula Balcanică — Sârbi sau Bulgari — construesc perf. compus de la verbele transitive ca şi intransitive cu verbul „a fi". Numai Românii, Albanezii şi Grecii întrebuinţează verbul „a aveà". La Bulgarii *Mijaci* se întâlneşte construcţia cu „a aveà" în loc de „a fi". Astfel ei zic: *imam videno, imam čueno* (am văzut, am auzit) în loc de *săm* cu participiul verbului etc. Această particularitate nu poate fi albaneză şi cu atât mai puţin grecească. Ea face parte din aceeaşi serie de înrâuriri pe care le-am văzut că vin de la păstorii aromâni [2].

In civilizaţie.

Păstorii aromâni nomazi sânt de două feluri: păstori cu locuinţele mobile, cum sânt Fărşeroţii şi o parte dintre Grămusteni, şi păstori cu locuinţele fixe. Cei dintâi locuesc în *călive* sau *tende*. Ori unde se duc ei, îşi construesc călive, sau îşi întind tende. Cei din urmă au locuinţe fixe, constând din clădiri de formă pătrată, toate mari, solide, zidite în piatră, şi acoperite cu lespezi de ardezie. In aceste clădiri, care constau cel puţin din patru încăperi, ei îşi au tot confortul necesar. Locuinţele Slavilor din Peninsula Balcanică n'au nici soliditatea şi nici confortul caselor aromâneşti. In ce priveşte mobilierul, deşi el variează după situaţia fiecăruia, totuşi se prezintă incomparabil mai bogat decât la Slavi, la Greci şi Albanezi. De asemenea curăţenia Aromânilor este neîntrecută: „Man muss sagen, dass die Frauen eine peinliche Sorgfalt auf die Reinhaltung der Wohnungen verwenden. Der gedielte Fussboden ist immer blank gescheuert, schöne Teppiche, Stickereien in den Ecken und selbst Vorhänge schmücken das Zimmer. Von Ungeziefer habe ich in den aromunischen Gebirgsdörfern nie etwas gemerkt" [3]. Nu discutăm aici

---

[1] *Dacoromania* II p. 444, III p. 129.
[2] Cvijić, *o. c.*, p. 406.
[3] Weigand, *Die Aromunen* Vol. I p. 269.

ca să ştim cum şi de la cine au moştenit păstorii aromâni aceste predispoziţii pentru bună stare în casă, curăţenie în menaj şi frumos în viaţă. Cvijić crede că ele ar fi o moştenire veche, în urma influenţei greco-bizantine. Noi, ţinând seamă de murdăria neasemuită a păstorilor greci din Peninsula Balcanică, socotim că ele sânt însuşiri proprii ale poporului nostru. In acest capitol, mărginindu-ne numai în cadrul vieţii păstoreşti, care alcătueşte obiectul studiului de faţă, fără a considerà traiul Aromânilor orăşeni înstăriţi, din care au ieşit neguţători abili, învăţaţi eminenţi, arhitecţi excelenţi şi meseriaşi neîntrecuţi, dorim să arătăm numai faptul că acolo unde Slavii au venit în atingere cu păstorii aromâni, ei n'au lipsit să-şi schimbe felul de viaţă în mai bine, imitând, ca traiu, pe păstorii aromâni. In privinţa aceasta, observăm, mai întâiu, că în ce priveşte locuinţele lor, ele au primit soliditatea şi confortul caselor aromâneşti: „Les maisons sont hautes et construites en pierre; les chambres, la disposition intérieure, l'ameublement, tout rappelle l'habitation des Aromounes *pečalbari*. La propreté et le confort sont poussés plus loin que dans le maisons de Polog“ [1]. De asemenea gustul pentru frumos, Slavii veniţi în contact cu Aromânii îl au tot de la aceştia: „Plus que les autres Slaves, ils montrent un certain goût, le goût greco-aroumain, pour le beau, l'achevé, même pour ce qui est moderne“ [2]. In fine, la aceşti Slavi amestecaţi cu Aromâni tot ce se observă ca ceva mai ales şi mai distins în viaţa lor nu se poate explicà, după înseşi constatările învăţatului sârb, decât ca un împrumut mai nou venit păstorilor aromâni: „Purtătorii culturii bizantino-române au un gust hotărît şi tendinţe pentru un traiu mai bun şi mai ales; nu este nici o îndoială că ei au fost aceia care au introdus aceste deprinderi între populaţiunile slave din Balcani. De asemenea influenţa lor asupra culturii materiale este foarte mare. Caracterul stilului bizantin pentru bisericile şi mănăstirile ortodoxe este cunoscut. Orânduiala din camerile caselor noastre, în oraşe, este aproape aceeaşi ca la Greci şi la Aromâni; e primită de noi şi curăţenia casei caracteristică femeilor aromâne“ [3].

---

[1] Cvijić *o. c.*, p. 402.

[2] Cvijić *o. c.*, p. 442.

[3] Cvijic, *Naselia srpskih zemalja* I, p. XXX.

6. Păstoritul Aromânilor în toponimia balcanică.

In toate țările în care îndeletnicirea cu păstoritul a avut odată o desvoltare mai mare, toponimia păstrează încă până astăzi urmele acelei ocupațiuni. De multe ori aceste urme și-au schimbat, în cursul veacurilor, în așa fel forma, încât astăzi abia li se mai poate recunoaște originea. In Franța, cele mai răspândite nume de localități din domeniul vieții pastorale sânt acelea care derivă din cuvântul A l p e, cu înțelesul secundar de „pășune", și din C a l m i s, cu același înțeles. La unele compuse cu aceste cuvinte se poate recunoaște ușor forma de bază, la altele însă nu. Astfel din A l p e avem: A u p și A u p s; după aceea A l p e t t e și A r p e t t e; în fine A l p e t t a g, A r p e t t a g și altele. Din C a l m i s avem: C h a l m e t t e, C h a u r i o n d e, C h o l o n g e, C h a u f l e r i a z etc.[1].

Nici la noi în Țară nu lipsesc aceste urme, mai cu seamă în județele de munte. Un studiu asupra lor nu avem. Totuși, răsfoind numai în treacăt Dicționarul Geografic, vom da de o mulțime de nume de localități, toate cu obârșie păstorească, ca S t â n i ș o a r a „munte în Dolj acoperit cu pășuni având stâne pe el"; U r d ă, U r d a r i, U r d e ș t i, toate nume de sate în Dolj; în fine D r u m u l o i l o r[2], V a l e a O i l o r, D e a l u l O i l o r, și altele. Ele nu lipsesc nici în țările streine, pe unde au emigrat odată păstorii români. In Galiția întâlnim nume locale, ca

---

[1] Cf. I. Roman, *Dictionnaire topographique du département des Hautes-Alpes, contenant les noms des lieux anciens et modernes.* Paris 1884.

[2] Despre *Drumul-Oilor* vezi și Emmanuel de Martonne, *La Valachie, essai de monographie géographique.* Paris (1902) p. 115. De asemenea Cvijič, *La Péninsule Balkanique* Paris (1918) p. 185. După aceea O. Densusianu, mai întâiu, în *Păstoritul la popoarele romanice* p. 9, în care autorul se întreabă dacă aceste drumuri n'ar fi o urmă din timpul colonizării romane; în *Vieața păstorească în poesia noastră populară* (1922) Vol. I., în Apendice, autorul reproduce unele informațiuni privitoare la „Drumul oilor", luate din răspunsurile date la Chestionarul lui N. Densusianu, păstrat în ms. la Academia Română. După spusele moșului Ion Baniță, numele „Drumul Oaiei" ar veni de la următoarea întâmplare: „In vremea de demult treceau Mocanii cu oile din Transilvania ca să le ierneze la Țarigrad. O oaie fiind șchioapă a rămas pe urmă din cârd, însă a străbătut drumul singură și a venit acasă. Aceasta s'a întâmplat pe timpul când Mocanii s'au înapoiat din Țarigrad" (p. 126). Tot în felul acesta se povestește și la pp. 124, 125. Paralel cu „Drumul oilor" există și „Drumul Sării", despre care vezi pp. 124, 125, 126. Vezi și Păcală, *Monografia comunei Rășinari* p. 292.

S t r u n g a, M ă g u r a, L a j a n o - o v c e (oaie-neagră) şi altele[1]. In toate aceste nume uşor se poate distinge cuvântul de origine. Vor fi existând însă şi nume de localităţi cu o formă mai complicată. Acestea trebuesc studiate, spre a ne da seama mai bine despre intensitatea vieţii păstoreşti la noi.

In Peninsula Balcanică ele nu lipsesc nici pentru Meglenoromâni, care se ocupă, astăzi, aproape numai cu agricultura. Nume ca M i r i n d z u şi B ă č i l i ń, semnalate de mine în partea de miază-noapte de Nânta, după aceea M i r i n d z u - v e c l' u şi B ă č i l i ş t i în Huma, M i r i n d z u - m a r i în Oşani şi altele[2], arată, alături de termenii pastorali păstraţi în acest dialect, că îndeletnicirea Meglenoromânilor cu păstoritul erà tot aşa de întinsă ca şi agricultura.

La Aromâni aceste nume trebue să fie şi mai numeroase. In cele ce urmează amintim câteva din ele.

Masŭ „endroit montagneux à Cerneşi". Această comună se află în Epir, în regiunea Zagori, situată în partea de miază-zi (drum 4½ ore) de Laca (Laişta).

Mul'ori „nom de colline dans la région de Frânci, village aroumain grecisé". Acest nume de localitate, împreună cu satul Frânci, ţine de „Anovlachie annexée au Zagori".

In ce priveşte originea numelui *Mul'ori* el este acelaşi cu *Ml'or* pentru *mil'or*. Ţinutul fiind grecizat, nu s'a mai putut păstrà pronunţarea originală: *Mil'or*. Vocala neaccentuată *u* pentru *i* din prima silabă s'ar puteà explicà subt influenţa labialei, iar *i* final s'ar puteà explicà sau prin analogiea altor nume de loc, din limba greacă terminate în i, sau de la plural.

Stana, nume de loc. în apropiere de Aminciu (Meţova). Derivat din *stane*, despre care vezi în capitolul următor. Un alt nume de loc. *Stana*, se găseşte şi în muntele *Tomor* (arom. *Ndumor*). în Albania[3]. Un derivat de la radicalul slav *stan*, este *Stanĕe*, nume de loc. aproape de Ghevgheli. Formaţiunea este turcească, din *stan* şi suf. *-ec*.[4].

---

[1] Miklosich-Kaluzniacki, *Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und in den Karpathen* (1879) p. 43 şi 62.
[2] Pericle Papahagi, *Megleno-Românii* II p. 38 şi 45.
[3] Cf. C. N. Burileanu, *I Romeni di Albania* p. 185.
[4] Cf. *Spisanie*. Kniga XIV (1917) p. 103.

Stanile, o localitate în regiunea muntoasă dintre Cratova şi Chiustendil în Bulgaria, acolo unde, după cum se poate vedeà în harta anexată, mai există şi alte aşezări de Aromâni.

Stanišor, nume de sat situat lângă oraşul Gnjilane, în regiunea moravo-vardariană, în apropiere de Vranja. In toată această regiune existau odată păstori aromâni. Aceştia, cu timpul, s'au slavizat. Cvijić, care s'a ocupat cu stabilirea caracterului etnic al Slavilor din ţinutul Moravei meridionale, în care se găseşte acest nume, adaogă: „Il n'y a pas dans cette région d'Aromouns. Il est cependant hors de doute qu'il y en avait au Moyen-Age“ [1].

Strunga, nume de loc. de pe muntele Tomor în Albania, în care odată se aflau aşezate numeroase familii fărşeroteşti. Cuvântul acesta este însemnat şi pentru faptul că el lipseşte astăzi în terminologia pastorală la Aromâni, fiind înlocuit cu forma slavă *cutar*. El se mai întâlneşte rar numai în literatura populară, despre care vezi mai departe în capitolul următor.

Strungula, nume de loc. pe ţărmul stâng al râului Arta, cursul de mijloc. Pe ţărmul drept se află o altă localitate (nume de comună) românească *Valčora*, care este un derivat din vale, caşi *Strungula* din Strungă. S'ar puteà să fie şi o formă grecească, mai cu seamă că, după cum se va vedeà în capitolul următor, cuvântul românesc *strungă*, dispărut din dialectul aromân, se păstrează la Grecii din Epir.

Mandra, nume de loc. pe ţărmul drept al râului Arta, în imediata apropiere de orăşelul Arta.

Cărarea 'l Lampi, nume de loc. tot în muntele Tomor, în apropiere de vârful Tomoriţa-mică. Şi această localitate a fost locuită odată de păstori nomazi din Albania. Cuvântul *cărare*, după cum am arătat în altă parte din această lucrare, este rar în dialect. El se mai întâlneşte în literatura populară.

Turăşti, nume de loc. între cele două vârfuri ale muntelui Tomor în Albania [2]. O altă localitate cu numele *Turaşte* sau *Stane*, locuită odată de Fărşeroţi, se află la o mică distanţă de oraşul Durazzo, în partea din spre miază-noapte. Toţi Aromânii din această localitate locuesc acum în oraşul Durazzo [3].

[1] Cvijić, *La Péninsule Balkanique* p. 467.
[2] C. N. Burileanu, *o. c.* p. 183.
[3] C. N. Burileanu, *o. c.* p. 238.

Caprara, vârful superior al muntelui *Cacardista* din Pind. Acest nume este însemnat de Pouqueville. El se găseşte într'o regiune unde se întâlnesc şi alte nume de loc. nerelevate până acum. Vom cità câteva rânduri din scrierea autorului, ca să se vadă mai bine poziţia geografică a acestui vârf de munte: „J'ai relevé les sommets du Pinde qui donnent naissance à l'Achélous, c'est aussi le moment de les nommer et de les classer dans mon orographie. Je dois donc dire que du mont Zigos, d'où naît en partie l'Aous, ou Voïoussa, il y a trois lieues ouest-sud-ouest au mont *Codjaca*. Ce dernier élève ses sommets âpres et sévères au-dessus du Copanez, qui le lie au Zigos. En suivant l'arrête du Codjaça qui se prolonge au sud-ouest pendant six lieues, on aboutit au *Caprara*, pic supérieur du *Cacardista*"[1]. In altă parte, Pouqueville, vorbind despre muntele Copanèz, spune că ramura acestui munte „qui se recourbe en arc, prend le nom *Souma-Coubrado*".

Aci avem mai întâi *Caprara* care vine din *căprar* şi sufixul locul *-a*, ca în Tricala, Târnova, Magarova etc. După aceea *Suma-cu-bradu* „vârful cu brad". Acest din urmă nume pe care şi Pouqueville îl traduce mai departe cu „pic des Sapins" este interesant pentru păstrarea cuvântului latin *summum* cu înţelesul de vârf şi în româneşte ca în celelalte limbi romanice.

La căşarea di k'atră este, după cum îmi comunică Chr. Geagea din Avdela, un nume de localitate dintr'o regiune munteasă din apropierea comunei Avdela din Pind. Nu se ştie dacă păstorii aromâni au avut odată, ca şi păstorii albanezi, stâne zidite în piatră. Acest nume de localitate ar fi un indiciu pentru existenţa lor în timpurile mai vechi.

Lacatun, nume de localitate în munţii din Albania, în regiunea Tomorului. Am arătat în altă parte din această lucrare că, odată, partea cuprinsă între cele două vârfuri ale Tomorului erau locuite de păstori aromâni. Astăzi numai urmele de nume de localităţi aromâneşti cuprinse în această regiune mai dau dovadă despre existenţa în număr mai mare a păstorilor aromâni în muntele Tomor sau *Ndumor*, cum îl numesc Aromânii.

Cuvântul este o împreunare din *la cătun*. Prezenţa lui este importantă pentru faptul că este pentru prima oară la Aromâni

---

[1] *Voyage dans la Grèce*. Vol. II, 192.

când întâlnim acest cuvânt subt forma obicinuită la Dacoromâni şi Meglenoromâni. I. C. Burileanu, cel mai bun cunoscător al Românilor din Albania, care înregistrează *Lacatun* ca nume de localitate, mai dă şi *Cătună*. Aceasta este forma mai obicinuită, deşi şi ea e destul de rară[1].

Patul'a, nume de localitate, în Tesalia, pe râul Salamvria, la apus de Ciotili.

Este un derivat din *pătul'u* cu suf. *-a*.

Iarbata, sat lângă Teteven. Este derivat din iarbă şi articolul feminin bulgar *-ta*[2]. Nu se ştie dacă cuvântul este o formaţiune aromânească sau chiar dacoromână. Derivate analoage slave, în Macedonia, avem *Tiravna, Triavna* din *trěvenŭ* şi acesta din *trěva* „iarbă“[3].

Pašunci, sat situat în partea de miază-zi de Târn, lângă *Banišor*, în Bulgaria. Weigand, aducându-l în legătură cu *păşune*, adaogă: „Möglich sogar wahrscheinlich ist die Herleitung von dem Personennamen Pâšun“. Eu cred că derivaţia lui din *păşune* nu trebue pusă deloc la îndoială, mai ales că se află într'o regiune în care se găsesc şi alte nume de loc. de origine românească[4]. Nici despre acest nume de loc. nu putem şti cu siguranţă, dacă el ţine de dialectul aromân sau dacoromân.

Ciobanlades, nume de comună din Tesalia, situată în partea apuseană de Lamia. Derivaţia cuvântului este grecească din pluralul aromânesc *čobanl'i* de la *čoban*[5]. O derivaţie grecească direct de la *čoban* n'ar fi cu putinţă, deoarece în cazul acesta ar trebui să avem *čobanades* (fără *l*).

Tot ca nume de localităţi din domeniul vieţii păstoreşti, însă de importanţă cu totul secundară, pot fi socotite şi o serie de nume care se referă la nutreţul vitelor. Printre acestea se întâlneşte *livade*, subt forma simplă sau compusă: *Livădz*, comună arom. în Meglen; *Xirolivadi*, comună în Veria; *Vlaho-Livadi* com. în Olimp etc. După aceea *Şesŭ*, nume de localitate în Cerneşi.

[1] Vezi I. C. Burileanu *o. c.*, p. 312. *Katuna* ca nume de loc. se găseşte şi în Acarnania pe un platou la nord de Xiromeri. (Cf. Heuzei, *Le mont Olympe et l'Acarnanie* p. 239. Vezi şi p. 261). De asemenea şi W. Martin Leake, *Travels in northern Greece* p. 163; îl relevă la p. 218 şi ca nume de familie.

[2] Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (1907) p. 44.

[3] *Spisanie* ib. p. 102.

[4] Weigand, *o. c.*, ib.; Const. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* p. 123.

[5] Vezi despre acest cuvânt şi în *Dacoromania* I 422.

Valea-şeasă nume de loc. în Siracu şi Aminciu (Meţovo). Insemnătatea acestor două din urmă nume de loc. constă în aceea că cuvântul *şesŭ* (lat. sessus, a, -um) pierzându-se din dialect, s'a păstrat în toponimie, graţie ocupaţiunii păstoreşti a Aromânilor. O comună românească de lângă Ianina se numeşte *Şeşŭ* cu *s* din silaba a doua trecut în *ş*. Cuvântul pare a fi de origine albaneză: *šeš* (lat. sĕssus), mai cu deosebire că în Epir se întâlnesc şi alte nume de loc. de origine alb., acolo unde astăzi se găsesc numai Aromâni, ca *Bari* (dat şi subt forma *Barŭ*), munte înalt din lanţul care separă valea din Aspropotam de regiunea Siracu şi Călarl'i. Cuvântul ar puteà venì sau din *bar* „iarbă" sau din *bari* „păstor". In fine tot aici pomenim şì răspândirea prin păstorii. aromâni a cuvântului *pade* în toponimia aromânească, precum: *Pade-Muşată*, nume de loc, în Pind, în spre muntele *Gumara*. *Padea 'l Ghion*, nume de loc, în apropiere de Molovişte (Macedonia). *Pădz*, comună aromânească în Pind, situată pe muntele Smolica, la o jumătate de oră departe de Armata. *Pădz*, nume de loc. lângă Călarl'i.

7. Termeni păstoreşti pierduţi din dialect, însă păstraţi în limbile balcanice.

In capitolele precedente, încercând să dau o descriere a vieţii păstoreşti la Aromâni, am căutat să grupez toţi termenii referitori la această viaţă. Se înţelege, însă, că, în afară de ei, trebue să se mai găsească şi alţii — unii care există în dialectul dacoromân şi lipsesc în dialectul aromân, sau lipsesc şì în dialectul dacoromân, însă au existat în dialectul aromân şi cu timpul s'au pierdut — pe care numai un studiu mai amănunţit şi bazat pe cercetări nouă ni-i mai poate descoperì. In capitolul acesta nu va fi vorba despre aceste cuvinte, care se presupune că au existat, însă astăzi au dispărut cu desăvârşire. In rândurile care urmează ne vom ocupà de acèle puţine cuvinte, ţinând din domeniul vieţii păstoreşti, care, deşì astăzi în dialectul vorbit sânt necunoscute, totuşi din prezenţa lor într' altă limbă din Peninsula Balcanică, deducem că au existat odată şì în dialect.

Dintre acestea avem:

brânză cu acelaşi înţeles ca în dacoromână. Astăzi cuvântul acesta este înlocuit prin „caş", iar pentru ceea ce Dacoromânii numesc „caş", se întrebuinţează numai „caş dulţe".

Prezența cuvântului se atestă prin existența formei grecești πρέντζα „Käse in Lederschlauch" întrebuințat în Epir. Această brânză, după cele ce mi se comunică, este aceeași cu ceea ce Aromânii fărșeroți numesc *caș bătut dit foale* sau la ceilalți Aromâni *tunăreț* (din *caș tumnăreț*). G. Murnu (*Rum. Lehnw. im Neugr.* 38) presupune că cuvântul este de origine dacoromână, și că el ar fi trecut la Greci numai prin mijlocirea Raguzanilor. Este drept că *brenca* sau *caseus vlachescus* erau cunoscute la populațiunile romane de pe coasta Dalmației, însă lipsind acest cuvânt la Sârbi și Albanezi, și găsindu-se, după informațiunile ce am, numai la Grecii din Epir, el trebue să fie considerat ca un împrumut din dialectul aromân, încă din vremea când cuvântul nu dispăruse din graiu. De fapt, cuvântul mai trăește și astăzi în comuna Halichi din Aspropotam[1].

strungă, cu același înțeles ca în dacoromână. Ca și brânză, cuvântul este necunoscut în sfera termenilor păstorești întrebuințați de tulpinile aromânești. Cu toate acestea îl întâlnim în literatura populară:

Alai Chichi, pală lungă,	Măi Chichi, pală lungă,
Tăl'ași Grețl'i tuți tu strungă.	Tăiași pe Greci toți în strungă.

Tache Papahagi, *Antol.* 49.

De asemenea, bătrânul poet Belimace îl întrebuințează în cunoscuta lui poezie „Picurarlu":

Picurar cu perčea lungă	Păstorule cu chica lungă
Cățe plândzi cu boațe'n strungă?	De ce plângi cu voce'n strungă?

De fapt dicționarul grecesc al lui Vlahos îl înregistrează: στροῦγγα, ca un cuvânt nu regional ci general, cu ințelesul „enclos, parc", și G. Meyer, relevându-l pentru întâia dată, îl atribue păstorilor Vlahi, fără să specifice anume de la care păstori a fost luat. Ținând seamă de ceilalți termeni păstorești pe care Grecii i-au împrumutat de la păstorii aromâni, trebue să admitem că și στροῦγγα este un cuvânt aromânesc, mai ales că urme din vechea lui întrebuințare în dialect se păstrează încă până azi [2].

țarcu. Astăzi, după informațiunile mele luate de la păstorii din regiunea Veriei, de la Fărșeroții din Vodena și de la Grămustenii din Livădz, cuvântul nu există în dialect cu înțelesul de

[1] Cf. *Dunărea* Anul I No. 5—8 p. 126.
[2] G. Meyer, *Neugr. Stud.* II p. 79.

„ocol“ ca în dacoromână. In locul lui se întrebuinţează la păstorii din toate tulpinile *cutar*. Cu toate acestea, el se întâlneşte numai în expresia, pretutindeni cunoscută la păstorii aromâni, *k'irdui ţarclu* (di ńel, di edz) cu înţelesul „am pierdut toţi mieii, toţi iezii, am pierdut întreaga fătătură“.

Dacă ne referim la limba greacă, vom vedeà că şì acest cuvânt se găseşte în Epir, întrebuinţat mai mult în Zagori: τσάρκος „kleiner Stall für junge Ziegen, der Ort, wo Zicklein und Lämmer eingeschlossen werden, um zu saugen“. (G. Meyer, *Etym. Wb. der alb. Spr.* p. 445).

Alături de ţarc, mai există şì cuvântul *înţercà*, care este dat şì în dicţionare. El nu prea se aude în dialectul vorbit. In locul lui păstorii aromâni întrebuinţează numai *curmu*.

negru, nu se aude astăzi în dialect decât numai în unele nume de localitate. In locul lui avem *lai*, în tot domeniul aromânei, şi *gal* în Laca din Zagori[1]. Tot în acest ţinut se aude rar şì *negru*. De aci cuvântul a trecut la Greci νιάγκρα „schwarzes Schaf“, întrebuinţându-se numai ca substantiv[2]. Trecerea lui s'a făcut prin păstorii aromâni. Cuvântul grecesc reprezintă forma feminină *neagra* din *oaia neagră*. Astăzi *negru* se mai întâlneşte în Toponimie *K'eatra-neagră* (Vezi p. 244).

Originea cuvintelor.

Luând în cercetare originea cuvintelor întrebuinţate la păstorit, în primul rând ne vom oprì puţin la două-trei nume de localitate cu înfăţişare mai veche.

Dintre acestea, în afară de Sear (Seres) şi Părleap (Perlepe), despre care s'a vorbit în cuprinsul acestei lucrări (vezi p. 312), am mai aveà următoarele:

Vilardi, întrebuinţat des în literatura populară aromână pentru Berat, oraş în Albania.

Să scriaţi nă laie carte	Să scrieţi o scrisoare
La păşeulu di Vilardi.	Paşei din Berat.
	Lit. Pop. 1018/28.

Astăzi cuvântul nu se aude decât numai la unii Fărşeroţi; încolo, pretutindeni avem Berat. De asemenea el este cunoscut

[1] Weigand, *Die Aromunen* II p. 361.
[2] G. Murnu, *Rum. Lehnw. im Neugr.* p. 37.

numai la Aromâni. Grecii, Turcii şi Slavii nu-l cunosc. La toţi aceştia se aude numai forma Berat. In special Grecii au Μπεράτι. In vremurile mai vechi cuvântul grecesc se apropià mai mult de forma etimologică *Bĕlŭ gradŭ*. Din aceasta Grecii au făcut (cu pronunţarea lui *b* ca *v*, ca în Βούργαρος din Bulgar, Βάλτα din balta) Βελάγραδα şi Βελάγραδι, cu *i* final pentru *a* ca în actualul Μπεράτι pentru Μπεράτ. Astăzi aceste forme nu se mai aud, după cum nu se aude la Aromâni, decât foarte rar, *Vilardi*. Forma aromână esta o rămăşiţă din vechea pronunţare grecească. Din Βελάγραδι, prin căderea lui a neaccentuat din silaba penultimă, a rezultat regulat *Velagrdi*, iar din aceasta *Velardi*, din care apoi, cu *e* neaccentuat trecut în *i*, *Vilardi*.

Lăsun este pronunţarea aromânească la păstorii nomazi din Pind pentru *Elasona, Alasona* şi *Elason*. Aceasta din urmă formă am găsit-o însemnată pe hărţi. Comparând cuvântul românesc cu formele greceşti, surprinde trecerea lui *o* în *u* înaintea lui *n*, în poziţie accentuată. Mi-a fost cu neputinţă să ajung la variantele formelor vechi greceşti ale acestui nume de localitate. Dacă se va dovedì însă că *e* iniţial din forma greacă este ulterior, sau că cuvântul se pronunţà cu dublu *l*, atunci forma aromânească, cu *on* accentuat trecut în *un*, trebue să fie tot aşa de veche ca şi *on* > *un* din *Salona* > *Sărună*.

Băịasa (scris şi *Băịeasa*) este numele comunei româneşti din Zagori şi numele râului pe care se află aşezată comuna. Intre numele comunei şi numele râului, desigur numele acestui din urmă este cel mai vechiu. Aşa dar, pentru lămurirea formei aromâneşti trebue plecat de la numele râului. In greceşte atât comuna cât şi râul se cheamă *Voịusa* şi *Vovusa*. In unele hărţi ale statului major austriac am întâlnit şi *Vjosa*. Nu ştiu întru cât aceastã transcriere corespunde adevăratei pronunţări. Numele vechiu grecesc al râului este *Aous*. Este greu de stabilit legătura între forma veche şi numirile greceşti de astăzi. Probabil că ele vor fi existat alături de numele vechiu. Pentru noi faptul important este că *v* iniţial din *Voịusa* grecesc apare ca *b* în *Băịasa* aromânesc. Aceasta însemnează, pe de o parte, că Aromânii au cunoscut de cu vreme numele grecesc al râului, căci numai aşa s'ar explicà redarea lui *v* iniţial prin *b*, al doilea, că forma grecească *Voịusa*, ajunsă până astăzi, nu este nouă. In orice caz pentru lămurirea originei numelui comunei, trebue ţinut seamă

de numele râului; iar numele românesc al râului nu poate fi despărţit, din cele ce am spus mai sus, de numele lui grecesc.

Imbrăcămintea.

La îmbrăcăminte, în afară de cuvintele de origine latină: *călčuń* (< calceonem. Cf. *Dacoromania* III, p. 756), *balțu, curaŭă, nastur* (*anastur*), *stringl'e* (stringula. Cf. Per. Papahagi, *Not. Etim.* 45) şi de cele studiate în capitolul de la p. 254, mai avem următoarele:

čičeroańe şi *čičeroană*, o pânză albă cu care Fărşeroatele bătrâne îşi înfăşoară *čuparea*, şi prin extensiune, întreaga coafură. Ţinând seamă de forma înaltă şi ascuţită care ia întreaga coafură a capului, mai cu seamă că însăşi *čuparea* este destul de înaltă, cuvântul nu poate fi despărţit de forma *kičeră*, care a trebuit să existe odată şi la Aromâni, cu acelaşi înţeles de „vârf, înălţime, deal în forma acoperişului casei". Din *kičeră* cu suf. *-oańe* am avut *kičeroańe*, din care apoi a rezultat *čičeroańe*, întocmai ca la *k'ičor* > *čičor* „picior". In cazul acesta, cuvântul nu mai poate fi socotit străvechiu în limba română. Legătura lui cu forma albaneză *k'ikεl'ε, k'ikεl'* „vârf, vârf de munte" (despre care vezi N. Drăganu în *Dacoromania* I p. 117 şi urm., Th. Capidan *Dacoromania* III p. 151) e problematică, iar originea lui e mai de grabă slavă (despre care vezi Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului* p. 58). Ca chestiune semantică cuvântul nu întâmpină nici o greutate. Când am întrebat pe un Fărşerot ca să-mi spună ce este *čičeroańa*, el, împreunându-şi vârful degetelor de la amândouă mânile şi ducându-le deasupra capului ca să-mi arate că este ceva înalt şi ascuţit, mi-a răspuns „balţul ţi-ş bagă moaşile pisti čupare". Forma *čičeroană* pentru *čičeroańe* se datoreşte unui schimb de terminaţiune.

čupare, este o căciulă în formă de fes, ceva mai înalt, pe care îl poartă Fărşeroatele. Este cunoscută numai la Românii din Albania. Forma *ţupare*, la Românii din Olimp, este mai nouă şi e redată cu pronunţarea locală obicinuită a acestor Români, la care avem regulat *ţ* pentru *č*. Aşa dar, originea cuvântului trebue căutată plecând de la forma *čupare*. Cuvântul nu poate fi despărţit de forma albaneză *k'iparε* cu înţelesul nesigur „Gesichtzüge" pe care îl dă dicţionarul lui G. Meyer (p. 227). El trebue să aibă şi alte în-

ţelesuri referitoare la cap şi faţă, pe care noi nu le cunoaştem. Originea cuvântului albanez G. Meyer o caută în sârb. bulg. *kip* din ung. *kép*, care a dat şi în româneşte *chip*. Eu cred că el reprezintă o formă veche albaneză.

mal'ot în arom. este din alb. *mal'ot* (Cf. Nopcsa *o. c.* p. 169) din cauza lui l' palatal care nu s'ar puteà explicà în arom. şi nici în limba ngr. Cuvântul este, ca origine, acelaşi cu dacor. *malotcà* dintr'o formă arabă (prin Turci) *mallôta*, iar acesta din vgr. μαλλωτὴ δορά, păstrat în mgr. μηλωτή „pellis ovina". Cuvântul se întâlneşte şi în vsl. *milotĭ*, *milotarĭ* „pellis ovina"; în limbile romanice: ital. *melota* „blană" fr. *mélote* etc. La Greci, există subt forma *malịót* şi vine tot din albaneză.

părtiţă din vsl. *prŭtŭ* „pannus, Stückchen Tuch" cu suf. *-iţă* (Mikl. *Lex. Pal.*). In limba bulgară avem azi derivatul *prătušina* „orice obiect de pânză de legat sau înfăşurat; haină". Este acelaşi cuvânt care stă la baza formei dacor. *pârtie*.

Dintre celelalte cuvinte, următoarele sânt de origine turcă: *culane* (dacor. colan), *k'ileafe*, *k'uleafe* (dacor. chiulaf), *ğumindane* cu toate variantele (dacor. geamadan), *ilek'e* (dacor. ilic), *găitane* (dacor. găitan), *ibrişime* (dacor. ibrişin), *dulumă* (dacor. dulamă), *sileah'e* cu toate variantele (dacor. sileaf), *tirlike* (turc. tirlyk), *minguş* (turc. menguš), *dizgă* (turc. dizge „Strumpfband"), *şimie* (turc. šami), *čuprake* (turc. čaprak, dacor. ceapraz). Următoarele sânt de origine neogreacă: *aδimtu* (δίμιτος „étoffe croisée"), *alsiδă* (ἀλσίδα), *arăδărik'e* (ἀράδα), *asime* în *tas di asime* (ἀσήμι), *calţavetă* (καλτσοδέτα), *catasarcu* (cf. κατασάρκι din κατὰ şi σάρκα tradus prin ἡ φλανέλλα), *curδel'* (κορδέλια şi κορδέλα), *lăpudz* (λαποῦδα, λαποῦδι după G. Meyer, *Neugr. St.* II 38 din sl. *lapa*), *mândilă* (μανδήλιον), *puδeaụă* (ποδιά), *ţăruh'e* (τσαρούχι), *ţipă* (τσίπα; despre răspândirea cuvântului în limbile balc. Cf. G. Meyer *Alb. Wb.* 441 şi *Neugr. St.* II 62), *zărculă* (ζερκούλα din turc. *zer külah* propriu zis „chiulaf brodat cu aur"; cf. k'ileafe, k'uleafe. Cuvântul ar fi putut trece la Aromâni şi direct din turc.). De origine albaneză avem *zavă* (zave, răspândit şi la celelalte popoare balc., despre care vezi G. Meyer, *Alb. Wb.* p. 481). Cu origine nelămurită avem: *gàdzoafă*, *mogur*, *naču*.

F a m i l i a p ă s t o r u l u i.

Familia păstorului se cheamă *fămeal'e*, *fumeal'e* (lat. familia). Mai multe familii la olaltă alcătuesc o *fălcare*. Originea acestui cuvânt este strâns legată cu felul vechilor aşezări aromâneşti.

Cuvântul stă, desigur, în legătură cu lat. *falx, -cem* „secere". Un derivat adjectival *falcalis, -em*, din care am aveà *fălcare*, a trebuit să însemneze, la început, porţiunea de pământ în forma „secerei" pe care se aflà grupată o aşezare de mai multe familii. Cuvântul *fălcare* s'a puteà explicà foarte bine şi din *falcaria*[1], însă nici de cum cu înţelesul de „portion de terre fauchée" ci „porţiunea de pământ în forma unei falce". Aceasta, de sigur, pentru că la alegerea unui loc pentru o aşezare nu jucà nici un rol faptul dacă porţiunea de pământ este secerată sau nu. Principalul erà ca satul sau felul de aşezare să aibă o formă care puteà ajutà mai bine la apărarea lui atunci când satul ar fi fost atacat din afară. In cazul acesta forma secerei conveneà cel mai mult. Colegul mieu G. D. Serra, care de ani de zile lucrează la toponomastica ţinutului Canavese din nordul Italiei, mă asigură că multe din vechile aşezări din Italia sânt derivate nu numai de la *falx, -cem*, dar şi de la orice cuvânt cu înţelesul de „curva, svolta di strada". Iată acum şi câteva nume de loc. din toponomastica italiană comunicate mie de G. D. Serra, care mi-a atras luarea aminte asupra acestui fapt. In Piemonte avem *Falcimagna*, aproape de Bussoleno di Susa; tot aşa *Falsimagna* sau *Fausi*, sat la Montanaro Canavese; Rua di *Fissimagna* la S. Martino Canavese; *Falsabologna* la Bolangero. Şi tot aşa avem nume de localităţi derivate de la obiecte care au forma rotundă: *Via lunaria* şi *Lunatto* de la *luna*. De asemenea numeroase nume de loc. de la *rota*. Astfel avem *Collis Rote* (atestat în anul 1189) pe strada romana din Val di Susa Vezi de asemenea *Via Ruata Cloti* (anul 1284), *Ruata Urbiani* (anul 1107) în Val di Susa. *Ruata de Latronibus* (anul 1194) la Savigliano etc. In fine, tot în vechea toponomastică italiană avem numeroase derivate de la c o r n u t a, a r c u a r i u s, f l e x u s, c u b i t u s, *v o l v i t a etc., adică tot de la cuvinte care au o formă curbată sau rotundă, despre care vezi mai pe larg în: S. Pieri, *Toponomastica della Valle dell' Arno*; *Toponomastica delle valli del Serchio e della Lima*, D. Olivieri, *Saggio di una illustratione generale della toponomastica veneta*.

Căpetenia unei fălcări este *čelnicul* (vsl. celĭnikŭ, despre care vezi mai pe larg la p. 214). Denumirea de *k'ehăiă* (turc. kehaja) întrebuinţată mai mult de Grămusteni, este nouă.

---

[1] Candrea-Densusianu, *Dicţ. Etim. al limbii române* p. 90 (547).

Păstorul se cheamă *picurar* (lat. pecorarius); după felul vitei pe care o păzeşte, el se mai numeşte *ui̯ar* (oier), *nutinar* (noaten), *birbicar* (berbece), *mătricar* (mătrică), *stirpar* (stearpă), *vitul'ar* (vătuiu), *căprar*.

La stână mai marele este păstorul numit *căşar* (din lat. casearius). Acest termen este vechiu şi întrebuinţarea lui a trebuit să fie comună la toţi Românii. Cuvântul *bačŭ* (bağu) dat în glosare nu mi-a putut fi confirmat. Este drept că într'o poezie populară întâlnim versurile:

Tră nă Rămână	Pentru o Romancă
Mi băgam şi bačŭ la stână.	Mă băgam şi baciu la stână.
	Lit. Pop. 31.

însă observ că aceste versuri ar puteà fi o plăsmuire a culegătorului. Aceasta se dovedeşte şi din întrebuinţarea cuvântului *stână* introdus numai ca să rimeze cu *Rămână*; în aromâna există numai *stane*. Culegătorul, care cunoşteà dialectul dacoromân, l-a introdus, fără să-şi dea seama despre falsificarea poeziei. Cu toate acestea nu este exclus cazul ca undeva să se audă şi cuvântul *baču*.

In afară de *căşar*, în timpurile mai nouă, de când cu fabricarea caşcavalului, s'a introdus între termenii păstoreşti şi *mastur* gr. μάστορας (maiestru).

Locuinţa păstorului.

Păstorii cu locuinţe stabile, care numai iarna pleacă la şes şi vara revin la locuinţele lor de munte, au *case;* păstorii nomazi locuesc în *călive* (ngr. καλύβα). Generalizarea *căliviei* la Aromâni trebue să fie nouă şi datează de când cu răspândirea cuvântului grecesc la toate popoarele din Peninsula Balcanică şi chiar la Slavii de miază-noapte prin intermediul turcescului *koliba*: bulg., sârb., cehslov., pol. (dialectul) *koliba*, rus. *kołyba* (Miklosich, *Türk. Elem.* I 88). Numai Albanezii, întocmai ca şi Aromânii, îl au direct din ngr., nu prin turceşte: *kal'ive* „Hütte" (G. Meyer, *Alb. Wb.* 170). Dacă prezenţa cuvântului *casă* arată că alături de păstorii nomazi au existat şi păstori sau agricultori sedentari, nu mai puţin noul împrumut *călivă* presupune că el a înlocuit un cuvânt mai vechiu pentru desemnarea locuinţei vremelnice. La Albanezi, alături de *špi* (din štpi, štepi) „casă" avem *koliba*, *kasot*, *bun* şi *kačor*, toate cu înţelesul de colibă. Forma din urmă *kačor* se întâl-

neşte şi în sârba *kačara*[1], care, mai mult decât forma albaneză, ne aminteşte cuvântul românesc *căscioară*. Mă întreb dacă acest *căscioară*, care mai trăieşte acum numai la Sârbi şi la Albanezi, n'ar fi ţinut locul formei *călivă*. Căci în aromână, în afară de casă şi călivă, nu există *bordeiu*, cu toate că acesta este răspândit la Sârbi, Bulgari etc.[2].

Mai multe sate alcătuesc o *hoară*, iar mai multe călive îşi păstrează aceeaşi denumire: *călive*. Denumirile *sat* şi *cătun* lipsesc astăzi. După cum călivă este un împrumut nou din ngr., tot aşa şi *hoară* din ngr. χώρα nu-i o formă veche. Ca înţeles, cuvântul, astăzi, în greceşte, nu se mai întâlneşte decât în τὸ χωριό „sat", şi în χωριάτης „ţăran", derivate din χώρα. Iar acesta şi-a păstrat în ngr. înţelesul de „contrée, pays, lieu, place" ca în vgr. şi în bizantină Inţelesul a evoluat în aromână. La Bulgari acelaşi cuvânt *hora* însemnează „lume, oameni mulţi", deşi în monumentele vechi din sec. XIII îşi păstrează înţelesul vechiu: *Po vsej horě carĭstvami* „în toate ţinuturile împărăţiei mele" (a. 1217—1241). Cu acest vechiu înţeles există şi la Sârbi (Rječnik).

Ce cuvânt au avut Aromânii în locul lui *hoară?* Albanezii, care întocmai ca Aromânii se împart în nomazi şi sedentari, au *katund* şi *fšat*, cuvinte păstrate şi la Dacoromâni (cătun, sat). Din aceste două, la Aromâni a mai rămas o urmă numai din *cătun*. în proverbul *Nu faţe cătune*. Intr'o lucrare anterioară am socotit că această formă este un împrumut din limba greacă[3]. Acum aflu că adevăratul proverb grecesc, care corespunde aromânescului „nu faţe cătune" sună Δὲν κάμνουν χωριὸ (nu fac sat împreună). Aici χωριὸ este cuvântul grecesc propriu pentru sat. Incolo, κατοῦνα, în greceşte, lipseşte ca apelativ. El există ca nume de localitate în Acarnania[4]; dar aci originea lui este aromânească. De altfel, şi după formă, cuvântul nu poate fi decât numai românesc. Grecii l-ar fi putut împrumutà şi de la Albanezi; însă la aceştia se pronunţă *katund*, din care n'ar fi putut ieşì κατοῦνα. Această formă nu s'ar puteà explicà decât numai dintr'un arom. *cătună*, aşa cum se aude până azi în proverbul de

[1] După Rječnik „şură sau căsuţă în care se ţin buţi". Există şi ca nume de loc. în districtul Smedrevo: *Livada u Kačaru* (livadă în Cačar).
[2] Fr. Nopcsa, *Albanien, Bauten* etc. p. 8 şi urm.
[3] Th. Capidan, *Raporturile Albano-române* în *Dacoromania* II p. 465
[4] W Martin Leake, *o. c.* p. 208.

mai sus. Iar forma aromână față de dacorom. *cătun* se explică ca un nou singular feminin refăcut din pluralul *cătune*. De altfel, odată a trebuit să existe și forma *cătun*. Aceasta se vede din numele de localitate *Lacatun* despre care s'a vorbit la p 334.

F e l u l v i t e l o r.

Aprcape mai toate denumirile sânt de origine latină și ele se regăsesc și în dacoromână; *numal'u* (dintr'un mai vechiu *nămal'u;* dacor. nămaie); *oaie*, *pal'u oaie* (gr. παλη și oaie); *mătrică* (pentru un mai vechiu **mătrițe* cu plur *mătriți*, din care apoi sing. *mătrică*; dacor. mătrice); *muldzară*, *muldzarcă* (lat. *mulgearia Cf. Pușcariu *Lat. Ti und Ki* p. 63; dacor. mânzare din muldzare + mânz. Forma decor. există și în bulg. *mandzara* cf. Th. Capidan, *Rap. slavo-rom.*, în *Dacoromania* III p. 208): *ml'oară* (mioară). *stăml'oară* (strămioară); *noatină* (noatenă); *birbeacă* (de la birbec); *ńel* (miel); *ńao* (mià); *sugar* (sugar); *noatin* (noaten); *birbec* (berbece); *mil'ul*, *m(i)l'or; areate* (arete); *capră*; *eadă*; *vitul'u* (vătuiu).

Următoarele denumiri sânt de origine streină: *marmară* (cf. ngr. μαρμάρα) însemnând στεῖρα. Cuvântul se întrebuințează la Greci regional, în Epir, 'ar puteà fi deci un împrumut din aromâna. In cazul din urmă originea lui este nelămurită); *stearpă* (cu origine neclară): *strif* (ngr. στρῆφος din στρήφω „tordre, retordre"); *čucutit* (derivat din *čocut*, pentru care vezi Th Capidan, *Elem. slav. în dial. arom.* p. 87); *daș* (alb. daš cf. Th. Capidan, *Rap. alb.-rom.* în *Dacoromania* II p. 527); *părču* (sl. prъč; verbul: *prъčat se* „sie paaren sich" din care arom. *părcescu*. Despre răspândirea cuvântului la Greci și Albanezi cf. Th. Capidan, *Elem. slav. în dial. arom.* p. 77).

Cu origine neclară avem: *asman*, *gagur* și *țap*[1].

L o c u i n ț a v i t e l o r.

Aci cuvintele de bază, de origine latină, sânt *mas* (lat. mansum) cu înțelesul de „Schlafstätte für Schafe" numai în limba română; în celelalte limbi romanice înțelesul diferă cf. Meyer-

[1] Despre *țap* au vorbit pe larg Vasmer și Roswadowski (Cf. *Mitteil. des rum. Inst.* p. 278), căutându-i originea în iranică (Vezi *Dacoromania* II, 460, 551). Acum în urmă O. Densusianu încearcă să-l explice tot din iranică (Cf. *Grai și Suflet* I p. 245).

Lübke REW. 5322): *amiridzŭ* (postv. de la amiridzŭ vb. din lat. meridio, -are; cf. mgl. *amirindzu*) şi *arugă* (lat. ruga).

Dintre celelalte avem *ţarcu* (ţarc), *pàtul'u* şi *coardă* (şi în mgl.) indigene, cu origine nelămurită [1]. După aceea *mandră* cu o difuziune balcanică extraordinară. Se găseşte în bulg. *mandra* sinonim cu *bačja*, *bačilo*; în sârb. *mandra* „Sennerei" sin. cu *bačja*, *stan*; în ital. *mandra* „Herde, Viehherde", toate din ngr. μάνδρα „Pferch, Hürde, Stall", cu înţelesul apropiat din vgr. „enclos, étable, écurie" şi „monastère", din care mai târziu a ieşit ἀρχιμανδρίτης „arhimandrit" adică „mai marele peste mandra monastică". Din vgr. a trecut şi în latina *mandra* (cf. Georges), care însă nu s'a moştenit la noi; *căşlă* împrumut nou din turc. *kyšla* „caserne"; *cutar* (bg. kotar); *turîşte*, (*turuşte*) din sârb. *tor* „Hürde", *torište* „Hürdenlager". Aci aparţine şi *cupie* (vsl. kupŭ „grămadă).

Locul unde se prepară laptele.

Şi aci cuvântul de bază, care a existat odată peste tot la păstorii români de pretutindeni, este *căşare* (lat. casearia, derivat din caseus). Peste acesta, care are cea mai largă întrebuinţare, a venit cuvântul *stane*, răspândit la Fărşeroţi (din sl. stanŭ). Cuvântul există în ngr. στάνι „Stall, Schäferei", alb. *stan* „Schafpferch". Forma *stână*, după cum am arătat şi în altă parte, nu există la Aromâni.

Derivatele laptelui.

Cuvinte de origine latină: *caşŭ (-dulţe, -albu, -tunăreţ* „de toamnă" *-bătut, -di Şarl'i* „localitate în Albania", vezi în hartă numele de loc. *Şar.* Formaţiunea *Şarl'i* este ca *Idrineil'i* pentru *Idrinè* din *Edrenè*, despre cari vezi p. 314; *teară* (lat. tela) *cl'eag* (cheag); *străgl'eată* (lat. *extracoagulata); *umtu* (unt). In afară de aceste derivate ale laptelui, referindu-ne la felurile de brânză, mai avem şi aşa numitul *caşŭ-baču* (*bağu*), care, după cum am spus în cuprinsul aceste lucrări, este brânza ce se întrebuinţeaza în familie, zilnic, pentru întreţinerea copiilor. Desigur că originea acestui cuvânt trebue căutată în „brânza întrebuinţată de baci, brânza care serveşte la întreţinerea baciului". Ceea ce apare

---

[1] Pentru originea alb. a lui *ţarcu* cf. Th. Capidan, *Rap. albano-rom.* în *Dacoromania* II 552.

[2] O nouă încercare pentru explicarea lui *strungă* a făcut-o G. Giuglea, în *Cuvinte şi Lucruri*, apărut în *Dacoromania* II p. 327.

însă şi mai interesant este faptul că acest fel de brânză, pe vremuri, erà cunoscut şi la Dacoromâni. Colegul mieu Const. Lacea îmi comunică că în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* II şi III apare de mai multe ori *caş-baču* transcris: Kazbacsh (a. 1535) II p. 414. Duos caseos kaz batsch (a. 1538) ib. p. 565; duos kaz batsch (a. 1538) ib. p. 566. Pro 103 caseis kaazbatsch (a. 1544) III p. 29. Vendidimus 85 caseos kasz Batsch (a. 1547) ib. p. 30. Din aceste citate se vede că forma curentă astăzi numai la Aromâni, în timpurile străvechi erà cunoscută şi la alţi Români.

Cuvinte indigene cu origine nelămurită: *urdă*, *dzàr*, *alcă* (cf. dacor. arichiţă) şi *bağu*. Acesta din urmă este acelaşi cu *baču*, cu trecere de înţeles.

Cuvinte streine împrumutate mai târziu: *δală* (alb.), *g'iză* (alb.) *gavruiani* (ngr. γαυρολάνι, nume propriu, din γαῦρος „arogant“ şi Iani „Ioan“), *imansâzpenir* (turc. iman-sez-peinir „brânză-fără-lege“, adică brânză din care i s'a scos tot untul); *măxul'e* (turc. mahsul „produit“). Aci trecem şi *utlake* (turc. otlak).

S c u l e l e d e t r e b u i n ţ ă l a p r e p a r a r e a l a p t e l u i.

Cuvinte de origine latină: *găleata*, *stricătoare*, *peatică* (petec, cârpă), *measă* (masă), *căldare*, *căldăruşe*, *misură* (strachină, lat. *mensura* (cf. Capidan, *Rap. alb. rom.* în *Dacorômania* II p. 474), *sarţină* (sarcină), *oală*, *lingură*.

Cuvinte streine: *talăr* (ngr. τάλαρος). Cuvântul nu poate fi derivat din vgr., de oare ce înţelesul arom. deşi nu există în ngr. cu toate acestea, întru cât alături de „corbeille“, mai există şi acela de „forme (éclisse) à fromage“, trecerea de sens din vgr. la înţelesul arom. s'a făcut în neogreacă; *călaθă* (ngr καλάθι); *furtie* (ngr. φορτίον); *aradă* (cf. ngr. αράδα); *tižak'e* (ngr τεξγιάκι < turc. tizgiah din pers. dest-giah „loc de lucru cu mâna“); *săcă* (turc. saka); *okă* (turc. oka); *curutmă* (turc. kurutma); *teleme* (turc. teleme); *dană* (turc. *dana*); *cuvată* (turc. kuvata); *čubană* (sârb. čobana); *meară* (bulg. měră); *burgačcă* (bulg. bъrkačka ?).

N u m e l e o i l o r (d u p ă c u l o r i).

Cuvinte de origine latină: *coaţină*, *nalbastră*, *floră* (cu lipsa de metafonie a lui *o* accentuat neexplicată), *rusă*, *cănută*.

Cuvinte streine: *bal'u* (Cf. acum în urmă V. Bogrea în *Dacoromania* III p. 808); *muscură* (alb. Cf. Th. Capidan, *Rap. alb.-rom.* în *Dacoromania* II p. 542); *bardză* (alb. Cf. ib. p. 519, 520);

bealǎ (sl. běla); *calèşă* (sl. caleša); *oacârnă* (sl., cf. Th. Capidan, *Elem. sl. în dial. arom.* p 76); *caramuză* (turc. karamuzi „negru, strălucitor"), *judavă* (capră) din bulg. žudav, „slab, prăpădit". De la păstorii arom. cuvântul a pătruns şi la Greci: ζιούνταβους; *culă* (turc. kula; există şi în celelalte limbi balcanice: bulg. *kulest*, ngr. κοῦλα).

Următoarele au originea nelămurită: *mată*, *başură*, *l'ară*, *găču*, *g'esă*. Cel din urmă se găseşte şi în limba greacă, dialectul din Epir: νγέσα, ceea ce probează că avem a face cu un împrumut din limba română. Forma *beča*, care este foarte răspândită în Albania şi ca nume propriu pentru oamenii blonzi, contrariu lui „caramuzi", este un diminutiv din bělce (din *běl* şi suf. *-če*), din care, cu căderea lui *l*, greu de explicat, am avut *běca*. De observat este că cuvântul se întâlneşte şi în cântecele populare din Serbia:

Da' voi mie să-mi daţi
Cin' sute de berbeci belgi[1]

Aici *belgi* explicat prin „albi" este pentru *belci* de la *belciu* „alb". De fapt, cuvântul ar fi trebuit să fie transcris *belci*.

Numele clopotelor.

Sânt toate de origine streină: *cloput* (sl. klopotŭ) *čocan* (bg. čekan); *câmbană* (ngr. καμπάνα); *coturu* (alb. cf. Th. Capidan *Rap. alb.-rom.* p. 524); *k'ipur* (alb. kiprɛ).

Semnele de la urechi.

De origine latină: *tăl'etură* (tăietură). Streine: *guvă* (alb. guvɛ). Cu origine nelămurită: *coacă*.

Boli la vite.

Cuvinte de origine latină: *arâńe* (râie); *şcl'op* (şchiop); *disfuldzir* (de-fulger). Streine: *gălb(e)adză* (alb. gɛl'bazɛ); *fărmac* (ngr. φάρμακον şi φαρμάκι); *vârlu* (sl. cf. vârlescu < vŭrluvam „turb"); *culeandză* şi (prin schimbare de suf.) *culeaţă* boală la încheieturi, la genuchi, din bulg. *kolěnica* (pl. lui kolěnice) „genuchi", care a dat *culeaniţă*, din care apoi, prin căderea lui *i* aton, *culeanţă*. Acesta, cu trecerea obicinuită a lui *nţ* în *ndz* din cauza nazalei, ca în *pondză*, *ndzernu*, *malafrandză*, a dat forma actuală *culeandză*. Cuvântul există şi în ngr. κουλιάντσα cu acelaşi înţeles; *mălţeadză* „vărsat" din alb. *mal'tsohem* şi acesta din lat. *malitia*

[1] G. Giuglea-G. Vâlsan, *Dela Românii din Serbia*. Bucureşti 1913 p. 283.

(despre care vezi mai pe larg etimologia cuvântului arom. *mări-țăscu* în *Dacoromania* II, p. 627). Ințelesul primitiv a fost „mă simt rău, bolnav“. Din *mal'tsohem* am avut la început un verb. *măl'tsedzŭ*, din care astăzi n'a mai rămas decât postverbalul *măl-teadză*, la fel ca *treacă, ducă, fugă* şi alte multe, toate de la forma feminină; *dzîpe* (turc. dzeba, zeba); *dălacă* (turc. dalak); *dušmana* (turc. dušman). Dintre leacuri: *axif* (ngr. ἄξιφος „arsenic“) şi *teafe* (ngr. τιάφι).

Fătatul oilor.

Acì aproape toate cuvintele sânt de origine latină: *aplec* (ńellu); *curastră, dzeamin, ndzeamin* sb.; *greaŭă* (oaie); *fital'u*; *mucoare, soarte, tărdzie* (oaie). Strein: *astămătire* (gr. σταματῶ). Origine nelămurită: *astrik'ire* (a stârpì).

Obiectele de trebuință ale păstorului.

Cuvinte de origine latină: *cl'oagă, gl'oagă* (Cf. *Dacoromania* III p. 176 şi urm.); *mănear, mănar, amnear, cuțut, cuțît, iască.*

Cuvinte streine: *tastru, trastu* (traistă gr.) *piδupinac* şi *pirpinac* (gr. πιδοπινάκα; *yilie* (gr. γυαλί), *buclă* şi *bucl'iță* (există în alb. *bukl'i* id. ngr. μπούκλα şi μπουκλίτσα id. sârb. *buklija* „plosca“. Derivația cuvântului din lat. butula sau buticla din buticula cf. Weigand, *Die Ol.-Walachen* p. 37, nu-i posibilă din cauza păstrării lui *l* din grupa *cla* nealterat); *cremine* (sl.); *sturnare* (ngr. στουρνάρι id.); *cumbur* (turc. kumbur); *sileafe* cu toată variantele (turc. silah cf. dacor. silef, alb. sileah etc.); *altipatlar* (turc. alti „şase“ patlar de la patlamak „craquer“); *măsate* (turc. masat cf. sârb. masat); *căval* (turc. kaval). Aci trecem şi pe *binek* „cal bun de călărit“ (turc. binek „cheval de selle“). Cuvinte cu origine neclară: *cărlig, cărlibană, fluer, flueară, fil'oară.*

Hrana păstorului.

Cuvinte de origine latină: *pâne, lapte, caş, laptucă, plățintă.*

Cuvinte streine: *pită* (neogr. bulg. sârb. *pita.* De observat este la acest cuvânt că *p* s'a păstrat nealterat, ceea ce probează că a intrat târziu în dialect, în locul lui plățintă); *păpară* (sl. popara); *bumbar* (bg. bumbar); *arumani* (cf. ngr. ρουμάνι, numai regional); *bădzară*, (ngr. μπατζάρα; după formă cuvântul pare strein în ngr.); *misur* (turc. Misyr „Egipt“); *tarapaş* (turc. tarapaš); *cucureč* (cf. turc. kukureč, ngr. κουκουρέτσι); *tumaču* (cf. alb. *tumats, tumatšε* „Blätterteig“, toate în legătură cu sicil.

calabr. *tuma*, piem. *toma* „caş proaspăt" ; despre care vezi G. Meyer, *Alb. Wb.* 451); *bucuvală* (alb bukuval'e, cf. Capidan, *Rap. alb.-rom.* p. 521); *bubotă* (alb. bobota; ngr. μπομπότα). Cu origine nelămurită: *mumulic* (mămăligă).

Numele cânilor.

Toate sânt de origine streină: *bal'uca* (cf. bal'u); *belu* (sl. bělŭ); *galana* (sl. galŭ, cf. *mulă gală, gălăiț.* Capidan, *Elem. slav. în dial. arom.* p. 67); *șarcu* (bulg. šarko); *părjit* (de la părjescu-prăjescu bulg); *g'esuli* (Cf. ǵesă); *caraman* (turc.).

Felul lânei.

Cuvinte de origine latină: *lână, canură, căprină, sumă, ńiță,* (miță), *suel'u, capit, coade, čumă,* (lat. cyma). Indigene şi streine: *bască* (cf. alb. baskε id.); *arudă* (sl. ruda); *k'endic* (ngr. κεντίκι, regional); *frumă* (ngr. φροῦμα). Tot aici adăogăm şi *puravă* care prin metat. pare a fi acelaşi cu dacor. *povară.* Cu origine nelămurită sânt: *ustură, carmină, găbur.*

Culoarea lânei.

In afară de culorile de origine latină cunoscute mai avem: *ńirlă* < merulus, -a, -um; *ńiruγală* (din ńirlu-ńiru, cu trecerea rl > r, şi γala lapte?); *vinită* (vânătă). De origine streină; *alică* (turc. *al* „rouge écarlate", cf. bulg. alen; alb. ał id.); *ǵuveze,* (turc. ǵuvez); *caferenǵie* (turc. kafe-renǵi); *cârmâze* (turc. kyrmyz). Cu origine nelămurită: *bagav, h'imilă, gagur.*

Produsele şi ţesăturile de lână.

Cuvinte de origine latină: *apală* (lat. pal(u)la, Giuglea în *Dacoromania* II. p. 819) *floați* ; *flucată; cair* (cf. Puşcariu, Wb. 251 şi *Dacoromania* III, 669); *fuľor* (fuior); *vilare* (lat. vellaria); *miľiță* (lat. *agnellicia); *tortu* (tort). De origine streină: *clându* (sl. Cf. Capidan, *Elem. slav. în dial. arom.* p. 61); *crună* (cf. sl. krina); *drugă* (sârb. druga); *biliță* (sl. bělu): *jireagl'e* (sl. žrěbij); *trâmbă* (sl. trąba); *scutic* (sl. skutŭ?); *gravanò* (cf. ngr. regional în Epir şi Macedonia γραβανό); *tendă* (cf. ngr. τέντα); *hăraie* (ngr. χαραγή); *čifte* (turc. čift); *čergă* (turc. čerga); *șiac* (turc. šaiak). Cuvinte cu origine neclară: *buluboță, pičur, h'intic, tiftică, zilie, sazmă* (cf. bulg. sazma). Despre *vilendză* şi formele ei din limbile balcanice cf. Capidan, *Elem. slav. în dial. arom.* 89.

Consideraţiuni finale.

După ce am cunoscut viaţa Românilor din sudul Peninsulei Balcanice în ocupaţiunea lor cu păstoritul, încercând să specificăm mai de aproape trăsăturile ei caracteristice faţă de aceeaşi viaţă a românismului din nordul Dunării, avem de făcut următoarele constatări:

1°. După cum graiul acestor Români, în elementul de bază al limbei române, se prezintă într'un stadiu ceva mai vechiu, tot aşa şi îndeletnicirea lor cu păstoritul, subt forma n o m a d ă, se înfăţişează în stadiul mai vechiu al vieţii româneşti. Prin aceasta nu vreau să înţeleg că întreaga viaţă românească din veacurile de mijloc erà redusă la păstorit. Dovezile aduse în acest studiu pentru existenţa agriculturii şi la Românii din sudul Dunării exclud o astfel de presupunere. Insă, admiţând acest lucru şi ţinând seamă şi de unitatea limbei până la formarea ei desăvârşită, trebue să recunoaştem că ceea ce a înlesnit această unitate pentru toate populaţiunile româneşti din nordul ca şi din sudul Dunării, a fost tocmai această viaţă păstorească subt forma n o m a d ă, pe care numai populaţiunile din sudul Dunării, din cauza evenimentelor expuse în acest studiu, au putut-o păstrà până azi [1].

2°. După cum în graiul acestor Români se întâlnesc unele particularităţi relevate de mine în mai multe rânduri [2], care lipsesc din graiul Românilor nord-dunăreni şi îşi au obârşia într'o particularitate locală, tot aşa şi în laturea vieţii păstoreşti, aceşti Români au în portul lor unele trăsături, care, după cum am încercat să lămuresc în acest studiu, se dovedesc a fi ceva specific local. Dacă această constatare se va dovedì mai târziu ca adevărată, mai ales că ea se arată şi la Albanezi, atunci cu aceasta ne apropiem tot mai mult de părerea istoricilor care admit o origine sud-dunăreană a Românilor din Peninsula Balcanică. In cazul acesta, stăruinţa elementului roman în sudul Dunării s'ar explicà la fel ca şi stăruinţa elementului iliric din poporul albanez: Intocmai după cum păstorii iliri, dominând înălţimile munţi-

[1] In privinţa aceasta, şi cu rezervele făcute în cursul acestui studiu, noi sântem de acord cu Ovid Densusianu (*Păstoritul la popoarele romanice)* în ce priveşte forma nomadă a păstoritului la populaţiunile româneşti din veacurile de mijloc. De aceea şi obiecţiunile lui P. Cancel (*Păstoritul la poporul român*), pentru epoca care ne interesează, ne par exagerate.

[2] *Românii din Sudul Peninsulei Balcanice*, publicat în *Anuarul Institutului de istorie naţională* din Cluj. II, p. 115.

lor dinarici, s'au putut sustrage unei romanizări complete, tot aşa şi păstorii aromâni, trăind mai mult prin munţi, la înălţimi neobicinuite pentru Greci, s'au putut sustrage de la grecizare, cu toate că ei trăiau într'o zonă de cultură veche grecească. La aceasta a contribuit mult, de sigur, ocupaţiunea lor cu păstoritul subt forma nomadă. Această îndeletnicire le-a înlesnit, în vremurile mai vechi, legătura lor cu elementul roman de pe amândouă malurile Dunării cu care, mai târziu, au format un singur popor.

3º. Ţinând seamă de mişcările vechi şi nouă ale păstorilor nomazi, observăm că direcţiunea lor în răsăritul Peninsulei Balcanice se arată mai intensă. In cursul veacurilor de mijloc, păstorii aromâni se vor fi mişcat cu turmele în amândouă direcţiunile. Dar pe când mişcările lor în apusul Peninsulei Balcanice, care, prin Albania, ajungeau până în Dalmaţia, erau mai puţin intense şi astăzi ele s'au pierdut aproape cu desăvârşire, din contră, mişcările în spre răsărit au continuat şi continuă până în zilele noastre. Astfel încât, astăzi, dacă răspândirea elementului românesc din sudul Dunării ajunge, la apus, până în spre regiunea oraşului Durazzo, la răsărit, el se întinde între râurile Struma şi Mesta ajungând la miazănoapte, prin munţii Rodope, până în Balcani. Această constatare făcută din domeniul vieţii păstoreşti la populaţiunile româneşti din sudul Peninsulei Balcanice confirmă din nou contactul lor cu populaţiunile slave din răsăritul Peninsulei şi prin aceasta se lămureşte tot mai mult nu numai urmele de limbă în dialectul aromân din graiul bulgăresc răsăritean, dar şi poziţia răsăriteană a populaţiunilor româneşti sud-dunărene, despre care am vorbit şi cu alt prilej, deosebindu-se de Vlahii din Serbia ajunşi mai târziu Morlaci.

4º. Şi, după cum în păstoritul Aromânilor găsim confirmarea legăturilor ce a trebuit să existe odată între elementul roman sud-dunărean şi între acela din nordul Dunării, tot în acest păstorit al lor găsim dovada unor legături mai strânse între Aromâni şi Albanezi, decât între Aromâni şi celelalte popoare balcanice: şi unii şi alţii se îndeletnicesc încă din timpurile cele mai vechi cu păstoritul subt forma nomadă — la Albanezi se atestă această formă încă din anul 1308, vezi p. 203 — şi unii şi alţii păstrează un port cu trăsături vechi autohtone, care nu se văd în portul celorlalte popoare balcanice.

Th. Capidan.